

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Душан М. Алексић

**ИЗВЕШТАВАЊЕ ЛИСТА *ПОЛИТИКА* У
ВРЕМЕ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА
(ОКТОБАР 1912 – МАЈ 1913)**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2020

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dušan M. Aleksić

**REPORTING OF *POLITIKA* NEWSPAPER
DURING THE FIRST BALKAN WAR
(OCTOBER 1912 – MAY 1913)**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2020

Подаци о докторској дисертацији

Ментор: Проф. др Татјана Вулић, редовни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Наслов: Извештавање листа *Политика* у време Првог балканског рата (Октобар 1912 – Мај 1913)

Резиме: Дисертација на тему „Извештавање листа *Политика* у време Првог балканског рата (Октобар 1912 – Мај 1913)“ има за циљ да прикаже на који начин је најчитанији дневни лист тог времена извештавао о ратном сукобу чији је резултат био повлачење снага Османског царства са Балканског полуострва. С обзиром на то да појава *Политике* на медијском тржишту означава почетак успона модерне политичке штампе, а да Први балкански рат представља први ратни сукоб о коме су српски медији интензивно извештавали, аутор ове дисертације жели да пружи допринос проучавању историје новинарства, новинарских жанрова, пропагандних модела, ратног извештавања, али и проучавању савременог новинарства и развоја новинарске професије на овим просторима. Квантитативна и квалитативна анализа садржаја су показале да је *Политика* комбинацијом информативне и пропагандне функције, као и коришћењем специфичних језичко-стилских и жанровских конструкција, успоставила јединствен модел извештавања који је допринео позитивном уоквиравању Србије у светској јавности, али и постављању темеља за развој савременог новинарства на овим просторима.

Научна област: Културолошке науке и комунологија
Научна дисциплина: Комунологија и студије медија

Кључне речи:

Политика, извештавање, Први балкански рат, медији, пропаганда, жанрови

УДК:

94(497.11)”1912/1913”

CERIF
класификација
:

S265 Штампа и комуникологија

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

CC BY-NC-ND

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	Prof. dr Tatjana Vulić, full-time professor, University of Niš, Faculty of Philosophy
Title:	Reporting of <i>Politika</i> newspaper during the First Balkan War (October 1912 – May 1913)
Abstract:	<p>The main objective of the dissertation topic „Reporting of <i>Politika</i> newspaper during First Balkan War (October 1912 – May 1913)” is to show in which way the most-read newspaper at the time reported about the war that resulted in retreat of Ottoman empire forces from Balkan peninsula. Considering that appearance of <i>Politika</i> on the media market marked the rise of modern political press and that the First Balkan War marked the first war conflict that Serbian media intensively reported about, the author of this dissertation aims at contributing to the research of history of journalism, journalistic genres, propaganda models, war journalism as well as the research of contemporary journalism and development of journalistic profession in this area. Quantitative and qualitative content analysis proved that <i>Politika</i> created a unique reporting model that contributed to positive framing of Serbia among the worldwide public and development of contemporary journalism in this part of Europe by combining informative and propagandistic reporting function and implementing unique language, stylistic and genre constructions.</p>
Scientific Field:	Cultural and Communication Sciences
Scientific Discipline:	Communication and Media Studies
Key Words:	Politika, reporting, media, First Balkan War, propaganda, genres

UDC: 94(497.11)1912/1913

CERIF
Classification : S265 Press and communication sciences

Creative
Commons
License Type: **CC BY-NC-ND**

САДРЖАЈ

1. УВОД	9
2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	13
3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	15
3.1 Очекивани резултати научног истраживања.....	17
3.2 Примењене научне методе	18
4. ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ – ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ.....	19
4.1 Преглед историјских дешавања пре Првог балканског рата	19
4.2 Припреме за Први балкански рат	27
4.3 Ток рата.....	32
4.4 Цивилизацијски контекст.....	36
4.5 Први балкански рат у медијском дискурсу – досадашња истраживања	40
4.6 Професионални, друштвени и културни значај листа <i>Политика</i>	46
5. РАТНО ИЗВЕШТАВАЊЕ – ИСТОРИЈСКИ И ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ	51
5.1 Историја и карактеристике ратног извештавања.....	51
5.2 Жанровске и стилске карактеристике ратног извештавања	58
5.3 Теорија успостављања дневног реда (<i>Agenda setting</i>).....	65
5.4 Теорија уоквиравања (<i>Framing theory</i>)	67
5.5 Пропагандна функција ратног извештавања.....	71
5.6 Мобилизаторска улога ратног извештавања	77
6. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	81
6.1 Квантитативна анализа садржаја.....	82
6.2 Квалитативна анализа садржаја.....	83
7. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА СА ДИСКУСИЈОМ	86
8. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА СА ДИСКУСИЈОМ.....	103
8.1 Дескриптивна анализа ратног броја листа <i>Политика</i> и уводне напомене.....	103
8.2 Жанровске и стилске специфичности текстова у <i>Политици</i> током Првог балканског рата	107
8.3 Карактеристике ратног извештавања <i>Политике</i> на почетку Првог балканског рата	112
8.4 Извештавање <i>Политике</i> током решавања албанског питања и изласка Србије на Јадранско море	135
8.5 Извештавање <i>Политике</i> током примирја	146
8.6 Извештавање <i>Политике</i> током друге фазе рата.....	154

8.7 Извештавање <i>Политике</i> током сукоба са Бугарском и припреме за Други балкански рат	167
9. ЗАКЉУЧАК	174
ЛИТЕРАТУРА.....	179
Извор истраживања:	179
Литература:.....	179
ПРИЛОГ 1: Кодни лист.....	189
ПРИЛОГ 2: Списак графикана	192
ПРИЛОГ 3: Списак табела	193
ПРИЛОГ 4: Списак илустрација	194
БИОГРАФИЈА.....	195

1. УВОД

Први балкански рат, који су водиле чланице Балканског савеза против Османског царства, представља један од најзначајнијих историјских, друштвених и културолошких догађаја овог дела Европе. Циљ ратне операције, коју су иницирале краљевине Бугарска, Грчка, Србија и Црна Гора, био је да се ове територије ослободе од турске власти, под чијом су управом и утицајем биле вековима уназад.

Иако је рат, у коме су чланице Балканског савеза однеле победу, релативно брзо окончан (званично, рат је трајао од 8. октобра 1912. године до 30. маја 1913. године по новом календару), овај сукоб је дуго и пажљиво припреман. Спољнополитички односи, расположење становништва, ситуација у Османском царству, али и стварање компромиса и превазилажење разлика између држава чланица Балканског савеза, били су само неки од фактора о којима се водило рачуна, а о чему сведоче бројни историјски записи и радови на ову тему. Тако је историчар Александар Растовић у предговору зборника посвећеног овом ратном сукобу написао:

„За српски народ Први балкански рат има не само симболично значење, већ је напротив означио коначно ослобађање Старе Србије и Македоније од вишевековне османске власти и поновно враћање ових области у састав матице Србије. За тај догађај Србија се спремила више деценија дипломатски, војно и економски“ (Растовић, 2013: 13).

С тим у вези, Славенко Терзић додаје: „Балкански народи су успели не само да ослободе своје територије, већ да у друштвеном и цивилизацијском погледу створе услове за обнову европских друштвених и културних тековина“ (Терзић, 2013: 15), што указује на значај овог рата у друштвеном и цивилизацијском смислу. Историчари су сагласни да су дипломатија, припрема, добра организација и преданост, како војске, тако и самог становништва, имале кључну улогу у успешном исходу. Међутим, приликом научног проучавања Првог балканског рата, улога медија често остане занемарена. Разлоге можемо тражити у томе што се овај ратни феномен углавном проучава са историјског или, евентуално, социолошког и културолошког аспекта. Чак и онда када дискурс научног истраживања укључује медијске садржаје, њима се, такође, приступа

историографски. То доводи до занемаривања чињенице да је Први балкански рат први сукоб на овим просторима од проглашења независности Србије, 1878. године, који се нашао у медијском дискурсу. Ако узмемо у обзир популарност штампе која је у Европи, почевши од 16. века, незауостављиво расла и чију су моћ креатори јавног мњења спознали од готово самог почетка, постаје јасно због чега овај аспект не сме остати занемарен, посебно у проучавању овако значајних догађаја.

Историја ратовања уско је повезана са историјом и развојем медија. Чак и онда када масовни медији нису били развијени на начин какав данас познајемо, постојала су пажљиво осмишљена комуникациона средства чији је циљ био да се, кроз моћ убеђивања и манипулацију емоцијама, група или друштво наведе на одређену акцију. Пример за то су крсташки ратови у средњем веку када је пропагандно деловање било ограничено на директну комуникацију. Због тога су организована масовна окупљања на којима су представници католичке цркве ватреним говорима позивали народ да крене у рат користећи две кључне емоционалне реакције чија је пропагандна експлоатација усавршавана и у наредним вековима – страх и мржњу. Наиме, циљ оних који су заговарали ратне походе био је да међу окупљенима створи осећај заједништва, да се потенцира љубав према домовини као најсигурнијем и најлепшем месту на свету за које се вреди борити и умрети, као и да је опште добро много важније од личног. Следећа етапа била је да се усади страх кроз стално указивање на то да постоји објективна опасност од рушења тог света, који је већини окупљених био једини познат. На крају, потребно је било развити мржњу према непријатељу кроз њихову потпуну дехуманизацију. Непријатељи су поређени са зверима уз стално потенцирање њихових најгорих недела – стварних или измишљених. Дехуманизација непријатеља је посебно била важна из религијских разлога како би се нашло оправдање за кршење божје заповести „не убиј“ и испунили ратни циљеви кроз мобилисање огромног броја људи који ће без размишљања бити спремни да дају живот за државу (Тадић, 2005).

Појава штампе, а касније и развој осталих масовних медија, помогли су да се поруке шаљу много брже и ефикасније. Носиоци моћи су великом брзином схватили потенцијале медија и у складу са тим су и прилагођавали своје деловање. Тако, на пример, у 16. веку ратови се нису водили само на терену, већ и у медијима. Почетком 17. века 11 најразвијенијих земаља Европе имало је своје листове који су редовно извештавали о ратним сукобима и, по правилу, овакви текстови су привлачили највећу пажњу читалаца. Док су медији кроз векове напредовали, еволуирали и постајали бржи и савременији, интересовање публике за овакве садржаје само је расло. Михајло Бјелица

и Зоран Јевтовић примећују да су: „ратови и кризне ситуације били важна тема штампе од њеног настанка. Може се рећи да су чак доста допринели њеном ширењу“ (Бјелица, Јевтовић, 2006: 73). Када се узме у обзир ова повезаност између ратова и медија, уочава се неопходност научног проучавања Првог балканског рата са медијског аспекта, јер, како је раније споменуто, овај рат није вођен само на бојишту – он је имао и своју медијску верзију, што је за ове просторе било новина.

Овдашњи услови настанка и ширења штампаног материјала могу се описати као комплексни. Српски народ је међу првима у Европи, већ крајем 15. века, имао своју штампарију на Цетињу. Међутим, због околности које се, између осталог, подразумевале живот под окупацијом, неповољну материјалну ситуацију, непостојање стандардног језика, штампање књига и часописа на матерњем језику дуго је било отежано, а често и забрањивано. Због тога је српски народ био примораван да штампа књиге на суседним територијама, где се периодична штампа појављује тек током 18. и 19. века, али без успеха – што због иностране цензуре, што због недовољног броја писменог становништва, па је објављивање ових публикација било неисплативо.

Тек након Другог српског устанка почиње озбиљнији индустријски напредак Србије, што је резултирало и развојем штампарства. Прве новине у Србији, под називом *Новине србске*, почињу да излазе у Крагујевцу 1834. године. Новине је издавала државна штампарија, па је овај лист сматран државним. То је било политичко и службено гласило са тиражем од 300 примерака (Вулић, 2007). Иако у прво време новине нису биле ни под каквом посебном контролом, то се променило убрзо након првог сукоба кнеза Милоша и уредника новина Димитрија Давидовића, и то већ крајем 1834. године када се кнезу није допао један текст, након чега је званично увео цензуру. Српска штампа је после тога дуго било под контролом државног апарата. Од тада се воде различити видови борбе за слободу штампе. Међутим, озбиљне промене су изостале, јер је подршка власти била само декларативне природе. Тек након државног удара 1903. године, када је срушен обреновићевски режим, стварају се услови за либералну штампу и листови се покрећу широм Србије (Бјелица, Јевтовић, 2006).

За слободу штампе је посебно био важан део Устава из 1901. године у коме се наводи да се цензура ни законом не може увести. Тај члан и нови закон о штампи из 1904. године, који је био најлибералнији до тада, означили су почетак успона политичке штампе у Србији. У таквој клими почиње да излази и *Политика*, коју од конкуренције издавају избор тема, стил писања, али и прихватљива цена. Како пишу Бјелица и Јевтовић:

„Боље него иједан други лист, *Политика* је погодила укус тадашње интелектуалне читалачке публике“ (Бјелица, Јевтовић, 2006: 307).

Политику су основала браћа Владислав и Дарко Рибникар по угледу на модерно новинарство западне Европе. Тако су њихови новинари од почетка користили телеграфе, имали дописнике на кључним местима широм света и на тај начин релативно брзо сазнавали вести, што није био случај са конкуренцијом која је чекала стране новине како би превела информације.

Захваљујући свом дизајну, једноставном и свима разумљивом стилу, али и умереном и неутралном ставу према политичким дешавањима, *Политика* је за само неколико година постала најчитанији лист у земљи, што јој је омогућило значајан утицај на публику тог времена. Нарочиту пажњу јавности привлачиле су приче о злоделима над Србима у Македонији и Старој Србији. Како пише историчар Дејан Антић: „Рубрика ’Телеграми’ често је била испуњена детаљним информацијама о убиствима угледних српских првака, спаљивању хришћанских села, отмицама и оружаним сукобима комитских чета у Косовском, Битољском и Солунском вилајету“ (Антић, 2013: 485).

Оваква врста извештавања, која је била учестала између 1909. и 1912. године, засигурно се може сматрати једним од фактора који је довео до велике побуне балканских народа и Првог балканског рата.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет ове дисертације јесте извештавање београдског дневног листа *Политика* о Првом балканском рату, што је значајно са аспекта историје новинарства, теорије жанрова и пропагандне комуникације.

Развој штампе у Србији пратиле су специфичне историјске и друштвене околности описане у претходном поглављу. Након што су створени повољни услови за развој либералне политичке штампе, на тржишту се појављује и дневни лист *Политика*, који убрзо постаје најчитанији лист у земљи. Поред тога, *Политика* је већ у самом старту имала раширену мрежу дописника широм Европе, па су важне информације о друштвено-политичким токовима у реалтивно кратком року стизале до читалаца. Велики број знаменитих личности, попут Ива Андрића, Милоша Црњанског, Бранислава Нушића, Десанке Максимовић, писао је за *Политику*, што је допринело популарности, али и кредибилитету ових дневних новина.

Ако узмемо у обзир да традиционалне медије карактерише једносмерни комуникацијски процес, који подразумева слање порука из центра моћи ка периферији друштва, врло брзо је уочен потенцијал медија да, осим што преносе слику онога што се дешава у свету, ту слику могу и да креирају. Та карактеристика нарочито постаје изражена у ратним временима, јер публика, на основу медијских порука и значења која медији креирају, формира ставове и мишљење о одређеним дешавањима и групама. Полазећи од популарности *Политике* и поменутог теоријског контекста, у фокусу дисертације биће улога овог листа у једном важном историјском догађају какав је Први балкански рат. За Србију је овај рат био посебно важан, јер би победа значила уједињење Старе и Нове Србије, како су тада називане ове територије. Иако је рат званично почео 8. октобра 1912. године (Краљ Петар I Карађорђевић је рат објавио 18. октобра) по новом календару, то је био догађај за који се Србија припремала неколико деценија уназад – дипломатски, војно и економски, али и медијски, у чему се *Политика* нарочито истакла.

Тема дисертације одабрана је због тога што је Први балкански рат у досадашњим истраживањима доминантно проучаван као историјски феномен, иако је реч о једном од најважнијих догађаја у историји Србије и овог дела Балкана, који, поред поменутих, укључује и, до сада занемаривани, медијски аспект. Историчари су сагласни да је добра организација војске и становништва значајно допринела успешном завршетку рата у

релативно кратком року. Међутим, у истраживањима која укључују медијски дискурс истичу и да су медији, пре свега *Политика*, допринели таквом исходу. За предмет дисертације је значајно и то што је ово био први ратни сукоб већих размера на овим просторима од стицања независности Србије, 1878. године, који је и медијски пропраћен. Због тога би научна анализа начина извештавања *Политике* у овом периоду требало да пружи допринос изучавању историје новинарства и развоја новинарске професије у земљи.

3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог истраживања јесте да релевантном научном анализом, дискурс *Политике* тог времена сместимо у одговарајући историјски и социјални контекст, што ће бити постигнуто испитивањем неколико функција, позивајући се на следећа теоријска одређења.

Пре свега, треба узети у обзир конструкционистичку улогу медија на коју се теоретичари позивају како би објаснили на који начин публика помоћу медијски генерисаних слика осмишљава друштвене и политичке догађаје, што је посебно значајно у ратним временима, када се ставови и мишљења о зараћеним странама формирају искључиво на основу медијских презентација. Према теорији успостављања дневног реда (*agenda setting*), која је представљала револуцију у проучавању медијских ефеката, медији не утичу само на то шта ће људи мислити, већ и о чему ће мислити (McCombs & Shaw, 1972: 177). За дефинисање циљева дисертације важно је поменути и теорију „чуvara капија“ (*gatekeeping*), која се заснива на селектовању информација које ће се пласирати у јавност, као и теорију уоквиравања (*framing theory*). Дејвид Џајлс (*David Giles*) медијско уоквиравање објашњава: „начином на који медијски извор представља неку тему из одређеног угла, помоћу коришћења наслова, слика, заглавља, назива, језика који користи, извора које цитира и бројних других средстава“ (Džajls, 2010: 218).

Када је реч о ратној пропаганди, једна од најстаријих и најчешће коришћених техника јесте означавање непријатеља кроз стварање Другог који се конструише као потпуна супротност колективном идентитету једне заједнице. На тај начин се читави народи или групе деперсонализују и посматрају кроз одређени оквир, који је најчешће базиран на стереотипима и предрасудама. Иако ова техника није везана за појаву медија, она у савременом добу постаје доминантна у медијском дискурсу, јер формирање групних идентитета, као и то на који начин ће нас перципирати свет и на који начин ћемо перципирати друге, зависи од медијских садржаја и значења која они намећу. Ове медијске стратегије могу довести до тога да се једна група означи као супериорнија у односу на другу, па тако Други постаје мање вредан или, у ратним условима, екстремно опасан, односно ултимативни (исконски или архи) непријатељ кога је увек могуће означити као кривца за различите проблеме. С обзиром на то да су у пропаганди примарне емоције, потребно је да такви медијски садржаји буду пласирани тако да

највише утичу на овај аспект. На пример, Едвин Годкин (*Edwin Godkin*), дописник листа *Дејли Њуз (Daily News)*, тежио је томе да литерарно приказује догађаје, односно да људске судбине представи као приче, а не као сувопаран новински текст. У Годкиновом приступу можемо наћи елементе наративног новинарства које подразумева књижевни приступ у описивању догађаја. Овај термин је увео Норман Симс (*Norman Sims*) који каже да наративно или литерарно новинарство тежи да избегне стеге класичног новинарства и фокусира се на језик и стил, односно на квалитет дескрипције (Hartsock, 2008). Такав приступ, пре свега, утиче на емоције читалаца, а емоцијама је, како је већ истакнуто, најлакше манипулисати.

У покушају да утврде и класификују технике пропаганде, теоретичари који су се бавили овим феноменом утемељење су пронашли управо у ратним сукобима. Харолд Ласвел (*Harold Lasswell*) је проучавајући Први светски рат изнео четири пропагандна циља која сматра универзалним када је реч ратној пропаганди. То су: Развијање мржње према непријатељу, развијање пријатељства са савезницима, побуђивање пријатељства или сарадњу неутралних страна и деморалисање непријатеља (Lasswell, 1938). Најучесталија и највише истражена техника која се базира на дискредитацији непријатеља кроз ширење прича о зверствима противничке стране названа је пропагандом мржње. Кроз овакав начин извештавања пропагандиста добија вишеструку корист, јер такве медијски генерисане слике изазивају емотивне реакције које се базирају на одвратности или, што је још важније, страху, а то је пожељно због јачања духа нације и спремности на отпор. У ратним временима инсистира се на терминима попут „народ“, „слога“, „заједништво“, „слобода“ и сл. Тиме се не добија само подршка становништва ратним сукобима, већ њихово активно укључивање у рат, што је представљено не само као велика част и пожељан вид понашања, већ и као неопходност за очување одређеног поретка.

Имајући све то у виду, циљ овог истраживања јесте да испита доминантне функције у извештавању *Политике* током Првог балканског рата фокусирајући се на информативну, пропагандну и мобилизаторску функцију. Осим тога, биће испитане карактеристике и направљена класификација новинарских жанрова, узимајући у обзир језик и стил текстова.

У складу са тим постављена је генерална хипотеза која гласи: Текстови у *Политици* током Првог балканског рата уобличавани су тако да, поред информативне, имају пропагандну и мобилизаторску функцију, које се дијалектички прожимају.

Генерална хипотеза биће испитана кроз следеће истраживачке циљеве:

1. Испитати која је од поменуте три функције најдоминантнија у извештавању;
2. Испитати присутност и карактеристике стереотипа у извештавању;
3. Утврдити које се пропагандне технике јављају у извештавању и утврдити њихове карактеристике;
4. Испитати карактеристике новинарских жанрова;
5. Утврдити најдоминантније новинарске жанрове у извештавању;

3.1 Очекивани резултати научног истраживања

Анализа садржаја и критичко разматрање текстова објављених у *Политици* током Првог балканског рата доприносе додатном расветљавању историјског контекста развоја српске штампе, с обзиром на то да управо овај период означава почетак модерне и демократске штампе у Србији по угледу на већ популарне дневне листове Европе тог доба. Осим што се од овог истраживања очекује да пружи историјски и социолошки контекст једног важног догађаја кроз медијску призму, добијени резултати требало би да пруже и релевантан допринос проучавању теорије новинарских жанрова и историје новинарства, као и проучавању одлика ратног новинарства и пропагандних техника карактеристичних за овдашње медије тог доба. То је посебно значајно ако узмемо у обзир чињеницу да је *Политика* и данас присутна на медијском тржишту Србије. Проучавање овог листа кроз три функције поменуте у претходном одељку (информативна, пропагандна и мобилизаторска) допринеће томе да јасно конципирамо његову улогу у битном историјском моменту, ефекте које је имао на публику тог времена, али и утицај који је остварио на савремено новинарство и медије који су касније настајали. Због тога се очекује да ова дисертација пружи не само научни, већ и друштвени допринос, јер ће детаљна анализа овог листа омогућити и увид у живот једног народа у специфичним околностима.

3.2 Примењене научне методе

У дисертацији ће, пре свега, бити коришћен општи научни метод који подразумева анализу главних теоријских приступа, као и секундарну анализу извора, најпре историјских, о овој теми у Србији и Европи.

Корпус истраживања чине текстови објављени у листу *Политика*. Јединица анализе је новински текст. Постављени временски оквир је од 1. октобра 1912. године до 31. маја 1913. године¹. С обзиром на то да је Србија званично рат објавила 18. октобра (5. октобра по старом календару), на овај начин добићемо увид у то како су текле припреме за званичну објаву рата који се на терену већ увелико водио. Завршетком рата званично се сматра потписивање Лондонског споразума о миру 30. маја 1913. године (17. маја по старом календару), иако су сукоби практично завршени знатно пре тог датума. Одабир ових датума омогућиће свеобухватну анализу датог периода у складу са постављеним циљевима.

За анализу самих текстова биће коришћена квантитативна и квалитативна анализа садржаја. Помоћу квантитативне анализе, између осталог, биће утврђена заступљеност одређених жанрова, вредносних квалификација, као и три претходно описане функције (информативна, пропагандна и мобилизаторска), у складу са описаним циљевима у претходном поглављу.

Квалитативна анализа садржаја ослања се на критичку анализу дискурса Теуна ван Дијка (*Teun A. van Dijk*) која, поред лингвистичког приступа, укључује и социјални и историјски контекст. Применом критичке анализе дискурса биће омогућен детаљнији увид у сам начин извештавања *Политике* кроз проучавање жанровских и језичко-стилских карактеристика како би се издвојили модели и обрасци који су карактеристични за ратно извештавање и пропагандно деловање, уопште.

С обзиром на то да корпус чине новински текстови, у дисертацији ће бити примењен и дескриптивни метод.

¹ Датуми анализе односе се на јулијански календар који је важио у време ових сукоба, па се и временске одреднице изнете у квалитативној анализи односе на овај календар. Датуми на које се аутор позива у историјском и теоријском делу дати су по новом, грегоријанском календару, осим ако није другачије назначено.

4. ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ – ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ

4.1 Преглед историјских дешавања пре Првог балканског рата

Као што је већ истакнуто у уводном делу, припрема за Први балкански рат трајала је неколико деценија у свим земљама које су се касније удружиле у Балкански савез. Србија, инспирисана успесима у Првом српском устанку 1804. године, када је за само два и по месеца укинута дахијска власт у десет нахија београдског пашалука, почела је озбиљно да се припрема за ослобођење свих својих територија, о чему пише и историчар Владимир Стојанчевић: „Заузеће последњих турских тврђава у Србији и руски позив да се рат настави значили су веома много у подизању самосвести и отварању нових видика у борби против Турака, односно у сагледавању крајњих циљева устанка“ (Стојанчевић и др, 1994: 42). Ипак, ово уједињење се није десило брзином коју је српски народ очекивао, јер је између Првог српског устанка и Првог балканског рата прошло више од једног века. Дешавања у овом периоду умногосте су зависила и од спољнополитичких релација и односа снага великих сила. Тако су, на пример, Наполеонови освајачки походи почетком 19. века проузроковали нестабилност у Европи, што се одразило и на овдашње прилике, јер се Србија нашла у средишту руско-турских сукоба. Све активности планиране су у складу са Наполеоновим политичким циљевима и стратегијама, због чега је српски народ, углавном, био у неповољном положају у смислу остваривања амбиција за ослобођењем. Често третирана као предмет трговине између Русије и Турске, Србија је била онемогућена да делује, што је евентуално довело до краха устанка и поновног заузимања територија од стране Турака². Ипак, српски народ није престајао да пружа отпор и то је резултирало Другим српским устанком.

Значајна личност Другог српског устанка, који је почео 1815. године, био је Милош Обреновић. Устанак је резултирао стварањем модерне српске државе на територији Београдског пашалука, на чијем је челу био Милош, који се одрекао титуле војвода и прихватио титулу кнеза, уз договор да ова територија буде истовремено под

² Извор датума, догађаја и квалификација изнетих у овом поглављу базирају се на: Стојанчевић, В., и др. (1994). *Историја Српског народа од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804-1878*. Београд: Српска књижевна задруга, пета књига, I том и Попов, Ч., & Митровић, А. (1983). *Историја српског народа: Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*. Српска књижевна задруга.

српском и турском влашћу. На овај начин је српском народу призната делимична аутономија, а Милошева улога била је да дипломатски балансира односе са Османлијама, зарад добробити домаћег становништва. Међутим, период Милошеве владавине остао је упамћен по томе што се он није обрачунавао само са спољним непријатељем, већ је био и веома суров према политичким неистомишљеницима, што је представљало препреку за уједињење српског народа. Тек јачање позиције Русије у спољнополитичким односима доводи до бољег положаја Србије и слабљења османског утицаја. Тако је 1829. године, уз помоћ руске дипломатије, Србија добила ширу аутономију која је, између осталог, подразумевала и право на отварање штампарија, што је био први корак ка развоју штампаног материјала на српском језику. У годинама које су уследиле, фокус кнеза Милоша био је на развијању аутономије кроз развој образовања и описмењавања српског становништва, па су после 1830. године отворене бројне школе, позоришта, књижевни клубови, а 1834. године појављују се *Новине србске* (*Српске новине*) – прве новине у обновљеној Србији, које, најпре, излазе у Крагујевцу, а од 1835. и у Београду. Због тога и не чуди што Владимир Стојанчевић каже да је: „Период историје Другог српског устанка и владавине кнеза Милоша Обреновића, један од најзначајнијих у прошлости српског народа“ (Стојанчевић и др, 1994: 156). Једноставно речено, Други српски устанак наставио је да негује идеје и циљеве првог устанка, ојачао је национално освешћење и додатно учврстио жељу за уједињењем српског народа.

Међутим, због унутрашњих превирања, уједињење Старе и Нове Србије, како су тада почеле да се називају ове територије, није било на видику. Како би ограничио самовољу Милоша Обреновића, на сцену ступа уставобранитељски покрет који се залагао за доношење устава који би контролисао Милошеву власт, али и за смањење пореза, слободну сечу шума и сличне олакшице, због чега је овај покрет стекао велику популарност међу сељачким слојевима. То је резултирало Вучићевом буном 1842. године када је војска предвођена Томом Вучићем Петровићем победила армију кнеза Милоша и омогућила долазак уставобранитеља на власт на челу са Александром Карађорђевићем. Ипак, и поред тога што су неки од уставобранитељских циљева остварени, попут ограничења кнежеве власти, уређења својинских односа и слободне трговине, овај период је, такође, био у знаку унутрашњих сукоба који су урушавали државну стабилност. Осим тога, режим је подривала и Русија која није подржавала овакву власт, те је након бројних револуција, превирања између обреновићеваца и вучићевића и генералног незадовољства народа, уставобранитељски режим окончан 1958. године на Сентандрејској скупштини. Овим је Милош Обреновић враћен на власт

и том приликом суочио са два проблема – како да удовољи јавности, пре свега сељачком слоју становништва, и како да се избори са две политичке струје које су настојале да му ограниче власт – либералима у народној скупштини и конзервативцима у савету. Милошу је било јасно колику моћ и утицај имају медији, те је управо на овај начин покушао да се избори са политичким противницима. Он је, како пишу Слободан Јовановић и Јован Милићевић, сматрао да су конзервативци преко новина остваривали превелики утицај на јавност, па је отпустио дотадашњег уредника *Српских новина* и на његово место поставио либерала Владимира Јовановића. Након тога, уследио је низ чланака које су објављивали либерали. У њима су одбацивали критике конзервативаца, или како су их звали „дукатоваца“, и убеђивали народ у умереност и исправност своје политике (Јовановић, 1923; Милићевић, 2002). Након обрачуна са конзервативцима, Милош је, зарад спровођења својих циљева, убрзо ушао у сукоб и са либералима. Међутим, битнијих политичких и економских промена није било. Тада су: „донесене многе мере које су махом биле половичне, па тако нису могле знатније побољшати стање које је владало“ (Стојанчевић и др, 1994: 288).

На спољнополитичком плану Милош се изборио да његов наследник буде Михаило, који је по други пут постављен за кнеза 1860. године. Он је водио строгу апсолутистичку политику на унутрашњем плану, али упркос томе ни овај период није прошао без унутрашњих сукоба политичких неистомишљеника. Низ лоших политичких одлука, закона, незадовољство народа, довело је до његовог атентата у јуну 1868. године.

Бурна политичка историја током 19. века коју су, између осталог, карактерисале апсолутистичка монархија, централизована државна управа, одсуство политичке демократије и комплексан бирократски апарат, допринела је каскању за Европом у погледу развоја капитализма и развоја грађанског друштва. По убиству кнеза Михаила успостављена је привремена влада намесништва, јер је скупштина за кнеза прогласила Милана Обреновића који је био малолетан. С обзиром на то да намесништво није имало стварну подршку народа, а да је међу конзервативцима, на челу са Илијом Гарашанином, имало љутог противника, јер су ови сматрали да је изборни закон изигран, намесништво је било принуђено да сарађује са либералима. Споразум са либералима подразумевао је да Србија више не буде полицијска држава, већ уставна са представничком владом, као и да се војска организује и припреми за акцију народног ослобађања и уједињења, што се може сматрати првим конкретним кораком још од зачетка идеје о уједињењу током Првог српског устанка. Ове идеје су прихваћене јер је то одговарало намерама и циљевима намесништва. Међутим, друге важне захтеве, попут оног о слободи штампе,

намесништво: „нити је прихватило, нити остварило“ (Живановић, 1923: 187). Највећи допринос намесничке власти био је доношење устава 1869. године. Намесници су сматрали да треба: „увести умерен и ограничен либерализам, да треба проширити права народног представништва и поделити власт у земљи између њега и владара, али уза све то очувати централистичку државу и снажну извршну власт у земљи“ (Стојанчевић и др. 1994: 336).

Намесништво је формално укинато 1872. године, али неискусни Обреновић је најважнија политичка питања и одлуке оставио у рукама намесника. У настојањима да се ослободи утицаја либерала, Обреновић је покушао да састави владу која би била нека врста фузије либерала и конзервативаца. С обзиром на то да овакав план није дао резултате, Обреновић је формирање владе препустио либералу Јовану Ристићу, чији су састав чиниле другоразредне личности и још недоказани млади политичари. Овакав ток догађаја ишао је на руку конзервативцу Јовану Мариновићу. Мариновићев састав био је и по вољи кнеза и по вољи великих сила. Мариновић се трудио да циљеве владе представи као модерне и напредне, како би добио подршку народа, па је, између осталог, ублажио надзор над штампом. Ова либерализација политичког програма није дала жељене резултате, због чега је број противника био у порасту. Борбу против конзервативаца започели су социјалисти и радикали, али новина у њиховом приступу била је та што су они водили медијски рат: „Пропаганда социјалистичких листова *Јавност*, *Глас јавности* и *Ослобођење*, који се у Крагујевцу, срцу Шумадије, смењују током 1873, 1874. и 1875. не може се обуздати“ (Стојанчевић и др, 1994: 342). Иако је одговор био оштар и подразумевао је претње, уцене и затварање гласила, то није спречило либерале да освоје већину у скупштини. Покушаји кнеза да поново уведе ред били су неуспешни. У то време широм земље почеле су да избијају буне. Велики народни устанак у Херцеговини означио је почетак источне кризе, која је трајала од 1875. до 1878. године. Ова криза затекла је Србију у добу велике политичке нестабилности.

Историјску прекретницу означио је Берлински конгрес, 1878. године, на коме је Србији призната независност. Захваљујући томе, на наредним изборима либерали су добили већину гласова. Опозиција је у новом парламенту имала мање од четвртине посланика, а главне расправе водиле су се око слободе штампе. Као вођа опозиције издвојио се Никола Пашић, који се залагао за либерализацију закона о штампи, док је становиште владе било да је контрола неопходна како би се водило рачуна о највишим државним интересима, васпитању народа и јавном поретку. Закон о штампи допуњен је

и измењен 1879. године. Иако није враћен недемократски закон из 1870. године, постављена су извесна ограничења. Нови закон је предвиђао да: „уредник листа мора имати најмање 25 година, да је способан да располаже својим иметком, да је доброг владања, да није осуђиван за преступе и злочине, да је стекао факултетско образовање“ (Јовановић, 1934: 287).

И након формалног стицања независности, Србија се није ослободила спољних непријатеља. Све веће претензије према њеној територији почела је да показује Аустроугарска. То је проузроковало и нова унутрашња комешања. Са једне стране био је кнез Милан, безрезервни аустрофил, а са друге стране опозиција, предвођена радикалима, и народ који нису прихватили спорне споразуме са монархијом. Иако Аустроугарска није формално извршила анексију, она је своју моћ, утицај и личне интересе Милана Обреновића искористила да Србију политички и економски стави у потчињени положај. Како би искористио заштиту хабзбуршког цара и ојачао своју позицију, Милан Обреновић је 22. фебруара 1882. године преко владе упутио скупштини предлог да се Србија трансформише у краљевину. Овај предлог је прихваћен, али је земља поново била уздрмана унутрашњим сукобима – што због незадовољства народа, што због деловања опозиције, која је користила и медије да шири противаустријски дух. Ту су се посебно истицали: „радикалска *Самоуправа* и либералски листови *Српска независност* и *Народно ослобођење*“ (Попов & Митровић, 1983: 66). Низ репресивних закона које је владајућа странка донела и све тежи економски положај становништва ишли су на руку опозицији, која је успела да успостави систем политичке пропаганде захваљујући којој је успешно мобилисала народ да пружи отпор властима. То је довело до Тимочке буне 1883. године. Одговор власти заснивао на суровом обрачуна са опозицијом, који се, између осталог, огледао у хапшењу и притварању политичких неистомишљеника уз свирепе казне. Иако главне радикалске вође, због унутрашњих и спољних политичких притисака, нису убијене, како је првобитно гласила пресуда, буна је резултирала неуспехом. То је у наредне две године довело да јачања позиције власти, која је наставила да користи исте методе као и пре буне, док је веза са Аустроугарском само додатно учвршћена. Током 1884 и 1885. године донет је низ репресивних закона, између осталих, и измене и допуне закона о штампи који је додатно ограничавао и гушио новинарске слободе. Комешање у народу постало је још израженије током и након рата са Бугарском 1885. године, који је у политичким и војним круговима сматран бесмисленим. Наиме, рат је званично објављен због, како је наведено, кршења одредби Берлинског конгреса, јер је Бугарска од Турака ослободила покрајину Источну Румелију

са којом Србија није имала директне везе. Ипак, уплашен од стварања велике Бугарске и јачања руског утицаја, краљ Милан је кренуо у овај рат, што је код народа изазвало велико незадовољство. Заокупљен унутрашњим немирима, сукобима са краљицом Наталијом због њеног русофилства и одбијања да сина васпитава у хабзбуршком духу, краљ је почео да размишља о абдикацији. Он је сменио, ионако омраженог, Илију Гарашанина са места председника владе, а власт предао Јовану Ристићу, који је већ био у намесништву, да формира либерално-радикалску владу. Ипак, краљу се није допало то што већу улогу у одлучивању има посланички клуб, него он сам, па накратко одустаје од абдикације. Краљ Милан је успео да се разведе од краљице Наталије, донесе нови устав по сопственом нахођењу 1888. године, без превеликог мешања осталих политичких чинилаца, и, на крају, абдицира у децембру исте године. Аустроугарска, забринута за своје интересе, осигурала је да до пунолетства сина краља Милана – Александра, власт преузме намесништво, на чијем челу је поново био Јован Ристић. Резултат овог чина био је тај да последње две деценије 19. века Србија проведе у сенци Аустроугарске. Овај период протекао је у сталним трвењима између владе и намесништва и доношењем бројних незаконитих одлука. То је изненада прекинуто 1893. године када је Александар Обреновић извршио државни удар и прогласио се пунолетним. Како се испоставило, иза државног удара стајао је његов отац Милан који се, иако је абдицирао, није одрекао политике, па је на овај начин обезбедио повратак у земљу. Иако се политичко опредељење краља Александра могло описати као умерено радикално, што су у Радикалној странци видели као шансу за повратак на власт, наклоњеност овој политичкој опцији није дуго потрајала. Нови сукоб радикала и либерала, као и константан страх од тога да у политику не уђе сељачки слој становништва, довели су до тога да краљ Александар у 14 месеци изврши и други државни удар. Овога пута суспендовао је устав из 1888. године и вратио на снагу онај из 1869. године. Овакав потез продубио је политичку кризу међу политичким странкама, која је додатно била закомпликована и тиме што је краљ Милан био наклоњен либералима, док се краљ Александар определио за напредњачку опцију. Због ових политичких борби једно од решења била је „чиновничка“ влада, на чијем је челу био полицајац Никола Христић. Ову владу је убрзо заменио кабинет Стојана Новаковића, једног од лидера напредњачке странке, који је значајано допринео прекиду политичких релација са Аустроугарском, чиме је ова монархија престала да има упориште у Србији (Самарџић, 1966). Ипак, унутрашњи конфликти се нису смиривали, па је краљ Александар 1897. године успоставио монархистичку диктатуру, уз подршку

конзервативаца и десничара, која је трајала до 1900. године. Како пише историчар Ђорђе Димитријевић: „Политичке странке су растурене, штампа је подвргнута оштрој контроли, а сви разговори о измени устава скинути су с дневног реда. Од остатка либерала и растурених напредњака скрпљена је дворска странка“ (Попов & Митровић, 1983: 113).

Диктаторски режим изазвао је снажну реакцију опозиције у којој су предњачили радикали који су се, поново, окренули медијима како би нападали власт.

„Њихово гласило *Одјек* било је забрањено 35 пута због увреде династије, како је то цензура образложила. Радикали су потом прешли на писање и растурање тајних памфлета и брошура какве су биле 'Демон Србије' и 'До лудила', циљајући на краља Милана, али и на династију уопште. Радикали у иностранству покренули су кампању против режима преко европске штампе“ (Попов & Митровић, 1983: 114).

Поред напада опозиције, краљу Александру није на руку ишло ни негодовање јавности због одабира 12 година старије жене за краљицу, која у јавности није имала добру репутацију. Са историјског и друштвеног угла, венчање са краљицом Драгом значило је окретање према радикалима у унутрашњој политици и према Русији у спољној. Иако је краљ Александар предао власт радикалима, ова сарадња није била конструктивна због сталних покушаја краља да рад скупштине подреди сопственим циљевима. Јавност су константно шокирали скандали са двора, од којих се посебно истакао онај када се испоставило да је трудноћа краљице Драге лажна. Осим тога, због лоших услова и нередовних плаћања, као и општег незадовољства због устава из 1901. године, група официра, на челу са Драгутином Димитријевићем Аписом, почела је да кује заверу за насилно уклањање краља Александра са престола. Према одређеним изворима, у заверу су били укључени и претендент на престо Петар Карађорђевић, а вероватно и аустријска дипломатија и руски обавештајци. Кључни моменат за спровођење завере били су мартовски протести незадовољних радника и ђака, па је 28 официра 29. маја 1903. године насилно ушло у двор и убило краља и краљицу (Попов & Митровић, 1983). Овај чин означио је крај династије Обреновић, а тиме је створен услов за изградњу парламентаризма, чему је модерно српско друштво тежило.

По успостављању парламентаризма, најпре је враћен устав из 1888. године, па тек онда изабран владар (Петар I Карађорђевић), што је симболично означило пренос политичког тежишта са двора на скупштину. Парламентаризам је значио и активирање

старих политичких странака и формирање нових, које су се прилагођавале новим друштвеним тенденцијама. Тако се после 1903. године јавља нова радничка странка, заснована на марксистичкој радној организацији, по угледу на немачке социјал-демократије. Они су се оштро противили програмима грађанских странака, за које су сматрали да одговарају једино буржоазији, док су њихови захтеви били: „световност школа, равноправност жена и доношење радничког законодавства које ће ограничити радно време, забранити дечји ноћни рад, регулисати исплате дневница и обезбедити недељни одмор“ (Попов & Митровић, 1983: 138). Ипак, највећу подршку добила је радикална странка која је, уз кратке прекиде, успела да остане на власти све до 1918. године. Они свој програм нису битно мењали, а посебно су инсистирали на ослобођењу и уједињењу српског народа. То је била и одлика новонасталих балканских држава, чија се политика заснивала на експанзионистичким националним програмима и плановима, а аутокефалност свакако је била значајан фактор политичког и културног идентитета (Dukovski, 2005).

Међутим, у владајућој радикалној странци дошло је до расцепа између старије и млађе генерације чланова, што је указивало на недовољну политичку зрелост. Ипак, парламентаризам је опстао захваљујући и самом краљу Петру, који је избеглиштво провео у земљама западне Европе у којима је била развијена грађанска демократија, па се, желећи да позитивна искуства пренесе у сопствену земљу, одлучио за парламентарна решења. Овакав модеран приступ донео му је велику популарност, посебно у покрајинама које су и даље биле под Аустроугарском.

4.2 Припреме за Први балкански рат

Увођење парламентаризма, јачање економије, али и урбанизација и изградња српског грађанског друштва створили су реалне могућности за остваривање циљева из Првог српског устанка – ослобођење и уједињење свих српских територија. Међутим, пре тога, било је потребно успоставити сарадњу са осталим балканским земљама, али и потиснути Аустроугарску са ових простора.

Главна тачка спорења међу балканским државама било је подручје Македоније. Претензије према овој територији имале су све околне државе, посебно у добу националног буђења и сазревања народа који је још живео у неослобођеним деловима Турске (Апостолски, 1969). Тако је крајем 19. века Балкан, на коме се јављају државе створене из националних револуционарних покрета, све више постајао тачка обрачуна између Аустроугарске, Русије и Турске. И док је великим силама одговарао *status quo*, балканске земље су биле све гласније у тежњама да промене постојеће стање. Ипак, како је истакнуто, морале су претходно да реше сопствене несугласице, које су се највећим делом односиле на разграничење територија. Иако је постојала идеја да то буде етничко разграничење, по принципу једна нација – једна држава (на примеру Немачке и Италије), ово је у пракси било тешко оствариво, јер је у периферним областима долазило до мешања нација, што је отежавало одређивање јасних граница. У тој ситуацији комплексних политичких односа и интереса, Србија се, потиснута од стране Аустроугарске, окренула унутрашњости полуострва, где је турско царство почело да показује знаке распадања. То је био један од главних разлога претензије према подручју Македоније, која је, према историчару Димитрију Ђорђевићу, имала агресивни и одбрамбени карактер:

„Агресивност је била изражена у тежњама да прикључи једно подручје чија је национална припадност била особена и која је имала сопствени пут развоја. Одбрана је била сажета у борби мале континенталне државе, да одоли утакмици осталих балканских сукоба на истом подручју и да обезбеди везу са Јегејским морем пошто јој је излаз на Јадран био онемогућен“ (Попов & Митровић, 1983: 138).

Међутим, сличне претензије имале су и Бугарска и Грчка које су, такође, морале да се боре против интереса великих сила. Све три државе позивале су се на историјско

право и традицију у погледу заузимања Македоније – Србија се позivala на цара Душана и српску средњовековну државу, Бугари на цара Симеона, а Грци на Византијско царство. Питање Македоније додатно је закомпликовало оснивање националног македонског покрета, чије је гесло било „Македонија Македонцима“. С обзиром на то да аутономија Македоније није одговарала ниједној страни, Србија је пристала на поделу Македоније, за шта је делимично могла да рачуна и на подршку Грчке. Потреба за сарадњом међу балканским земљама довела је до тога да између Бугарске и Србије 1897. године буде постигнут споразум о међусобној помоћи у сфери националних, школских и црквених питања. Међутим, овај споразум имао је више привредни, него политички карактер, па је већ годину дана касније, због неискреног приступа са обе стране, дошло до сукоба у чијем је средишту поново била Македонија. Потенцијалну сарадњу додатно су закомпликовали и односи између Србије и Црне Горе због сукоба двеју династија, Обреновића и Петровића, које су се бориле за превласт у српском покрету у Црној Гори.

Нови распоред снага и сукоби интереса великих сила, нарочито у области источног Средоземља, северне Африке и Балкана, имали су велики утицај и на балканске државе. Почетак 20. века обележио је успон Немачког рајха, али и потписивање Англо-француског споразума из 1904. године, што је био основ за стварање Велике Антанте. С обзиром на то да у то време Србија није могла да рачуна на подршку Русије, која је била усредсређена на рат са Јапаном, а плашила се претензија које су Немачка и Аустроугарска имале према истоку, окренула се земљама западне Европе које су биле противнице Немачке. Како је интересовање за ове просторе почела да показује и Италија, због чега је дошла у сукоб са Аустријом, српска дипломатија је то искористила као своју предност. Међутим, главна препрека за приближавање западним силама Антанте била је та што су дипломатски односи са Енглеском били веома лоши због убиства краља Александра. Након пензионисања завереника, што је био услов Енглеске, дипломатски односи су поново успостављени, чиме је Србији омогућено да се придружи силама Антанте, на чијој је страни била и у Првом светском рату.

Комплексни односи између великих сила, и политички и привредни, утицали су и на јачање југословенског покрета, чији је циљ био заједничка борба против спољних притисака и груписање око питања Македоније.

Србија је своје политичке циљеве покушала да оствари и преко сарадње за Мађарском, која је почела да води сопствену битку за независност од Хабзбуршке монархије. Међутим, како је Будимпешта била сувише економски зависна од Беча, ова

сарадња није уродила плодом, а до потпуног прекида дошло је 1908. године, када је Мађарска подржала анексију Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске.

Почетком 20. века питање Македоније постаје једно од најактуелнијих у Европи због јачања балканских држава, деловања домаћих покрета и великих сила, али и распадања османског система на том подручју (Апостолски, 1969). Оно што је посебно скренуло пажњу Европе јесте Илинденски устанак, 1903. године, у области Крушева, који је Турска угушила тешким одмаздама. Европљани су читали о тортурама становништва и критичном стању у тој области, што је Запад искористио као повод да пружи подршку ослобођењу ове области. Са српске тачке гледишта, став је био да Македонију треба поделити између Србије, Бугарске и Грчке. Међутим, на том подручју се убрзо развила борба између оружаних чета које су убациване из суседних држава, што је довело до стања анархије.

„Према статистикама из турских извора, у Македонији је 1907. дејствовало 110 бугарских чета, 80 грчких, 30 српских и 8 влашких (румунских). Често су се сукобљавале са турским гарнизонима, али много више између себе, а посебно су вршиле притисак на национално опредељење македонског становништва“ (Попов & Митровић, 1983: 150).

Унутрашње борбе ослабиле су позицију балканских земаља у односу на спољног непријатеља, па је потреба за удруживањем и сарадњом постајала све израженија. Зближавање Србије и Бугарске почело је 1904. године царинским савезом чији је циљ био да се обе земље ослободе економски зависног положаја од Аустроугарске. Бугарска је тиме прихватила српске интересе у Македонији, док је Србија начелно пристала на аутономију Македоније, докле год свим балканским народима буду загарантована иста права. Међутим, ово није било довољно да се Србија ослободи стега Аустроугарске која је 1906. године интервенисала царинским ратом како би се савез раскинуо, што се и остварило. Једини споразум у том периоду српска влада успела је да потпише са Црном Гором, који је био опште природе, без конкретних закључака. Грчка, растрзана између питања Крита и Македоније, преживљавала је озбиљну кризу, те није послала никакав конкретан одговор о савезу.

Иако је Аустроугарска издејствовала раскид споразума са Бугарском, односи Србије и монархије били су све гори да би кулминирали 1908. године када је

Аустроугарска извршила анексију Босне и Херцеговине. Од тог тренутка главни фокус српске владе био је на формирању балканског савеза.

Анексиона криза појачала је општу узнемиреност у Европи, што је српска дипломатија искористила да од пријатељских сила, посебно Француске и Италије, затражи подршку за формирање поменутог савеза. Након више прекида током преговора, због несугласица око поделе Македоније, споразум је коначно потписан 13. фебруара 1912. године. Осим уговора о савезу постојао је и тајни додатак који је подразумевао заједничку одбрану уколико било која страна сила покуша окупацију (Станојевић, 1928). Питање Македоније решено је тако што је Србији признат неспоран српски део, Бугарској неспоран бугарски, док је за средишњи део предвиђена или аутономија или подела између Србије и Бугарске. У том случају арбитар би био руски цар.

Осим овог, потписани су и други споразуми. Србија и Бугарска су убрзо, 12. маја, потписали војни споразум о заједничком деловању уколико Аустроугарска нападне Србију, а Румунија Бугарску. Паралелно са овим, вођени су и преговори између Србије и Црне Горе и Бугарске и Грчке. У грчко-бугарском преговорима тачка спотицања била је, такође, Македонија. Међутим, пошто је Турско-италијански рат, који се од септембра 1911. године водио на територији Северне Африке, претио да се прошири и на просторе Балкана (Италијани су успели да заузму Родос и Додеканез), питање разграничења једноставно је избегнуто и Грчка и Бугарска су 29. маја 1912. године потписале уговор који није био детаљан као српско-бугарски споразум и односио се само на заједничку одбрану у случају рата са Турском. Балканском савезу последња је приступила Црна Гора, која је споразум о војном савезу потписала 27. септембра 1912. године.

Историчари су сагласни да овај савез није имао јаку основу, јер осим заједничке одлучности да се одупру Турској, није постојао ништа што би гарантовало дугорочно деловање, што се и показало приликом елиминисања прве опасности.

„Кад је нестало прве опасности, а уплитање споља се појачало, међу савезницима је дошло до размимоилажења, које је имало трагичне последице. Па ипак је за општи развој Балкана, који је током целог столећа ишао у правцу ослобођења од отоманског феудализма, балкански савез из 1912. значио крупан корак. Удруживањем балканских снага створен је политички и војни потенцијал који је у европској штампи тога доба добио назив 'седма велика сила'“ (Попов & Митровић, 1983: 188).

Подршка великих сила, али и медија, затим знатна ослабљеност Турске након рата са Италијом створили су услове за рат који је имао за циљ слом турске политичке превласти у Европи и ослобођење Балкана, за шта су се Србија и остале чланице савеза припремале више од једног века.

4.3 Ток рата

Чланице Балканског савеза највећи страх имале су од уплитања Аустроугарске, па су планове држале у тајности. Када су вести о припреми рата стигле до Беча, било је касно за било какву озбиљнију реакцију, јер је рат већ био на прагу. Лето 1912. године обележили су сукоби на југу, када су албански побуњеници ушли у Пећ, Призрен, Приштину и Скопље, док сукоби на турско-црногорској граници нису престајали. Турска је кренула са војним припремама за борбу против Балканског савеза, а одговор Савеза био је ратна мобилизација 30. септембра.

Како би избегле сценарио по коме би предстојећи рат прерастао у европски, две велике силе – Аустроугарска и Русија одлучиле су да се не мешају и да овај сукоб остане у балканским оквирима. Ипак, у страху да не изгубе утицај на Балкану, обе дипломатије су се усагласиле да предоче свим чланицама Балканског савеза да неће бити територијалних промена, без обзира на то какав је исход рата. Упркос опоменама из Европе, савезници су одлучили да крену у ратне походе, а ратне операције започела је Црна Гора 8. октобра. Србија, Бугарска и Грчка придружиле су се 18. октобра.

Укупна снага балканских држава била је 578.000 људи и у старту је била бројнија од турске армије. У рату су се издвојила три главна бојишта: Бугарска војска кренула је према Тракији и Цариграду, грчка према Македонији и Епиру, а српска и црногорска према Санџаку, Албанији и Македонији. Ови походи били су успешни за све три стране, па је тако за само два месеца већина територија била ослобођена. Када је реч о Србији, од значајнијих ратних успеха издвојили су се ослобођење Скопља, 26. октобра, затим ослобођење Призрена, Ђаковице и Новог Пазара.

Посебан одјек имала је Кумановска битка, када је, 23. октобра, турска армија, са око 45.000 војника, изненада напала српску, која је бројала око 30.000 људи. Ипак, српска војска успела је да победи бројчано јачег непријатеља без проблема. Тако Мирослав Кујунџић и Вјеран Шерго примећују да:

„Срби, у тренутку победе на Куманову, уопште нису знали да су добили одлучујућу битку, те у каквој су паници Османлије напустили бојно поље. Кумановска битка била је најкрвавија битка на вардарском бојишту, с највећим бројем жртава. Свака страна остала је без најмање 5 000 људи, а у зависности од извора наводи се и знатно већи број жртава на османлијској страни, око 12 000“ (Кујунџић & Šerго, 2016: 174).

Ратни успеси савезника имали су велики одјек у Европи, када је постало јасно да границе не могу остати исте као пре рата. Због притиска међународне јавности, Аустроугарска је била приморана да призна ратне успехе савезника. Међутим, забринута због слабљења утицаја на Балкану, тражила је од Србије да се повуче из Албаније, што је за Србију био стратешки циљ због изласка на море, и почела да заговара аутономију ове територије. У овај сукоб се убрзо умешала и Русија као противтежа, а око аустријско-српских односа нису биле сложне ни саме чланице Балканског савеза. Бугарска је желела да избегне сукоб са Аустроугарском по сваку цену, али је, због поделе Солуна и освојених територија, ушла у отворени сукоб са Грчком. У међувремену, Албанија је, 28. новембра 1912. године, прогласила самосталност, што су подржале Аустроугарска и Италија, али су српске снаге и даље одбијале да напусте обалу. Улазак српских трупа у Драч само је погоршао односе између Србије и Аустроугарске и поново се јавила опасност од избијања европског рата, што су велике силе желеле да избегну, нарочито Русија којој у том тренутку није одговарало да започне рат са Централним силама. С обзиром на то да су Србија и Аустроугарска биле на ивици ратног сукоба и да су обе земље већ имале војне трупе на граници, у Лондону је 17. децембра сазвана конференција амбасадора великих сила како би се спречио сукоб већих размера. Пошто, како је већ напоменуто, Русији у том тренутку није одговарало да уђе у рат, руски амбасадор је прихватио захтеве Аустроугарске. Резултат је био признавање независне Албаније и повлачење српских трупа са Јадрана. Међутим, свима је било јасно да је реч само о привременом решењу и да се ту претензије Аустроугарске према Србији неће зауставити, са чим су сагласни и историјски извори: „Победоносан исход рата који су балкански савезници водили 1912, посебно Србије, био је само разлог више да Аустроугарска тражи обрачун са њом“ (Попов & Митровић, 1983: 191), што је и остварила непуне две године касније.

Турска, свесна губитака које је доживела у рату, тражила је преговоре о миру, који су отпочели 25. новембра 1912. године. Међутим, због аустријско-српског сукоба, као и сукоба самих чланица Балканског савеза око поделе територија, дошло је до преврата у Цариграду, 23. јануара 1913. године, те су преговори прекинути и рат је настављен 3. фебруара. Нови сукоб настао је око дефинисања граница Албаније. Наиме, српска страна је отезала повлачење са обале Јадрана како би покушала да оствари сопствене интересе, што је наишло на негодовање Аустроугарске. Такође, овај период обележила је нова криза, и то по питању Скадра (Vojvodić, 1970).

Током фебруара 1913. године, на молбу црногорског краља Николе, српска влада послала је једну дивизију под Скадар као помоћ Црногорцима. Овај потез поново је наишао на негодовање Аустроугарске, која се залагала да Скадар припадне Албанији. Као и према Србији два месеца раније, Аустроугарска је и према Црној Гори применила војни притисак, како би их натерала да зауставе деловање у том подручју. Под утицајем Русије и због страха од ширења ратних дејстава, Србија се са Скадра повукла 9. априла, док је краљ Никола остао упоран и наставио са ратним операцијама. Због те одлуке Црна Гора се нашла на ивици рата са Аустроугарском, па је краљ Никола попустио у последњом тренутку и 4. маја предао Скадар великим силама.

Остали већи ратни сукоби већ су били решени. Грчка војска је 5. марта заузела Јањину, док је бугарска војска, уз српску помоћ, 24. марта освојила Једрене. Турска је већ крајем фебруара кренула у нове мировне преговоре. Побеђена, била је принуђена да прихвати услове Балканског савеза и рат је окончан мировним уговором у Лондону 30. маја 1913. године. Тиме је целокупна преостала територија Турске у Европи припала балканским савезницима.

Брзина и силовитост савезничких армија изненадили су цео свет који није очекивао да ће Балкански савез тако брзо успети да оствари вишевековни европски сан – комплетно протеривање Турака са тог континента. Тако је амерички дипломата Џејкоб Гоулд Шурман (*Jacob Gould Schurman*) приметио:

„Сви су очекивали победу Турске. Иако се претпостављало да ће Турска у неком тренутку бити протерана из Европе, владало је универзално уверење да ће за то бити заслужна нека од моћних чланица сила Антанте, а не балканске државе у које нико, осим Русије, није веровао“ (Schurman, 1914: 6).

Изненађена је била и Велика Британија, која је била једна од главних заговорница очувања *statusa quo* на Балкану. О великим српским војним успесима британске дипломате стациониране на Балкану редовно су извештавале Форин офис (*Foreign Office*) (Радовић, 2013). Едвард Греј (*Edward Grey*), тадашњи британски министар спољних послова, написао је у својим мемоарима да је анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске била прва повреда *statusa quo* Турске. Овај статус додатно је уздрман Турско-италијанским ратом, док је последњи ударац задао Балкански савез

(Растовић, 2013; Grey, 1925). Ово је било својеврсно признање да је однос великих сила према балканским државама морао бити промењен.

Ипак, Србија није била у потпуности задовољна исходом. Од два ратна циља – продор у вардарску Македонију и излазак на море, остварен је само један. Поред тога, јавила се нова опасност у виду нове државе, која је имала подршку Аустроугарске. Такође, велики успеси савезника довели су до тога да свака од чланица преиспита потписане споразуме, јер нису биле вољне да испуне обавезе из уговора. То је додатно подигло тензију, што се ускоро претворило у озбиљнији сукоб, који је прерастао у Други балкански рат - започет само месец дана од потписивања лондонског споразума. Овога пута на једној страни је била Бугарска, а на другој Србија, Грчка, Румунија и Турска.

Иако је дошло до нових сукоба између самих чланица, то никако не умањује успех који су постигле у Првом балканском рату и позитиван одјек у домаћој и европској јавности. Захваљујући победоносним ратним резултатима, углед Србије је јачао, док је Аустроугарска била ослабљена националном и социјалном кризом. Резултати које је Србија постигла 1912. године значајно су ојачали југословенски покрет у околним државама, нарочито у Босни и Херцеговини и Хрватској, где су се славили успеси Балканског савеза, а протести против Хабзбуршке монархије постали су све учесталији.

4.4 Цивилизацијски контекст

Први балкански рат несумњиво представља један од најсјајнијих момената у српској историји. Међутим, ствара се утисак да су каснији ратни сукоби засенили успехе и значај овог рата за српско друштво, културу и његов национални, економски и политички развој. Ову, условно речено, друштвену амнезију, коментарисао је и историчар Славенко Терзић у једном од својих текстова:

„Први балкански рат 1912-1913. године спада у оне историјске догађаје на које је незаслужено пала тама заорава. Томе је вероватно допринела и бурна историја потоњих деценија 20. века, али и својеврсно обезвређивање тековина овога рата. Ослобођење Старе Србије и Македоније као и осталих неослобођених балканских области, представљало је историјску и цивилизацијску прекретницу не само у историји српског и осталих балканских народа већ, несумњиво, и у историји Европе“ (Терзић, 2012: 1).

И Терзић је сагласан са тим да до рата није дошло изненада и наглашава да су сви друштвени, политички, културни и други покрети били усмерени ка томе да се поврати изгубљено – било да је реч о уметности, где је у делима Доситеја Обрадовића, Његоша, Бранка Радичевића, Ђуре Јакшића, Лазе Костића и многих других косовски мит био доминантан мотив, било да је реч о политичком деловању, јер од 1804. до 1912. године није постојала странка, нити политички вођа, чију окосницу програма нису чинили Косово и Стара Србија и њихово ослобођење. Како пише Шурман, ретко која битка у историји се тако чврсто одржала у свести народа, као што је то случај са Косовским бојем, о коме се и данас причају приче и певају песме и који је био главна тачка ослонаца жеље и воље за ослобођењем (Schurman, 1914). Попут бројних истакнутих уметника тог времена, о значају уједињења са Старом Србијом писао је и чувени историчар књижевности и књижевни критичар Јован Скерлић, који је током 1912. године радио као уредник *Српског књижевног гласника*. Он је, између осталог, написао како су сведоци тренутка у коме се Балкан напoкoн враћа балканским народима. Да се одиграва „последњи чин величанствене историјске драме: борбе Европе и Азије“ и да је реч о догађајима који суштински мењају: „судбину српског народа и целог Балканског полуострва, помичу међе европске цивилизације и из темеља тресу целу стару Европу“ (Скерлић, 1912: 641). Из овога је јасно да је, у цивилизацијском контексту, Први

балкански рат представљао неку врсту реванша за Косовски бој. Међу српским народом није постојала дилема шта су главни циљеви – повратак територија, уједињење и очување верског и националног идентитета.

Међутим, парадокс су представљале препреке које је постављала сама Европа. Отпор је, у највећој мери, долазио из Аустроугарске која је због промена односа политичких снага у 19. веку постала савезница Османског царства. Због тога, неки историчари сматрају да је успех у Првом балканском рату представљао само увод у Први светски рат.

Религија, као важан део националног идентитета, такође је била међу главним покретачким снагама за пружање отпора. Посебан мотив био је тај што је хришћанство било потпуно маргинализовано, док је након укидања Пећке патријаршије, 1766. године, православни српски народ остао без своје цркве.

Ипак, највећи траг оставили су турски злочини и њихова монструозност. Бројни домаћи и инострани аутори злодела Турака над српским становништвом описују као застрашујуће: „Становници хришћанских земаља на Балкану нису могли имати ни најмању канцеларију у свом власништву. Били су апсолутно беспомоћни под опресијом њихових владара и оптерећени неподношљиво високим таксама и честим пљачкама“ (Schurman, 1914: 37). Као најгори облик тлачења помиње се данак у крви – специфична врста пореза која је подразумевала отимање деце од родитеља која би била превођена у ислам и обучавана за султанову пешадијску војску – јаничаре. Посебну одмазду хришћански свет на овим просторима претрпео је након што се турска опсада Беча, 1683. године, завршила безуспешно, што је резултирало бројним масакрима на овом подручју. О турским злоделима говори бројна објављена и необјављена, домаћа и инострана, историјска грађа. Стање можда најбоље осликавају неки од наслова дечанског архимандрита Хаџи Серафима Ристића *Плач Старе Србије* (Земун 1864) или *Из најирње Европе, убиства, пљачке, отимачине и зулуми у Старој Србији, Арнаутлуку, Дебру и Македонији* (Београд 1896). Због насиља коме су свакодневно били изложени и неподношљивих услова живота, процењује се да је само у периоду од 1880. до 1900. године подручје Старе Рашке напустило око 60.000 Срба (Дедијер, 1912: 669), док је процена да се око 150.000 људи укупно преселило из Старе Србије у Краљевину Србију, у периоду од Берлинског конгреса до 1912. године (Терзић, 2013: 17-18).

Посебно тешка ситуација била је на Косову и Метохији, где је српском становништву претила двострука опасност – од стране турске власти и од стране албанског становништва, које је било у знатно повољнијем положају од Срба. Јавност у

Краљевини није била адекватно обавештена о дешавањима на Косову и тек по отварању српског конзулата, чији су конзули били угледни грађани попут Бранислава Нушића и Милана Ракића, почели су да се појављују извештаји о убиствима, силовањима, отмицама и, генерално, правом стању у косовском вилајету. Колики је био отпор успостављању српског конзулата говори чињеница да је зграда убрзо по отварању запаљена, а први конзул, Лука Маринковић, убијен. Починиоци и наручиоци убиства никада нису пронађени. О злочинима на овом подручју, између осталих, писао је и историчар Милун Стијовић:

„Убиства су се догађала готово свакодневно, веома често усред дана на јавним местима, како би се Срби додатно застрашили. Најтеже је било у Пећкој кази, одакле су се Срби највише и иселјавали и где су плански убијани [...] Убице готово никад нису гоњене. Ако би неко рекао ко је извршио убиство, био је изложен таквим нападима и претњама да је морао напустити Косово и Метохију“ (Стијовић, 2013: 237).

Због свега овога није тешко замислити спремност, дисциплину и вољу српског народа да протера своје опресоре, као ни одушевљење када је краљ Петар, 18. октобра 1912, у Нишу, званично објавио рат Турској речима:

„Најновији догађаји ставили су опет на дневни ред решавање судбине Балканског полуострва, па с тим и судбину Старе Србије, те славне али тужне мајке наше Краљевине, где је историјско језгро српске државе, старих краљева и царева, где су славне Немањинске престонице: новопазарски Рас, Приштина, Скопље, Призрен, где живе наша браћа по крви, по језику, по обичајима, по народној свести жељама и тежњама. Освајачка и непријатељска отоманска влада истребљује већ вековима ову нашу браћу“ (Терзић, 2012).

Победа у овом рату за српски народ имала је много већи значај од враћања територије. Била је то шанса за политички, културни и економски развој – све оно што су им турска освајања одузела у 14. и 15. веку и због чега је овај део Европе вековима каскао за остатком континента. Један од најпознатијих српских научника, Јован Цвијић, наглашава да је, управо, територија Старе Србије земља за коју су највише везани српска историјска свест и српско национално осећање, где су у рушевинама били скоро сви најважнији српски средњовековни манастири, као и споменици културе од изузетног значаја (Терзић, 2013: 18).

Сви поменути елементи, који чине важне чиниоце у изградњи националног идентитета, и који су били главна покретачка снага у пружању отпора, могу бити сажети у снажној и језгровитој беседи митрополита Србије Димитрија на дан објаве рата, која на најбољи начин осликава стање колективног духа:

„Не идемо туђинима, него својој браћи [...] идемо тамо где нам је колевка, где је непријатељ запретао огњиште наше [...] идемо да на том загашеном огњишту поново наложимо огањ слободе [...] идемо у свој дом у коме је се љути безбожник настанио, прегазивши реке мученичке крви и суза жалосних предака. Идемо у своју цветну домовину, коју је непријатељ претворио у земљу пустоша, у земљу крви и плача, крви и ужаса [...] идемо да од црног гробља направимо витезове, да им вратимо понос Душанових јунака, идемо да животворном водом, са светог извора слободе сперемо с друмова и пространих поља мученичку крв наших предака. Идемо да понижене људе из праха подигнемо и да им вратимо човечанско достојанство. Још идемо славном Косову да се поклонимо јуначким сенама честитог кнеза Лазара, Милоша Обилића и других храбрих витезова који с њима изгинуше да вечно живе...“ (Терзић, 2013: 20).

Међутим, спремност, мотивисаност и ефикасност, захваљујући којима се Србија ослободила вишевековног опресора, убрзо су заборављени, о чему пише и Терзић:

„Ослобођењем Старе Србије и Македоније отварала се нова историјска епоха од које се много очекивало. Догађаји током 20. века, па и почетком 21, обесмислили су једно велико друштвено и цивилизацијско прегнуће, враћајући 'точак историје' на времена која су претходила овом великом историјском догађају“ (Терзић, 2012).

Ипак, поменута запостављеност никако не треба да умањи значај овог рата, као ни улогу медија у процесу мобилизације и целокупне организације ратних дејстава. Медији су били ти, а пре свих лист *Политика*, који су грађанима свакодневно доносили информације о свирепим злочинима над српским становништвом у неослобођеним територијама и тиме указали на неопходност подршке и укључивања целокупне јавности у ратна деловања.

4.5 Први балкански рат у медијском дискурсу – досадашња истраживања

Први балкански рат наговештавао је бројне друштвене промене и као такав имао је велики одјек у светској јавности, што је, донекле, и изненадило зарађене стране. Број текстова, али и интересовање великих медијских кућа за догађаје на Балкану константно су расли почетком 20. века, што је био јасан показатељ да ће се битке водити и у медијској сфери, за шта је било потребно да се чланице Балканског савеза адекватно припреме. То је било посебно важно јер је број писменог становништва био све већи, популарност штампе на врхунцу, па је битка за јавно мњење била једна од пресудних. Међутим, медијски аспект до сада је, углавном, проучаван из историјског угла, у оквиру ког су новински текстови служили само као историјски документи, односно илустрације догађаја којима су се аутори у својим текстовима и радовима бавили.

Тако, на пример, записи новинара, политичара и књижевника Јаше Томића (Миленковић, 1913; Томић, 1999), који је био акредитован као извештач Врховне команде, показују у каквим су условима новинари тог времена радили. Он, пре свега, примећује да је био јако мали број новинара на самом терену који је био у прилици да прати борбене активности, што су редакције покушале да надоместе извештајима официра. Како се наводи: „Без обзира на услужност, није имао чиме да шаље, пошта у прекиду, Турци искварили телеграфе и сл.“ (Бјелајац, 2013: 188).

Један од оснивача *Политике*, Дарко Рибникар, иначе резервни официр Моравске дивизије, осим оружјем, учествовао је и у рату речима. Препознатљив стил текстова, у коме је детаљно и живописно описивао злочине Турака и Арнаута над локалним хришћанским становништвом, изазивали су јаке емотивне реакције и никога нису остављали равнодушним. Један од таквих текстова може се наћи у *Дневнику наших победа*, који говори о предвечерју Кумановске битке:

„У једној њиви покрај друма стоји без икаквог реда тридесетак воловских кола. [...] Покрај кола, у блату, лежи разбацано седамнаест унакажених и страшно крвавих лешева. Турске трупе су их приморале да им на својим колима донесу под Рујан муницију, одело и оружје па кад су морали да се повлаче пред нашим трупама, Арнаути су их све до једног побили. Сви су готово побијени бајонетима. Ране су ужасне [...] Стојали смо ћутећи и готово не дишући... Само су се војници крстили дубоко потресени крвавом сликом“ (Бјелајац, 2013: 193; Рибникар, 1913: 126-135).

Овакав субјективан однос према стварности, који карактерише наглашени емоционални аспект, може да укаже на одлике ратних текстова и у листу који је Рибникар основао.

Много веће и моћније непријатељске силе, на челу са Аустроугарском, унапред су се припремиле за медијску борбу. Захваљујући порасту писменог становништва, број штампаних медија у Хабзбуршкој монархији у 19. веку непрестано је био у порасту, упркос бројним ограничењима, цензурама и забранама. Како пише Тамара Шер, водећи листови на немачком језику у монархији били су фокусирани на то да, због одбране сопствених интереса, пронађу аргументе којима би оправдали подршку Османској империји: „Стара слика непријатеља је нестала. Отоманска империја је сада отворено проглашена за пријатељску државу“ (Шер, 2013: 281). Аустријски медији покушали су да придобију подршку јавног мњења за фаворизовање Османлија користећи страх и демонизацију непријатеља. Тако су турски поступци означени као оправдани, а активности балканских држава као претња за читав континент: „Турска царевина је представљана као ентитет који се бори за опстанак. Српске и црногорске објаве победа су представљане као претеривања док је понашање отоманских трупа описивано као храбро и достојанствено“ (Шер, 2013: 284). У аустријским текстовима Срби су били означени као тлачитељи и освајачи против којих су арбанашки муслимани и католици били принуђени да се уједине, што је коришћено као мотив за линч српског народа.

Извештавање бечких листова, нарочито *Ноје Фрај Пресе (Neue Freie Presse)*, чинило је део организованог, планског и системског пропагандног деловања усмереног на медијско уоквиравање српског народа, које је имало за циљ да у јавном мњењу створи негативну слику. Ове оквире рефлектовали су и немачки медији, чије се извештавање заснивало на злоупотреби визуелних стереотипа уз јасну расистичку тенденцију: „У Немачкој се неприметно не само кроз озбиљну штампу већ и ону хумористичког типа почео креирати лик 'другог', 'балканског дивљака' чија ће се слика у предвечерје рата заокружити у 'потпуну слику непријатеља'“ (Бјелајац, 2013: 201). Дакле, из овога је сасвим јасно да је лист *Политика*, као најчитанији тог времена, имао велику одговорност, јер су пред њим била два велика изазова – очување поверења домаће јавности и стратешко позиционирање на европској медијској мапи, које је имало за циљ да промени слику коју су о Србији креирали непријатељски моћници.

Како је Први балкански рат изазвао интересовање читаве европске јавности, медији су били кључни за формирање ставова јавног мњења. Тако је, на пример, 1910. године само Париз имао 50 различитих дневних листова и ревија чији је тираж био око

5.5 милиона примерака (Duclert, 2015: 668). Занимљиво је да се текстови у овим листовима нису бавили ратним операцијама, нити дипломатским односима. У фокусу су биле приче о судбинама људи који су учествовали у рату, затим занимљива и необична традиција Балкана. Сви текстови били су праћени фотографијама, што је изазивало посебну пажњу:

„Фотографије су имале велики утицај на француску јавност, па су биле врло тражене за све време трајања сукоба. Управо због тога је и српски пропагандни делатник у Француској за време балканских ратова Гргур Јакшић стално подсећао српски Пресбирио и своје пријатеље да га снабдевају добрим фотографијама 'које су се лако могле пласирати у добрим листовима у Француској који оскудевају у вестима са терена'“ (Стојић, 2013: 342).

Због интересовања које су пратиле ове приче, бројни француски листови имали су своје дописнике на Балкану, који су редовно извештавали о поменутих темама. Међутим, занимљиво је да српска војска није благонаклоно гледала на ову међународну медијску подршку. Тако је чувени начелник српског Генералштаба, Радомир Путник, тим поводом изјавио да Србији: „не треба реклама у праведном рату за ослобођење хришћана од турског јарма“ (Барби, 1913: 9).

Ипак, ратни извештачи, поготово ако су долазили из „пријатељских земаља“, за државни врх су били добродошли. Упркос ратном стању постојала је јасна процедура за све новинаре који су желели да извештавају са терена, као и систем провере текстова који се шаљу из земље, што говори о томе да је српска власт била свесна медијске моћи и важности имица који се формира у иностраном јавном мњењу.

Захтеви су се слали Министарству иностраних дела. Даље су прослеђивани Генералштабу и Врховној команди српске војске, која је доносила и коначно решење о прихватању или неприхватању извештача. Самим командантима на ратишту било је дозвољено да одлуче којим локацијама новинари могу да приступе (Стојић, 2013). Како пише Биљана Стојић: „Брига око страних извештача и цензурисања извештаја слатих из Србије током 1912. и 1913. године била је у надлежности Пресбириа, који је постојао при Главном штабу Врховне команде, чије је седиште било у згради врањске гимназије“ (Стојић, 2013: 345).

Оно што је посебно занимљиво, када је реч о извештавању током балканских ратова, јесте чињеница да су се дешавања у овом делу Европе, који је у Стејт департменту називан „европским оријентом“, први пут нашла и у фокусу америчке

јавности. Разлог је растући англо-германски антагонизам у Европи који је, бојали су се амерички званичници, могао да се одрази и на тај континент. Осим тога, били су забринути и за своје економске интересе у Турској, с обзиром на то да је велики број америчких компанија тамо пословао. Због тога су се, као и већина европских сила, на почетку сукоба залагали за очување *statusa quo* на Балканском полуострву. О овдашњим ратним сукобима америчка јавност најпре је обавештена преко једног од највећих листова, *Њујорк Тајмс (New York Times)*, који је у то време имао тираж од преко 225.000 примерака. Први текст о заоштравању сукоба на Балкану објављен је 1. октобра 1912. године, а лист је информације добијао од дописника из Лондона. Како пише Биљана Вучетић, у *Тајмсу* је 3. октобра објављена анализа ситуације на Балкану, која је виђена као последица рата између Италије и Турске и бојазни да Аустроугарска не помогне јачање турског утицаја у овом делу Европе. Већ 6. октобра објављен је телеграм српског премијера Николе Пашића у коме је стајало: „Имајући на уму жалосно стање хришћана у Турској, Србија захтева увођење реформи у Старој Србији, које су формулисане у Члану 23. Берлинског уговора, последњег међународног уговора по ком се треба руководити ситуација на Балкану“ (Вучетић, 2013: 266). Поред тога што се фокусирао на тежак живот Срба, поготово на Косову и Метохији, Пашић је одиграо паметан дипломатски потез истакавши како Србија нема територијалних претензија, већ да само тражи увођење реда у складу са Берлинским уговором, чије одредбе, према његовим речима, никада нису испоштоване. Пашићев телеграм пратио је и извештај у коме је пренет говор краља Петра пред скупштином. На овај начин америчка јавност није са само упознала са дешавањима на Балкану, већ је у јавном мњењу створена позитивна слика о Србији и њеним циљевима. *Тајмс* је редовно извештавао о ратним дејствима, па је тако пренео и вести о великим српским победама у Куманову и Скопљу, али и о реакцијама великих сила, политичким дешавањима, преговорима итд.

„*Њујорк Тајмс* је извештавао о ратним операцијама на Балкану на дневној бази, преносећи вести из Београда, Софије, Цариграда, Лондона, Париза и Беча. У тексту 'Цена страха', објављеном 28. децембра 1912, коментатор *Њујорк Тајмса* је осуђивао понашање Аустроугарске, која је из разлога који никада нису били у потпуности објашњени одлучила да заметне кавгу са Србијом“ (Вучетић, 2013: 270).

Осим *Тајмса*, за дешавања на Балкану био је заинтересован и њујоршки недељник *Аутлук (Outlook)*, који је са тиражом од 125.000 примерака, такође, важио за једну од

важнијих публикација која креира ставове америчке јавности. *Аутлук* је од октобра 1912. године детаљно извештавао о ратним сукобима, подржавајући циљеве и мотиве Балканског савеза, док су Турци означени као „болесници са Босфора“ (Вучетић, 2013: 271). У једном од текстова, објављеном две године пре почетка рата, писало је следеће:

„Американци могу да гледају политичке интриге и конфликте у централној Европи само као неутрални посматрачи, али ниједан Американац који верује у принципе на којима су основане Сједињене Државе као демократска нација, која жели стални напредак људских права широм света, не може а да се озбиљно не заинтересује за балканско питање, које смо изложили у општим цртама. Сваки љубитељ уставне владавине и индустријске демократије мора да се саосећа са Србима у њиховом идеалу о стварању Сједињених Држава Балкана“ (Вучетић, 2013: 271).

За *Аутлук* су дешавања на Балкану била важна и због великог броја Срба, Грка и Бугара који је живео у Америци, а управо овакви текстови су доприносили томе да се значајан део њих пријави за учешће у борбама, што указује на мобилизаторску улогу медија. *Аутлук* је у својим текстовима често истицао снагу заједништва које су показале чланице Балканског савеза, а које раније никада нису деловале заједнички. Извештаји које су слали дописници *Аутлука* по правилу су фаворизовали активности Балканског савеза позивајући се на историјска дешавања и оно што су сматрали праведним исходом. Због тога се може рећи да су амерички медији били важни чиниоци медијског рата, док је начин на који су извештавали, засигурно, послужио као модел и инспирација овдашњим публикацијама.

Када је реч о самој *Политици*, чије је извештавање и тема ове дисертације, објављеним текстовима са историјског аспекта бавио се Дејан Антић у раду „Извештавање листа *Политика* о приликама у предвечерју Првог балканског рата“ у коме, између осталог, истиче: „У својим извештајима, текстовима и чланцима, београдски дневни лист *Политика* непрестано је саопштавао о страдању Срба у Македонији и Старој Србији, организованом спровођењу десрбизације на терену и злоделима Албанаца“ (Антић, 2013: 485). Антић као примере наводи текстове објављене у периоду од 1909. до 1912. године, уз посебан осврт на рубрику *Телеграми*, у којој су се често могли прочитати текстови о убиствима угледних Срба, спаљивању хришћанских села, отмицама, оружаним сукобима и другим злочинима у Косовском, Битољском и Солунском вилајету. Неки од издвојених текстова из 1911. године су: „Анархија на

Косову“, чији је закључак да су убиства Срба на Косову постала свакодневица, затим „Жив испечен“, у коме се описује како су зулумћари најпре заробили, а потом живог испекли Миленка Станковића из села Сливова, а издвојена је и вест о спаљивању српске цркве у селу Оморану.

Већ из ових текстова се наслућује значајна улога коју је *Политика* имала у Првом балканском рату. Ако узмемо у обзир избор тема и период у коме се оне објављиване, јасно је да је овај лист за рат био спреман много пре званичног почетка. Такође, текстови који су обрађени у овом раду показују да њихова функција није била само информативна и да је уредништво било свесно утицаја које има на јавно мњење. Због тога, селекција и начин обраде тема показују висок степен емоционалног набоја, који је у том тренутку имао двоструку функцију – мобилизацију и изазивање емотивне реакције код грађана, као и одговор на медијски рат који се одигравао на европском континенту.

4.6 Професионални, друштвени и културни значај листа *Политика*

Узимајући у обзир сложене историјске и политичке околности у Србији, описане у првом делу дисертације, не треба да чуди што је развита либералне политичке штампе везан тек за почетак 20. века.

На сајту Народне библиотеке Србије, која је дигитализовала сва издања листа од 1904. до 1941. године стоји следећи опис:

„*Политика* је један од најпознатијих дневних листова. Излази од 1904-1915; 1919-1941; 1944- до данас у Београду, дневно. Оснивач листа *Политика* био је Владислав Рибникар уз помоћ брата Дарка Рибникара. Овај лист увек је пратио дешавања и културне појаве код нас и у свету. Већ 1904. године *Политика* има дописнике из иностранства. У листу су сарађивали готово сви југословенски књижевници, јавни и научни радници“ (Интернет извор³).

И заиста, *Политика* се од конкуренције није издвојила само стилем писања, избором тема и пласирањем актуелних информација из земље из света. Све истакнуте личности из света књижевности, културе и науке с краја 19. и почетка 20. века које су писале за овај лист, допринеле су томе да *Политика* постане медиј коме се верује.

За новинарство у Србији посебно је био важан устав из 1901. године, односно члан у коме се наводи да се цензура ни законом не може увести. Слободе новинарског изражавања додатно су гарантоване законом о штампи из 1904. године који је био: „либералнији од свих дотадашњих, обезбеђујући услове за бујање нових облика штампе“ (Бјелица & Јевтовић, 2006: 306). Ова законска решења нису утицала само на број нових листова који се појавио у земљи, већ и на њихову структуру и садржај. Због тога се може рећи да је овај период у Србији означио почетак савременог новинарства, које је пратило трендове развијених европских земаља.

У таквој друштвеној и политичкој клими на српској медијској сцени појавила се *Политика*, чији је први број објављен 12. јануара 1904. године по старом календару. У том тренутку постојало је 13 дневних листова, али се *Политика* убрзо својом визуелном препознатљивошћу, али и приступачном ценом, издвојила од конкуренције. Сваки број садржао је четири стране, од којих је последња била намењена рекламама и огласима. Важност сегментације информација уочена је у самом старту (тренд који је и у Европи

³ Преузето са <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/politika> (Приступљено 6. 10. 2020.)

тек био у зачетку), па је први број имао следеће рубрике: *Телеграми*, *Страна политика*, *Фелтон*, *Београдске вести*, *Кратке вести*, *Криминална хроника*, *Ситнице* и *Последњи телеграми*. Први број садржао је и уводник на првој и политички коментар на другој страни, али они нису били посебно обележени. О друштвеном, али и професионалном значају овог листа, Бјелица и Јевтовић истичу:

„Појава *Политике* значила је преломни догађај у српском новинарству. Својим одмереним и углађеним начином писања, информативношћу и разноврсношћу, као и језиком и спољним изгледом, овај лист се издвојио изнад тадашње политичке штампе [...] Боље него иједан други лист, *Политика* је погодила укус тадашње интелектуалне читалачке публике (Бјелица & Јевтовић, 2006: 307).

Језичке и стилске карактеристике које су одликовале текстове у *Политици* заснивале су се на прецизности, јасноћи, концизности и једноставности. То показује тежњу уредника и новинара да информација буде доступна свима, без обзира на ниво образовања читалаца. Осим тога, предност *Политике* огледала се и у томе што су њени запослени увидели значај тадашњих нових технологија за обављање новинарског посла, како би информација о одређеном догађају што пре стигла до читалаца. У самом старту *Политика* је имала раширену мрежу дописника, која је интензивно користила телеграфе, захваљујући чему је информације увек објављивала брже у односу на конкуренте.

Оснивач Владислав Рибникар је већ у раној младости почео је да показује интересовање за новинарство:

„као средњошколац био је претплаћен на *Омладину*, напредни радикално-социјалистички часопис за науку, књижевност и друштвени живот, а као студент, своје прве радове објавио је у *Отаџбини*, месечном књижевном часопису који је у Београду уређивао др Владан Ђорђевић. Нешто касније, радове је објављивао и у мостарској *Зори*“ (Група аутора, 1992: 341).

Радећи као дописник једног париског листа у Берлину имао је прилику да се упозна са модерним новинарством западне Европе, чије је принципе желео да примени и у својој земљи. Тако је по повратку у Србију основао *Политику*: „уверен да је српској штампи потребан један савремени информативни и потпуно независан лист, који не би припадао ниједној политичкој, нити финансијској групи“ (Бјелица & Јевтовић, 2006:

308). О идеолошком концепту *Политике* Димитрије Боаров и Владимир Баровић додатно пишу:

„*Политика* је у односу на остале штампане медије, посебно дневне листове, који су се бавили жестокиим страначким расправама, задржала релативно умерен став који се базирао макар на привидној неутралности. То јој се од првих дана вишеструко исплатило зато што је код читалаца словила за објективан лист, неоптерећен тешким бременом прошлости и 'реповима' промена политичке оријентације“ (Боаров & Баровић, 2011: 149).

Владислав, који је и сам био талентовани писац, инсистирао је на неговању специфичног језика и стила, а сам је бирао фељтоне и романе који се објављују у листу (Симић, 1976: 240). Њему се, прво као сарадник, а затим и као уредник придружио његов брат Даворин (Дарко). Захваљујући њиховој професионалној визији, за кратко време успели су да окупе велики број талентованих младих новинара, док су за спољне сараднике ангажовали најистакнутије јавне личности из области културе и уметности. Током деценија своје радове су објављивали Иво Андрић, Милош Црњански, Десанка Максимовић, Јован Дучић, Бранко Ћопић и многи други.

Како пише Баровић: „изгледа да нема значајније личности из света наше књижевности која се није окушала макар у младости, као новинар, извештач, или репортер на страницама неког угледног дневника или недељника“ (Баровић, 2012: 541). *Политика* је, управо, била синоним за овакве ствараоце. Једна од најистакнутијих личности, који је као сарадник целог живота остао привржен *Политици* и чији се новинарски рад највише везује за овај лист јесте Бранислав Нушић. Био је познат по својим причама, аутобиографским цртицама, путописима и репортажама, а посебно су остали упамћени текстови у рубрици *Приче из београдског живота*, објављивани до Првог светског рата, у којима је на оригиналан, сатиричан и, понекад, циничан начин обрађивао озбиљне друштвено-политичке теме. У антологији *Два века српског новинарства*, о Нушићевом новинарском раду се, између осталог, каже: „Нушић је као веома разноврстан и плодан стваралац писао цртице, чланке, коментаре, фељтоне, хумореске, путописне репортаже, дописе из иностранства, духовите козерије и мемоарске текстове“ (Група аутора, 1992: 337). Иако га историчари књижевности и новинарства често дефинишу као писца козерија, Боаров и Баровић сматрају да не треба умањивати Нушићев значај као колумнисте:

„Кад колумну гледамо као аналитичку форму, која увек има личну ноту, јер, пре свега колумниста пише у првом лицу, често на хумористичан или сатиричан начин, онда је оно што се код Нушића углавном квалификује као козерија, у суштини претеча колумне у нашој журналистици“ (Боаров & Баровић, 2011: 186).

Нушићев специфичан и оригинални уметнички израз креирао је нераскидиву везу између његовог књижевног и новинарског рада, о чему су писали Татјана Вулић и Невен Обрадовић, упоређујући стил и наративне технике романа *Деветсто петнаеста: Трагедија једног народа* и књижевне есеје са његовим новинарским текстовима:

„Говорити и писати о Нушићу као књижевнику не може се а не говорити и писати о Нушићу као новинару. Живот, професију, као и језик и стил нарације Бранислав Нушић или Алкибијад Нуша или Бен Акиба испреплетало је лакоћом постојања и новинарства и књижевности или немогућношћу постојања Нушића књижевника без Нушића новинара и обратно“ (Vulić & Obradović, 2013: 426).

О специфичном, готово уметничком, аспекту текстова објављених у *Политици*, који је разликовао од осталих листова, писао је још један истакнути књижевник и чест сарадник листа, Јован Дучић, у есеју „Два Рибникара“ објављеном 6. јануара 1924. године:

„Два брата Рибникара пролили су своју крв као официри за исту ствар за коју су прилили свој зној као новинари [...] *Политика* је била један нови смисао. Многи су у Београду сматрали уљудни господски тон тога листа као доказ неборбености његових уредника; њихову непристрасност као доказ њиховог трговачког опортунизма; њихов широки национализам као доказ њиховог неинтересовања за такозвана горућа питања; њихово неговање књижевне критике и књижевног подлипка као високопарност и надрикнуштво; њихово избегавање погрда као непознавање националних реткости и сликовитих места. Али је већина – увек наша мудра и поштена већина – осетила шта ће *Политика* донети са собом. Културни кругови брзо су осетили да ће тај нови лист успети да се наметне у таквој једној средини безнадежних грађана који су нападани од разбојника на перу и варошких хајдука. Родила се нада да ће да преиначи сама *Политика* цео тон у нашем журнализму [...] Сви су други новинари мрзели *Политику*, али нико није смео да на њу удари” (Дучић, 1924: 1).

Узимајући све ове чињенице и околности у обзир, долази се до закључка да је лист постављен на описаним визуелним, етичким и професионалним принципима испуњавао све услове да постане најчитанији у земљи, а самим тим и да стекне поверење публике које је посебно важно у кризним временима, као што је рат.

Осим неспорног талента за писање, браћа Рибникар неговала су посебан сензибилитет према ратном извештавању, с обзиром на то да су и сами као војници, односно официри, учествовали у бројним биткама⁴. Због тога и ратне извештаје објављене у *Политици* карактерише специфичан емотивни интензитет и посебна димензија кредибилитета и веродостојности.

⁴ И Владислав и Даворин учествовали су у оба балканска рата, а погинули су у Првом светском рату. Пример репортаже Дарка Рибникара наведен је у претходном потпоглављу „Први балкански рат у медијском дискурсу – досадашња истраживања“.

5. РАТНО ИЗВЕШТАВАЊЕ – ИСТОРИЈСКИ И ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ

5.1 Историја и карактеристике ратног извештавања

С обзиром на то да је примарни фокус ове дисертације на начину извештавања једног дневног листа у конкретном и специфичном (ратном) периоду, неопходно је концепту ратног новинарства приступити са историјског и теоријског аспекта, односно испитати карактеристике ратног извештавања и утицај који остварује на јавно мњење.

Три основне функције новинарства су информативна, едукативна и забавна. Међутим, пракса и специфичност саме професије, као и тема о којима се извештава, показале су да ове три функције могу бити даље сегментирани на социјалну, комерцијалну, интегративну, пропагандну, идеолошку, усмеравајућу, персуазивну, политичку, културну, естетску и друге функције (Јевтовић, Петровић & Арачки, 2014).

Ратно новинарство представља облик извештавања које се одвија у специфичним, кризним, условима, док се сам рат може дефинисати као:

„комплексан, интензиван и масован сукоб држава, војно политичких савеза или различитих друштвених снага унутар једне земље, у којем се масовно и организовано примењује оружано насиље и води оружана борба ради остваривања одређених политичких, економских и војних циљева класа, држава или народа“ (Ratković & Petković, 1981: 508).

Према Јохану Галтунгу (*Johan Galtung*), ратно новинарство има четири главне карактеристике: усмерено је на рат и насиље, у великој мери је условљено пропагандом, фокусирано је на мишљење елита, изражен је принцип „све или ништа“, у коме је очекиван исход да једна страна све добије, а друга све изгуби (Galtung, 2002). Како пише Владимир Баровић, ако рат посматрамо са медијског аспекта, овај феномен се може класификовати на сукоб високог, средњег или ниског интензитета, који по трајању може бити краткорочан, средњорочан и дугорочан (Barović, 2008: 145).

У том смислу, ратно новинарство можемо посматрати као врсту новинарског извештавања у специфичним околностима, у којима се добра новинарска пракса прилагођава специфичним условима и критеријумима. Од новинара се очекује да буде

довољно присутан како би одговорио на оно што се дешава, али и довољно одсутан како би остао безбедан; да буде довољно ауторитативан како би пружио поуздане информације, али да остане отворен за различите наводе који су представљени као истинити; да страствено извештава о подривањима људског достојанства, али и да остане непристрасан и дистанциран како би уочио стратегије и шаблоне карактеристичне за ратне околности, како би избегао једнострано извештавање (Allan & Zelizer, 2004: 4-5). Сагледавајући ове карактеристике, јасно је да ратно извештавање, поред основних, остварује и додатне функције, а пре свега - пропагандну.

Ратно извештавање постојало је још у античкој Грчкој, где су борбе у својим делима описивали чувени песници и мислиоци попут Хомера, Херодота и Тукидида. Управо су ратне теме кроз историју привлачиле највећу пажњу јавности. У прилог томе говори и то што је цар Светог римског царства Максимилијан I (1493-1519) непосредно по откривању Гутенбергове штампарске пресе схватио колику моћ штампа носи. Користио је једностране ратне извештаје како би утицао на опште расположење у народу, док је, с друге стране, штампу користио за хушкање становништва непријатељске стране против сопствених владара (Kunczik & Zipfel, 2006: 258). Апсолутни потенцијал штампе развио је и искористио Наполеон, за кога су медији били равноправни са оружјима на бојишту и који се, због начина на који је користио медије, сматра једним од највећих пропагандиста свих времена.

Наполеонове подухвате детаљно је проучавао Карл фон Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*), а у незавршеном делу *O raty (Vom Kriege)* поставио је теоријске основе за проучавање управљања јавним мњењем. Како примећује, за Наполеонове победе нису заслужне само војне вештине, већ и велика подршка народа. Акцент је на борбеном моралу, а не на физичкој снази. До победе се не долази уништењем противника, већ сламањем морала непријатеља. Због тога, Клаузевиц закључује да свака теорија рата мора имати следећа три елемента:

1. Владу која одређује циљ рата;
2. Војску која се за то бори;
3. Народ који треба подупрети (von Klauzevic i dr, 1951).

Из овога се може закључити да се ратови и ратна дешавања одигравају по одређеном шаблону. Тако је немачки економиста Карл Бихер (*Karl Bücher*) 1915. године приметио да је од изума штампе јавност увек сведок исте драме: „сваки рат који се води оружјем прати и рат уз помоћ штампарског мастила у којем свака страна настоји за себе придобити јавно мњење“ (Kunczik & Zipfel, 2006: 264).

Не постоји сагласност око тога када и где су се појавиле прве штампане публикације које су могле бити назване новинама. Различита литература која се бави историјом новинарства помиње различите државе и градове (Бремен, Фиренца, Антверпен, Стразбур), али се развој новина свакако доводи у везу са Европом крајем 16. и почетком 17. века. Са растом броја штампарија, у порасту је био и број новина, које су у почетку више личиле на информативне билтене без слика, рубрика и жанровских дистинкција. Ове публикације су, првенствено, биле намењене трговцима, занатлијама, учитељима, односно припадницима средњег сталежа, па информације нису биле доступне широком кругу људи. Штампа је у феудалном поретку сматрана опасном, те су такве публикације биле под строгим контролом, док је дозволу за штампање било тешко добити. Ипак, и поред тих забрана, ширење штампе и њену популарност било је немогуће зауставити.

У првој половини 17. века штампа се појавила у 11 најразвијенијих европских земаља. Већ тада се видело да највећу пажњу публике не привлаче протоколарне информације, већ текстови о ратним дешавањима. Како пишу Бјелица и Јевтовић:

„Главна тема највећег броја ових листова били су ратни сукоби. Од 1618. до 1648. године у Европи је беснео велики рат, познат као Тридесетогодишњи рат. Иако је вођен на територијама Чешке и Немачке, имао је карактер европског рата, јер су у сукоб, директно или индиректно, биле умешане још Данска, Француска, Шведска, Холандија и Енглеска. По форми то је био верски рат између католика и протестаната, а по узроцима и последицама дубоко социјални и политички, јер је вођен у време распада феудализма и донео много измена на политичкој мапи Европе“ (Бјелица & Јевтовић, 2006: 33).

Управо је популарност ових тема подстакла бројне штампаре да се преоријентишу на штампање периодичних публикација. Узевши у обзир турбулентан период на европском континенту, ратних дешавања о којима се могло извештавати није мањкало. Тиме није само постало јасно колико је ратно извештавање популарно, већ и колику моћ и утицај остварује на јавно мњење и на даљи развој новинарства, генерално.

Индустријска револуција у 18. и 19. веку значајно је утицала на штампу и у техничком и у садржајном смислу. Унапређена технологија штампања допринела је већим тиражима, модернијем изгледу листова, мањој цени, већем броју читалаца и модернизацији читавих редакција, које су постале велика предузећа. Брзина постаје један од главних критеријума по којима се мери успешност неког листа. Издавање

новина сада се посматра као профитабилна делатност, што доводи и до комерцијализације садржаја, а самим тим и до редефинисања етичких принципа. Комерцијални мотиви постају доминантни. Већи број читалаца значио је више огласа, а више огласа значило је више новца. Због тога, свака редакција морала је да пронађе начин да се што боље позиционира на тржишту.

Захваљујући експанзији штампе на почетку 19. века, расла је и популарност ратног извештавања, које је и даље привлачило највећу пажњу јавности. Између 1853. и 1856. године водио се Кримски рат између Русије и алијансе коју су чиниле Уједињено краљевство, Француска, Османско царство и италијанска краљевина Пијемонт. Ово је први рат који је неформално назван новинарским ратом због интересовања великог броја дописника широм света. Издвојиле су се приче Вилијема Расела (*William Russell*), дописника лондонског *Тајмса* (*Times*), који се сматра првим професионалним ратним извештачем. За разлику од протоколарних и, често, наручених извештаја, које је јавност до тада имала прилике да чита, он се фокусирао на ратне ужасе – патњу и умирање војника, колеру и сличне приче, што је шокирало публику, али и довело до тога да буде оптужен за велеиздају. Наиме, ратни извештаји су до тада имали искључиво пропагандну функцију, којом су управљале политичке и војне елите, а чији је циљ био да се рекламирају предности ратовања и бенефиције које носи. Због тога је по окончању рата, како пише Микел Халер (*Michael Haller*), први пут у историји новинарске професије уведена војна цензура (Haller, 1991: 47).

Поред Раселовог начина извештавања, које се може сматрати фактографским, пошто је желео да што верније пренесе слике са ратишта, издвојио се још један стил извештавања. Реч је о начину на који је писао Едвин Годкин (*Edwin Godkin*), новинар листа *Дејли њуз* (*Daily News*). Он се определио за литерарни приступ: „Писао је како војници доживљавају рат, уносећи и своја преживљавања ратних страхота“ (Бјелица & Јевтовић, 2006: 73-74).

Обојица извештача пронашла су своју публику и неспорно је то да је извештавање о овом ратном сукобу генерално утицало на ратно новинарство, у смислу избора тема и начина њихове новинарске обраде. Осим тога, кључну улогу у даљем развоју ратног новинарства имао је телеграф, који је масовно почео да се користи у другој половини 19. века. Значај телеграфа прва је препознала Велика Британија, којој је овај изум био важан због брзог и ефикасног деловања у целом свету, али и због надзора светске јавности: „Сматрало се да је најважније изградити глобалну комуникацијску инфраструктуру како

би се што пре могле добити информације о догађајима широм света“ (Kunczik & Zipfel, 2006: 260), што су искористиле и бројне светске редакције.

„Без обзира на аспирације многих новинара да пружи непристрасну и балансирану оцену конфликта“ (Рауне, 2005: 81), за бројне теоретичаре функција медија, као оружја или инструмента рата, апсолутно је неспорна. Иако се објективност сматра једном од највећих вредности новинарства, позната је и флоскула да у рату прво гине истина. Добијање подршке јавног мњења изједначава се са победом на ратном бојишту. Бројни истраживачи медија, чак, сматрају да је објективност утопистички идеал који није могуће остварити, јер новинари и медији често имају кључне улоге у ратним сукобима. Бавећи се проблемом објективности у новинарској професији, Јевтовић је приметио да:

„објективност подразумева да су чињенице, медијски искази и слике засновани на стварном стању, саткани од реалности и истине, без обзира на чињеницу што је новинар као интерпретатор увек субјективна личност. У пракси често смо присуствовали извештавању које је пристрасношћу и навијањем скретало ка субјективности и пропаганди“ (Јевтовић, 2014: 71).

Урлих Саксер (*Ulrich Saxer*) разликује четири теоријска става према објективности:

1. Могућност медијске објективности се безусловно прихвата;
2. Објективност се критички и начелно прихвата – њој се тежи, али се не инсистира на њеном апсолутизму;
3. Медијска објективност се начелно прихвата, али се оспорава могућност њеног остваривања због немогућности новинара да превазиђе субјективност;
4. Објективност се одбацује као идеолошка фикција (Kunczik & Zipfel, 2006).

Оно што је карактеристично за ратно извештавање, а уско је повезано са категоријом објективности, јесте концепт емпатичног новинарства, које подразумева да извештач: „мора имати јасан став, тј. треба да покаже више емпатије за једну од ратујућих страна“ (Ваговић, 2008: 145). Овакав вид новинарства заснива се на тези према којој се саосећајност и симпатија за одређену страну стављају испред фактографског извештавања. Један од највећих заговорника емпатичног новинарства је ратни извештач

британског јавног сервиса Би-Би-Си (*BBC*) Мартин Бел (*Martin Bell*). Он сматра да су примирја, размене заробљеника, хуман однос према рањеницима, ратни злочини и хуманитарне катастрофе само неке од ситуација у којима је немогуће и неморално да новинар остане непристрасан (Bell, 1997). Патриотизам је фактор који, такође, не сме бити занемарен у ратном извештавању. Иако спада у домен субјективности, ова особина, како примећују Стјуарт Алан и Барби Зелизер (*Stuart Allan & Barbie Zelizer*), може бити веома цењена код ратних извештача:

„Када се у свакодневним условима примети да је новинар веома везан за породицу, пријатеље или заједницу, њему често није дозвољено да извештава о догађајима који их укључују. Када се током рата приметите јака патриотска осећања, ретко се дешава да новинар буде уклоњен са таквих догађаја“ (Allan & Zelizer, 2004: 4).

На другој страни су теоретичари и новинари који сматрају да фактографски приступ не искључује хуман однос према ситуацији. Један од заступника ове тезе је Џон Симсон (*John Simpson*), такође уредник и новинар британског јавног сервиса. Он ратно извештавање види: „кроз процес одбијања чињеница, њихове анализе и покушаја да се конзументима информација на што објективнији начин изнесу и презентују подаци и догађаји“ (Simpson, 1997: 12; Barović, 2008: 152). Један од главних аргумената овог правца је тај да ако новинар у свом раду не може да достигне објективност и непристрасност, онда се то не може очекивати ни од других. Међу највећим критичарима емпатијског новинарства је Кристофер Данкли (*Christopher Dunkley*) који сматра да је кључ у дистанци како емоције не би преузеле примат у извештавању: „Новинари почињу да верују да оно о чему извештавају треба да одрази њихов емотивни доживљај. Одатле до селективности и манипулације чињеницама у корист једне стране само је корак, и то можда чак несвестан.“ (Dunkley, 1997: 14).

Антони Димађио (*Anthony Dimaggio*), аутор књиге *Масовни медији, масовна пропаганда – разумевање вести у рату тероризму (Mass Media, Mass Propaganda: Understanding the News in the 'War on Terror')* примећује да:

„оно о чему не извештава одређује пристрасност новинара у истој мери као и оно о чему извештава. Оно на шта је прича фокусирана и оно што се игнорише, начин на који је прича написана, као и издвојено време да се

напише чине главне показатеље субјективности самих новинара, као и медијских организација“ (Dimaggio, 2008: 53).

Иако категорија објективности у професионалном извештавању не сме бити занемарена, не сме се заборавити ни чињеница да је новинар људско биће које је у ратним околностима често и сам учесник различитих догађаја, на које је тешко остати имун и хладнокрван. То су, такође, фактори који не смеју остати занемарени приликом научне анализе таквих текстова.

5.2. Жанровске и стилске карактеристике ратног извештавања

Причање приче, засигурно, спада у најраспрострањеније и најмоћније начине за ширење културних образаца, али и идеолошких порука. Ова врста наративног приступа је важна јер: „усмерава пажњу, објашњава конфликт, открива карактере, изазива емоције“ (Soules, 2015: 33). Наративи су дубоко укорјењени у колективној свести, која се често заснива на митовима и који се на овај начин изнова и изнова оживљавају. Тако је још Аристотел наративе описивао као имитацију стварности, односно као фикцију која укључује елемент познатости који ће изазвати интересовање публике (Aristotle, 2008). Дакле, моћ приче и причања препозната је још у антици. Суштина је остала иста – мењали су само начини на које су приче причане и начини на које су те приче долазиле до публике.

Историја књижевности, па и причања уопште, из које је проистекло и новинарство, показала је да је садржај само један аспект, док значајну улогу има и начин на који је прича испричана. У почетку доминантни садржај у штампаним периодичним публикацијама чиниле су приче које се нису много разликовале од књижевних текстова. Међутим, индустријализација, комерцијализација, борба за читаоце и развој новинарства, уопште, показали су да не може свака прича бити испричана на исти начин, као и да постизање максималног ефекта зависи и од тога како је прича обликована. Осим тога, број информација који стиже у редакције постао је вишеструко већи, а графички редизајн листова и увођење рубрика и тематских целина ограничили су простор у којима је ове информације могуће објавити, што је резултирало потребом да се текстови јасније и ефикасније обликују и конципирају, како јавност не би остала ускраћена за битну новост. Баш као што књижевна дела максимални потенцијал остварују кроз начин на који су обликована, исти је случај и са новинарским текстовима. То обликовање текстова представља жанр. Иако не постоји општеприхваћена дефиниција жанрова, овај термин у свом етимолошком значењу представља род или врсту, а у литератури начин писања, па и сам стил (Јевтовић, Петровић & Арацки, 2014: 116), док се у новинарству класификују према сврси/намени, стилу и садржају (Seixas, 1991: 1). У зависности од новинарске праксе и традиције, готово свака земља има сопствени модел по коме успоставља и дели жанрове. У српској новинарској пракси искристалила су се три модела поделе жанрова:

1. Фактографски
2. Аналитички
3. Белетристички

Све три врсте заснивају се на чињеницама, али се разликује начин на који су оне обрађене. Тако фактографски жанрови (вест и извештај) имају јасну и једноставну структуру, углавном се приликом писања користи модел обрнуте пирамиде⁵ и инсистира се на саопштавању факата, без уплива ставова, мишљења и емоција новинара. С друге стране, аналитички жанрови (чланак, коментар, критика) су знатно комплекснији. Новинари који пишу аналитичке жанрове имају задатак да одређене проблеме, феномене и појаве сагледају из више углова, уз коришћење различитих извора, података и изјава, како би теме о којима извештавају ставили у одређени контекст, а јавности представили што објективнију слику. Због тога је, на пример, чланак најпогоднији жанр за истраживачко новинарство. Ипак, најслободнију структуру имају жанрови из белетристичке групе који су произишли из књижевних текстова, превасходно из добра реализма, те су им и најсличнији. С обзиром на то да дуго није било могуће успоставити јасну границу између новинарства и књижевности, не треба да чуди што су на почетку модернизације новинарства и новинарске професије, овакви текстови чинили већину. За разлику од фактографских и аналитичких жанрова, овде је дозвољен уплив емоција. Осим тога, белетристички жанрови су најпогоднија форма да аутор покаже свој стил, односно оно по чему се разликује од других новинара.

У белетристичке жанрове спадају: фељтон, цртица, белешка, а најтипичнији представник белетристичких жанрова јесте репортажа, која се и данас негује у свим врстама медија.

„Она је истовремено сведочанство и документ, мала слика живота грађена на темељима стварних дешавања; на махове реконструисана, али са аутентичним догађајима и појавама; у великој мери истраживачка, истовремено епска и друштвено релевантна“ (Јевтовић, Петровић & Арацки, 2014: 324-325).

Репортажа може укључивати елементе вести, извештаја, чланка и интервјуа, али је, на крају, увек јединствена целина која на најбољи начин осликава стил аутора. Управо

⁵ Принцип по коме се чињенице у тексту ређају од најважнијих до најмање битних.

ово својство репортаже указује на комплексност проучавања жанрова и њихов концепт. Иако су временом различити медијски садржаји жанровски и структурално уобличени, не сме се занемарити чињеница да је новинарство динамична категорија, па да самим тим групе жанрова не треба посматрати као целине које су међусобно искључиве. Хибридизација жанрова је увек била део новинарске праксе. То посебно важи за почетак 20. века, када је модерно новинарство било на почетку развоја, па су медијски садржаји често било објављивани у хибридној форми.

Жанрове треба посматрати као део новинарских наратива чији је циљ привлачење публике. Новинарски наративи представљају доминантни модел комуникације као и, како описује Ден Берковиц (*Dan Berkowitz*), неку врсту културне резонанце (Berkovitz, 2010). Управо нам културна резонанца, као важан чинилац новинарских наратива: „пружа моделе помоћу којих разумемо стварност, друге људе и сами себе“ (Ekström, 2000: 474).

Када је реч о медијском представљању рата, неопходно је поменути и направити посебан осврт на категорију која је већ поменута и која заузима специфично место у систему проучавања жанрова – наративно новинарство. Бројни текстови који спадају у домен ратног извештавања класификују се као текстови наративног новинарства, о коме се и данас води полемика око функције, стила, етичности и места у систему новинарских жанрова.

Као једна од главних предности литерарног или наративног новинарства истиче се уметнички сензибилитет, који није карактеристичан за већину других новинарских форми. У уводу *Библиографије америчког литерарног журнализма (A Bibliography of American Literary Journalism)*, професор Едвин Форд (*Edwin Ford*) је 1936. године написао:

„Данас више него икада нам је потребно литерарно новинарство: за писца са новинарским сензибилитетом да осети брзину којом се мењају аспекти ове динамичке епохе и са довољно књижевног сензибилитета да прикупи и обликује материјал очима и рукама уметника“ (Ford, 1937: 1).

Иако постоје константна настојања да се наративно новинарство прогласи застарелом формом, оно и даље опстаје, посебно, како примећује Џон Хартсок (*John Hartsock*), у временима кризе (миграције, ратови, економски крах, кршење људских права) када: „конвенционални начини давања смисла социјалним, културним и

политичким расцепима не функционишу“ (Hartsock, 2000: 15), односно: „потребан је трећи начин да се исприча прича“ (Connery, 1990: 5), а тај трећи начин назван је литерарним новинарством.

Иако и данас постоје несугласице око самог термина и око тога на шта се он, заправо, односи, Џош Роиланд (*Josh Roiland*), у есеју „Било које друго име: Случај литерарног новинарства“ („By any other name: The case for Literary Journalism“) оштро одбацује такве наводе, као и покушаје да се наративно новинарство одреди као подврста неког општеприхваћеног жанра, јер сматра да се својим карактеристикама и специфичностима „изборио“ за своје место у теорији и пракси. Како пише, ова врста новинарства:

„постоји у књигама, новинама, подкастима, електронским медијима. То је новинарство које се базира на детаљном извештавању, провереним чињеницама и истини. Укључује бројне књижевне елементе – од алегорије, преко метафоре до књижевног мотива“ (Roiland, 2015: 69).

Такође, овај стил нашао је место у новинарству и књижевности широм света, премда се у теорији често перципира као стил који се везује за Сједињене Америчке Државе. Дебате се воде и око самог имена, па се овај стил означава као литерарни журнализам, наративно новинарство, креативна нефикција, нови журнализам итд. Међутим, већина аутора је сагласна да се сви ови термини са одређеним финесима, заправо, односе на исту форму.

Темом, карактеристикама и стилем литерарног, односно наративног новинарства детаљно се бавио Норман Симс, који је 1984. објавио књигу *Новинари књижевници (The Literary Journalists)* и који је овој врсти новинарства дао име. Током рада на докторској дисертацији, Симс је био у прилици да упозна групу новинара из Чикага, која је на специфичан начин писала колумне, односно текстове који жанровски подсећају на колумну, користећи локални сленг, али и измишљене личности, како би боље дочарали своје виђење живота у граду. Овај начин писања, који је био изразито популаран, преузели су и други новинари, што је инспирисало Симса да се ближе посвети проучавању овог феномена. Наравно, историја литерарног журнализма обухвата далеко шири историјски оквир, а као неки од најзначајнијих представника помињу се врхунски писци као што су Данијел Дефо, Марк Твен и Ернест Хемингвеј. Међутим, Симс је први који се системски бавио обрадом овог новинарског приступа и поставио основу за даље

проучавање. За њега наративно новинарство представља: „детално извештавање, компликоване структуре, развој карактера, симболику, глас аутора, усмереност на обичне људе и... тачност“ (Sims, 2007: 6-7).

Дакле, фактографија се не негира, али је, уз ослањање на реализам, начин обликовања приче ближи књижевности. Код таквих текстова акценат је на различитим емоцијама, мислима, осећањима, инстинктима. За разлику од других новинарских жанрова, овде је субјективност аутора и дозвољена и пожељна, али тачност и позивање на чињенице су елементи који овакве текстове чине новинарским. Како пише Бранко Чечен:

„Апсолутна објективност, као основни постулат у теорији преношења информација, готово је у потпуности одбачена, као апсурд. Замењена је апсолутним покушајем субјекта ка достизању објективности. У том смислу, новинар који се бави наративним формама повремено има ту слободу да објективно представи субјективни доживљај реалности једног или више референтних учесника“ (Ћећен, 2005).

Ден Вејкфилд (*Dan Wakefield*) описује наративно новинарство као креативно и маштовито, јер: „доноси пределе, звукове и осећања која окружују чињенице и повезује их и пореди са другим чињеницама из историје, друштва и књижевности на уметнички начин који не уништава чињенице, већ проширује њихову дубину и димензију“ (Wakefield, 1966: 41). С обзиром на то да се инсистира на тачним и провереним информацијама, не може се рећи да ови текстови нису етични. У прилог томе говори и чињеница што се Пулицерова награда, чији комитет инсистира на највишим професионалним стандардима, у највећем броју случајева додељује ауторима наративних прича. Осим веће улоге која се даје ауторима, више пажње се посвећује и публици која је, захваљујући књижевном приступу, укљученија у причу и интелектуално и емотивно више ангажована, јер: „читаоци често боље разумеју и усвајају приче које су писане наративним стилем, него оне о којима се извештава користећи принцип обрнуте пирамиде“ (Green, 1979). Како пише Ерик Нев (*Eric Neveu*), наративно новинарство: „читаоцима пружа приступ бекстејџу социјалног живота“ (Neveu, 2014: 538) и пружа им могућност да изблиза доживе догађаје који су им далеко (Peelo, 2006), док Џејн Сингер (*Jane Singer*) закључује да: „читаоцима помаже да разумеју оно што се догодило“ (Singer, 2010: 94).

Код наративних прича изражен је уметнички аспект, па је самим тим тешко дефинисати структуру самог текста. Ипак, Марк Крамер (*Mark Kramer*), директор *Ниман Феловшип* (*Nieman Fellowship*) програма наративног новинарства на Универзитету Харвард, издвојио је неколико карактеристика као што су: „глас“ приповедача, служење симболиком, књижевно дочаравање дестинација, развијање ликова, коришћење дијалога, представљање угла трећег лица, бележење статусних симбола особа и група, приказ догађаја по принципу сцену по сцену где свака сцена садржи микро причу која гради наративни ток (Џејмс, 2005). И док се традиционално новинарство базира на концепту објективности и неутралности одговарајући на питања: „ко“, „шта“, „где“ „када“, „зашто“ плус „како“ и позивајући се на релевантне изворе, наративно новинарство је фокусирано на „како“ и „зашто“ са акцентом на субјективни и емоционални доживљај (Уко, 2007), уз често позивање на митске архетипове. У књизи *Дневне вести, вечне приче: Митолошка улога новинарства* (*Daily news, eternal stories: The mythological role of journalism*), коју је објавио амерички професор новинарства Џек Лул (*Jack Lule*), истиче се да су актери у причама често представљени тако да њихова улога одговара митолошким архетиповима попут жртве, жртвеног јарца, хероја, добре мајке, варалице итд. (Lule, 2001). Ову карактеристику потврдиле су бројне студије (нпр. Berkowitz, 2005, 2010; Sternadori, 2014), што је уједно и потврда да је овакав вид писања врста когнитивне пречице до митова који су дубоко укоренењени у културној и друштвеној свести.

Због комплексности саме форме, која у себи често садржи одлике чланка, колумне, репортаже, реалистичке прозе, наративно новинарство је и даље најзаступљеније у штампаним медијима, мада се у хибридниим формама све чешће може срести и на онлајн платформама. Како пише Сања Домазет: „И развитак онлајн новинарства подстакао је потребу за креативним писањем у традиционалним штампаним медијима, па и свим осталим медијима“ (Домазет, 2019: 25). Штампана је остала врста медија којој се публика окреће како би добила додатне информације, детаље и контекст самих догађаја, а наративни приступ им то и омогућава. Последњих година и у научним и у професионалним круговима расте интересовање за наративно новинарство, јер се сматра да је ово форма која ће сачувати тираже штампаних медија (Hartssock, 2007; Shim, 2014). Када говоримо о ратном извештавању, већ смо споменули и илустровали примерима да је јавност много више заинтересована да чује приче о животима, судбинама и страдањима обичних људи, а максимални потенцијал таквих прича не може се остварити кроз фактографске форме. Често се дешава да ратне приче

буду претворене у популарне романе, па захваљујући њиховој популарности расте и популарност самог наративног новинарства.

Иако, неспорно, веома значајна новинарска форма, посебно у временима када се не тражи само информација, већ и дубљи контекст, што укључује и ратна времена, треба водити рачуна да естетика не засени суштину новинарства – објективност и тачност: „Уколико естетска разматрања доминирају над традиционалним принципима објективности и тачности, то може довести до тога да новинарство изгуби кредибилитет“ (Van Krieken & Sanders, J 2017: 1375).

Из тог разлога, не треба изгубити из вида да су код ове новинарске форме субјективност и емоционалност најизраженији, што може резултирати злоупотребом емоцијама, којима је и најлакше манипулисати.

5.3 Теорија успостављања дневног реда (*Agenda setting*)

Теорија успостављања дневног реда, односно *agenda setting*, унела је значајне новине у област проучавања медијских садржаја и медијских ефеката, јер је установљен нови концепт по коме медији не утичу само на то шта ће људи мислити, већ „о чему ће мислити“ (McCombs & Shaw, 1972: 177). Дневни ред у медијском контексту можемо описати као сет тема или проблема који су у одређеном временском периоду доминантни у медијском дискурсу, односно којима се придаје већа пажња и значај у односу на друге теме. Теорија успостављања дневног реда значајна је и због тога што акценат није на ефектима које медији остварују на публику, већ на самим медијима и начинима селектовања, креирања и пласирања поруке, што је омогућило да се: „фокус у истраживањима масовних комуникација помери са краткорочних проучавања ставова на дугорочне анализе друштвених утицаја“ (Carragee, Rosenblatt & Michaud, 1987: 42).

Принцип функционисања дневног реда објаснио је Роберт Парк (*Robert E. Park*), социолог на Универзитету у Чикагу:

„Од свих догађаја који се десе на дневном нивоу и које забележе кореспонденти, репортери, новинске агенције, уредник је тај који одлучује шта ће бити објављено, водећи се критеријумом шта је важније или интересантније. Остатак је осуђен на заборав и канту за отпатке. Огроман је број вести које се свакодневно 'убију'“ (Park, 1922: 328).

Концепт успостављања дневног реда дефинисали су Максвел Мекомбс и Доналд Шо (*Maxwell McCombs & Donald Shaw*) у пионирској студији 1972. године, на коју се и данас позивају бројни истраживачи медија. Међутим, с обзиром на то да је овај концепт сувише опште постављен, Мекомбс је пет година касније ближе одредио три модела утицаја преко којих се остварује дневни ред:

1. Модел „свести“ – Тематизација неког садржаја како би се изазвала пажња публике о одређеној теми;
2. Модел „истакнутости“ – Истицање различитих тема доприноси томе да публика одређене садржаје сматра мање или више важним.
3. Модел „приоритета“ – Ређање тема по важности на основу перцепције рецепијената засноване на претходним моделима (Kunczik & Zipfel, 2006).

У даљим проучавањима примећено је да: „медијска агенда пројектује моћни структурални ефекат на перцепцију публике, док истовремено указује на моћан утицај који се крије иза креације саме агенде“ (Reese, 1991: 309).

Према овом принципу, који се задржао и данас, то значи да се не даје приоритет само одређеним темама, већ се и у оквиру одређених тема врши селекција информација (*gatekeeping*) које ће бити објављене. Агенси дневног реда могу бити бројни – од индикатора из реалног света до политичких и друштвених елита, компанија за односе с јавношћу итд. Неки од важнијих фактора који утичу на постављање дневног реда су: заинтересованост публике за праћење медија, осетљивост и/или заинтересованост за неку тему, потреба за оријентацијом, односно објашњењем неке теме која би довела до формирања мишљења о њој (Kunczik & Zipfel, 2006). Већина студија је показала да су новине ефикасније у постављању дневног реда од, на пример, телевизије, јер, како објашњава Мекомбс, новине имају више могућности да истакну најважније информације и дуговечније су (McCombs, 1997). Разумљиво, ово истраживање не садржи карактеристике модерне телевизије, нити нових медија, који у то време нису ни постојали, али због дијахронијског приступа теми ове дисертације, важно је истаћи и ово својство штампе.

С обзиром на то да се медијским дневним редом пажња публике усмерава на одређени догађај или одређени аспект неког догађаја, овај приступ мора да садржи и елементе пропагандне комуникације, од којих ће најзначајнији бити објашњени у наредним потпоглављима. На пример, теорија успостављања дневног реда често се изучава у контексту или заједно са теоријом уоквиравања (*framing theory*), као њен део, јер су обе фокусиране на дефинисање оних проблема које завређују пажњу јавности.

5.4 Теорија уоквиравања (*Framing theory*)

Када је Џон Хартли (*John Hartley*) новинарство одредио као давање смисла догађајима (Hartley, 1996), он је истакао интерпретативну функцију новинарства, која се базира на томе да свет видимо и доживљавамо кроз оквире који су нам представљени кроз медијске садржаје.

Оквири (*Frames*) се могу описати као: „когнитивне структуре које обликују начин на који перципирамо, разумемо и деламо и које нам помажу да разумемо стварност кроз наративе“ (Soules, 2015: 14). Једноставно речено, кроз оквире добијамо делове информација о догађајима који се смештају у одређени контекст и који имплицирају одређени закључак. Дакле, оквири не представљају стварност. Они су фрагменти стварности исказани кроз наративе који носе одређену идеолошку поруку, односно представљају неку врсту моста између когниције и културе (Gamson et al., 1992: 384).

Због ових карактеристика примена оквира најизраженија је у медијском извештавању, јер их уредници и новинари користе како би дефинисали контекст приче, истакли или умањили њен значај и, имплицитно, сугерисали публици закључке које би требало да донесе. Амерички професор медија Роберт Ентман (Robert Entman) указује на то да медији: „истичу неке аспекте догађаја или проблема и међусобно их повезују како би се промовисала одређена интерпретација, процена и солуција“ (Entman, 2004: 5). Како примећује Маршал Соулс (*Marshall Soules*): „Као наративно средство, оквирима се остварује моћан утицај на начин на који је прича испричана, као и на интерпретације публике“ (Soules, 2015: 15).

Ову карактеристику медија приметио је и Валтер Липман (*Walter Lippmann*) у делу *Јавно мњење (Public Opinion)*. Како наводи, већина људи свет доживљава кроз медијске поруке. С обзиром на то да нисмо директни учесници догађаја, представе о њима формирамо на основу „слика у главама“ које добијамо посредством медија, а које су поједностављене, компресоване, уоквирене и стереотипизоване. Ове медијски посредоване слике се, потом, мешају са нашим искуствима, сећањима и постојећим сазнањима и креирају „псеудо-средину“ у нашем уму (Lippmann, 1946) – концепт који најављује Бодријарев симулакрум и Деборову теорију спектакла. Приликом медијског извештавања догађај представља повод за креирање медијског оквира. Значајну улогу у њиховом креирању имају и професионална и политичка убеђења, која помажу

формирање низа већ постојећих оквира и одређују који оквир ће бити примењен у извештавању о одређеном конфликту (Wolfsfeld & Gadi, 1997).

Управо због тих карактеристика, истраживања самих оквира, као и њихова примена у истраживању различитих психолошких, социолошких и комуниколошких феномена, постају све популарнија у науци. Са социолошког аспекта под оквирима подразумевамо читав низ друштвених појава, аспеката и норми уз помоћ којих појединац сагледава и разуме свет око себе. То могу бити стереотипи, митови, друштвене и моралне норме, историјски чиниоци, животна искуства, односно све оно што доприноси томе да човек релативно брзо процесуира и усвоји одређену информацију. Како пишу Татјана Лазаревић и Јелена Аритоновић, улога оквира је да: „воде људска чула ка ономе што се може видети и чути, на пожељан начин“ (Лазаревић & Аритоновић, 2011: 538). Имајући то у виду, уоквиравање представља значајан чинилац за описивање и анализу актуелних догађаја, посебно конфликта, јер укључује референце из прошлости, системе вредности и све врсте идентитета, што омогућава да се догађаји боље разумеју и сместе у одређени контекст: „Ако се повод за настајање друштвеног сукоба деси увек у актуелном временском оквиру, узрок сукоба најчешће почива на референцама из прошлости“ (Лазаревић & Аритоновић, 2011: 538). Управо су оквири ти који одређују перцепцију сопствене и супарничке стране. Сами оквири деле се на више нивоа. Постоје лични оквири, који у времену конфликта најчешће подразумевају поистовећивање са групним нормама помоћу којих се долази до друштвено пожељног понашања у специфичним околностима. Затим постоје и друштвено-институционални оквири, као и оквири националног, културног и расног идентитета (Gardner, 2003). Комуникација посредством масовних медија, која има своје специфичности у ратним временима, кључна је за дисеминацију и усвајање оквира:

„Од начина на који се рамују поруке које се шаљу између потенцијално сукобљених или супротстављених страна у првим фазама конфликта, може зависити даљи ток развоја догађаја, а сасвим сигурно се правилним дешифровањем или отпакивањем рамова могу предвидети даљи друштвено-политички догађаји“ (Лазаревић & Аритоновић, 2011: 539).

Да би медијски оквири, са комуниколошког аспекта, били разумљиви и прихваћени, потребно је да публика и креатори садржаја деле исти код, што се, такође, постиже уоквиравањем. Разумевање медијског садржаја одвија се у интерној менталној

структури која активира лични оквир. Лични оквир део је шире структуре која се заснива на заједничком оквиру пошиљаоца и примаоца поруке и у коме се таква комуникација одвија. То се може назвати назвати културолошким оквиром или културолошком димензијом оквира (Gavilán, 2011). О вези културе и оквира постоје бројна истраживања (нпр. Goffman, 1974; Entman, 1993; Van Gorp, 2007). Култура представља један од најважнијих извора оквира и у комбинацији са симболичким окружењем повезује медијске оквире са оквирима публике. Успешност медијских оквира, односно успешност прихватања информација које се кроз ове оквире пласирају и односа продукције и потрошње вести, зависиће од заједничког симболичког наслеђа (Van Gorp, 2007). Према Балдвину Ван Горпу (*Baldwin Van Gorp*): „Вести користе заједничке идеје једне културе, тако да оквири вести могу да изражавају симболички важне појмове попут стереотипа, вредности, архетипова, митова и наратива“ (Van Gorp, 2010: 85).

Коришћење теорије уоквиравања пружа далеко ширу и комплекснију перспективу за проучавање медијских садржаја. Како пише Мајкл Бругеман (*Michael Brüggemann*), у фокусу оквира нису само селекција тема, начин обраде, истицање и умањење значења, већ и оквири самих новинара и уредника који због сопствених оквира одређују вредности контекст медијских производа које пласирају (Brüggemann, 2014).

Више истраживања показало је да и оно што се назива објективним и неутралним новинарством неизбежно доприноси социјалној конструкцији реалности (в. Fishman, 1997; Tuchman, 1978). Поред тога, утврђено је да људска бића нису у стању да одреде смисао различитим феноменима без позивања на когнитивне структуре које су им доступне, због чега ће сваки медијски садржај увек рефлектовати оквире самог аутора (Chong & Druckman, 2007). Због тога, неки аутори сматрају да оквире новинара и оквире редакција треба посматрати одвојено, јер се сами процеси, начини и мотиви ових уоквиравања разликују (Scheufele, 2006: 66).

Истраживања динамике и нових карактеристика оквира, која су се одвијала паралелно са променама медијског окружења, неизбежно су довела до покушаја теоријског класификовања и рекласификовања. Тако је, на пример, Расел Нојман (*Russell Neuman*) одредио пет врсти медијских оквира које се најчешће срећу: оквир људског фактора (приче о људима који су директно погођени неким проблемом), оквир беспомоћности (личне трагедије, жртве система итд.), економски оквир (приче о великим финансијским успесима и губицима), морални оквир (приче о исправним поступцима које потврђују укорењене моралне вредности) и оквир конфликта који Нојман описује као: „интерпретацију политичког света представљену кроз игру која се

заснива на непрестаној серији такмичења, од којих свако има своје победнике и губитнике“ (Neuman, 1992: 74). Нојманово становиште о уоквиравању конфликта подржава и Никол Јанг Лаи Фонг (*Nicole Young Lai Fong*) која наглашава да је:

„ратно новинарство оријентисано на рат и насиље, пропаганду, елите и победу. Додатно, ратно новинарство представља конфликт који се одиграва у арени у којој су учесници груписани у супротстављене таборе (Они против Нас) и фокусира се на видљиве ефекте ратовања (жртве и материјалну штету)“ (Fong, 2009: 19).

Такође је важно истаћи да се медијски оквири могу креирати текстом, сликама, мултимедијалним елементима или, најчешће, комбиновано. Међутим, због теме истраживања ове дисертације, чији корпус чине текстови листа у коме визуелни елементи готово да нису присутни, акценат ће бити на текстуалним оквирима.

Субјективност и пристрасност убрајају се у главне карактеристике медијских оквира. Концепт пристрасности деценијама закупља пажњу истраживача оквира, а у научној литератури дефинисана су три доминантна принципа:

1. Пристрасност која доводи до изобличења – примећује се на медијске садржаје који искривљују или фалсификују реалност;
2. Пристрасност према садржају – када се у конфликтној ситуацији предност даје одређеној страни;
3. Пристрасност према доношењу одлука – новинари користе сопствена убеђења и мотивацију да свесно креирају пристрасни медијски садржај који се представља као јавни интерес (Entman, 2010: 334-335).

Оквире свакако треба посматрати као део шире пропагандне активности. Како примећују Ерин Стојтер и Дебора Вилс (*Erin Steuter & Deborah Wills*): „Оквири кроз које посматрамо свет изграђени су језиком пропаганде који медији преносе и потврђују“ (Steuter & Wills, 2009: 17). То значи да медији рефлектују личне, као и медијске и оквире елита креирајући нове оквире које публика треба да прихвати као сопствене, због чега су они неизоставни део пропагандне комуникације.

5.5 Пропагандна функција ратног извештавања

Због великог броја важних догађаја на друштвеном и технолошком плану, 20. век се сматра веком пропаганде. Овакав став заснива се на чињеници да се тада пропаганда у потпуности развила као научна дисциплина са систематизованим пољима деловања, захваљујући огромном интересовању истраживача из различитих области, попут социологије, психологије и комуникологије, који су испитивали њене различите аспекте, а пре свега, утицај на јавно мњење. Међутим, бројни истраживачи попут Ласвела одбацују наводе да је пропаганда продукт 20. века. Дијахронијски приступ показује да је пропаганда била важан чинилац свих великих друштвених дешавања вековима уназад, а да је развојем технологије, посебно медија, њена моћ постајала све већа (Soules, 2015). На пример, како примећује Јирген Хабермас (*Jirgen Habermas*), већина медија, уместо да буде језгро демократског дијалога, фокусирана је на то да оствари утицај на јавно мњење који ће задовољити интересе елита. То назива: „капијом кроз коју су привилеговани приватни интереси оскрnavили јавну сферу“ (Habermas, 1991: 185). На тај начин, уместо канала за преношење информација, медији постају креатори јавног мњења.

Британски аутор Филип Тејлор (*Philip Taylor*) дефинисао је пропаганду као: „намерни покушај да се људи, кроз коришћење свих доступних медија, наведу да делују у складу са жељама извора“ (Taylor, 2013: 6). За Тејлора је пропаганда у ратним временима изузетно значајан психолошки инструмент који представља алтернативу уништавању и убијању, а подједнако је моћан: „Ако је рат суштински организована комуникација насиљем, онда су пропаганда и психолошко ратовање у суштини организовани процеси персуазије. У ратним временима они нападају делове тела до којих друга оружја не могу да допру“ (Taylor, 2013: 10). Ипак, Тејлор закључује да је коришћење пропаганде једини начин да се обични људи својевољно укључе у рат, јер да би поднели жртву, мотиви за то морају бити јаки, а њих је могуће креирати једино уз помоћ пропагандног деловања. Као додатак овом Тејлоровом закључку могу послужити истраживања медијског пропагандног деловања којима су се бавили Едвард Херман и Ноам Чомски (*Edward Herman i Noam Chomsky*), који сматрају да пропагандна функција има циљ да:

„пласира и одбрани економску, социјалну и политичку агенду доминантне групе у друштву и држави. Медији остварују ову функцију на више начина: кроз селекцију тема, ширење забринутости, урамљивање проблема у одређени контекст, филтрирање информација, истицање одређених делова и тон извештавања, усмеравање дебате и чување постављених граница“ (Herman & Chomsky, 2010: 298).

Пропагандна комуникација се не заснива на ширењу информација, већ на ширењу емоција (Steuter & Wills, 2009). Њен циљ није пружање контекста и разумевање комплексних проблема и односа, већ поједностављивање. Намера пропаганде није едукација, већ изазивање пожељне емоције која ће се даље манифестовати кроз жељену реакцију на одређени догађај. Недостатак и прикривање информација надокнађују се заводљивим емоционалним заменама као што су хистерија, револт, бес и страх. Ове емоционалне замене су веома корисне медијима, јер изазивају велико интересовање публике и лакше продају медијске производе, што потврђује конекцију између пропагандне комуникације и медијских оквира. Потпуно развијени оквири имају четвороструку функцију – дефиницију проблема, анализу, морални суд и промоцију решења (Entman, 1993). Дакле, да би пропагандна комуникација и медијски оквир остварили свој примарни циљ, а то је активирање когнитивних процеса код публике који омогућавају да мисле, осећају и доносе одлуке на пожељан начин (Chong & Druckman, 2017), морају да понуде решење, награду или бенефицију, које је могуће достићи само уз одређени модел понашања.

Ратно, али и бројне друге врсте медијског извештавања, карактерише изражена употреба метафора, што може бити искоришћено као моћно пропагандно средство. Концепт ратне пропаганде може бити сведен на феномен познат као: „четири ратна лукавства“ (Тадић, 2005: 135), чије су главне карактеристике: контрола ситуације уз добро планирање; постављање вредносно пожељне слике у очима јавног мњења (извор кредибилитета), конструисање и емитовање порука којима се пажња усмерава на жељене циљеве (*agenda setting*) и, као најважнија, контрола емоција.

Заправо, целокупан јавни дискурс се: „ослања на метафоре – и очигледне и имплицитне, и као такав има моћ да обликује мишљење, поставља и мења правила и управља јавним мњењем“ (Steuter & Wills, 2009: 3). Колика је моћ метафора показала су истраживања из различитих области, попут лингвистике, филозофије и књижевности, које одавно ову стилску фигуру не посматрају само као декорацију у језику, већ као важан елемент когнитивног процеса који игра значајну улогу у формирању мишљења и

ставова. Овај начин виђења метафоре значајан је за боље разумевање ратног извештавања. На пример, ако се одређена група пореди са болестима или животињама, које се кроз медијски дискурс представљају као опасне, то доводи до тога да се читаве културе и нације перципирају као насилне, нецивилизоване и лишене свих општих моралних и људских вредности. Саме метафоре које се користе морају бити укоренење у индивидуалној и колективној свести, јер само тако могу да изазову жељени ефекат.

Метафоре су кроз историју увек посматране као чулни агенси. Тако су за Аристотела оне било помоћно средство: „да створимо слику у глави“ (Vickers, 1989: 299). За њега су метафоре те које инспиришу наше идеје, али због тог заводљивог својства истиче да могу бити манипулативне и варљиве. Платон их је једноставно описивао као начин који помаже људима да боље лажу. Метафоре су те које идеје о победи и благостању чине неодољивим, па упркос томе што сама реч „рат“ има негативну конотацију, овај догађај може и позитивно да се перципира – посебно ако се слика непријатеља уоквири тако да рат постане не само пожељна, већ и једина могућа опција. Метафоре су кључне у мотивационим говорима, истицању симбола, позивањима на митове и заједништво у погледу нације, идентитета и других вредности. Идеја о повезаности митова и медијских садржаја није нова. Поједини медијски текстови се директно везују за митове који су дубоко укоренењени у националној свести, како би се постигао максимални наративни ефекат и изазвала жељена реакција (Collins, 2015; Kitch, 2007).

Мит у медијском контексту може бити моћно оружје, јер, како пише Џек Лул, митови, на готово магичан начин, чине свет разумљивијим и помажу у стварању логичких модела за превазилажење контрадикторности (Lule, 2001; Lévi-Strauss, 1968), односно стварају фактор препознатљивости и сигурности у заједничким искуствима (Mead, 1934). О значају митова писао је француски лингвиста и семиолог Ролан Барт (*Roland Barthes*) који је као важан елемент њиховог поновног креирања и опстанка у колективној свести одредио стереотипе. Они су, такође, дубоко укоренењени у друштвеној свести и одређују начин на који посматрамо друге културе у односу на себе (Tanikawa, 2019; Stangor, 2016). С обзиром на то да однос према другој култури одређују слике, односно генерализоване и поједностављене представе и претпоставке, а не идентитет Другог, те слике се називају стереотипи. Можда та митска перцепција страних земаља и култура, пише Џејмс Лул (*James Lull*), доноси баланс и стабилност референтној групи и помаже јој да дефинише и боље разуме себе (Lull, 2000). Зато Барт сматра да је ово својство митова оно што медији и потрошачка култура непрестано експлоатишу (Bart,

2013). Оживљавање митова у медијском дискурсу, који не морају бити базирани на бајкама и фантастичним причама (нпр. Косовски мит), доприноси константном актуелизовању прошлости, очувању и контроли колективне свести, а самим тим и лакшем повезивању публике са пропагандним намерама и циљевима. Стереотипи су ти који елиминишу комплексност и помажу креирање когнитивних модела који омогућавају поједностављен поглед на одређене догађаје. Мирјана Васовић стереотипе везује за категоризацију одређених група:

„Људи показују склоност да карактеришу велике групе људи у терминима неколико крутих 'црта' или заједничких атрибута, тј. да их 'етикетирају'. 'Етикетирање' неке групе људи имплицира претпоставку да ти људи поседују специфичне карактеристике које иду уз тај назив и које их разликују од чланова неке друге групе“ (Vasović, 2004: 261).

Због тога се стереотипи убрајају у једну од важнијих карактеристика ратног извештавања. Стереотипи, баш као и митови, изнова се оживљавају њиховим константним експлоатисањем у медијском дискурсу. Ту њихову експлоатацију Мики Таникава (*Miki Tanikawa*) назвао је културним калупом (Tanikawa, 2017) што би, у контексту теорије уоквиравања, значило да публика медијске садржаје о Другом перципира кроз постојећи стереотипни оквир. Васовић додаје да коришћење стереотипа у пропагандној комуникацији доприноси томе да људи трагају: „за особинама које очекују да ће наћи када се сретну са неким представником дате категорије и стога је веома ефикасно средство индуковања одређених ставова и контроле понашања“ (Vasović, 2004: 262). Поменуте карактеристике стереотипа су оно што их у пропагандном контексту чини идеалним за креирање непријатеља у медијским дискурсу. Други и Непријатељ се, заправо, базирају на сличним критеријумима. Оба концепта настала су на основу стереотипа који се заснивају на банализовању и наглашавању одређених особина и и оба концепта дуго опстају у друштвеној свести.

Финска ауторка Марја Вуринен (*Marja Vuorinen*) примећује да без Другог нема Непријатеља, односно да је креирање Непријатеља условљено претходним креирањем Другог. Парадоксално, креирање Другог у тесној је вези са креирањем Себе, јер се Другом приписују све оне особине које важе за друштвено непожељне. На тај начин долази до неке врсте прочишћења субјективне и колективне свести: „Њима припада све што Ми не желимо или не смемо да будемо“ (Vuorinen, 2012: 1). Како примећује

Такинава: „Новинари имају когнитивну тенденцију да иностране субјекте смештају у историјски разумљив контекст, чак и када се ради о актуелним темама“ (Takinawa, 2019: 11). С обзиром на то да митови и стереотипи играју кључну улогу у дефинисању колективне свести, као и друштвених, културних и моралних вредности и, уопште, погледа на свет, њих је у медијским текстовима понекад тешко уочити. Међутим, да би пропагандно деловање било успешно, пропагандиста мора да познаје публику и предвиди одговор. Сам концепт рата мора бити поједностављен. Сукобљене стране морају бити јасно раздвојене, дефинисане и уоквирене. Потребно је дефинисати наративе и поставити јасну границу између агресора и жртве, победника и губитника, војника и побуњеника.

Током историје јављали су се бројни појединци који су вешто умели да искористе психолошке елементе пропагандне комуникације, али су тек по завршетку Првог светског рата ове технике систематизоване и теоријски уоквирене. Значајан допринос проучавању психолошког ратовања дао је Харолд Ласвел, један од пионира у изучавању пропаганде. Под психолошким ратовањем подразумева се: „скуп метода и акција у циљу остваривања ратних циљева ненасилним путем“ (Тадић, 2005: 111). Код психолошког ратовања, постизање жељеног циља односи се на: „сламање отпора непријатеља и његове воље за борбу, уз минимум сопствених губитака“ (Исто). Психолошко ратовање делује двојачко – према домаћој јавности и према спољном (непријатељском) окружењу. Деловање према домаћој јавности има мобилизаторску функцију и циљ је да се маса хомогенизује и окупи око заједничких циљева. У деловању према спољном окружењу усмерено је на сламање борбеног духа код непријатеља, али је ова активност доста комплекснија и захтева бољу организацију и припрему, јер мора да рачуна на дефанзиву и мере контрапропаганде.

У рату једна од најчешће коришћених и најделотворнијих пропагандних техника уоквиравања јесте дехуманизација непријатеља. Циљ је добити апсолутну подршку за потпуну деструкцију онога ко је означен као непријатељ. Због тога се о непријатељу не размишља много и стереотипно представљање постаје примарно како рацио не би изазвао морални конфликт у појединцу. Стереотипи постају истина, а убиство се, у овом контексту, више не посматра као злочин за који следи озбиљна казна. Ова техника се често назива и пропагандом мржње и заснива се на три типа тема и концепта о зверствима непријатеља: масакри, сакаћења и мучења (Тадић, 2005: 77). Потребно је створити оквир у коме је такав чин сада оправдан, пожељан и неопходан. Због тога се слика непријатеља максимално поједностављује на ниво црног и белог, добра и зла. Све

врлине и оно што се генерално перципира као добро резервисане су за референтну нацију и државу, док су све мане и оно што се генерално перципира као лоше, резервисане за Другога, односно непријатеља. Пропагандна активност у овој припреми терена делује двојако – убедити јавност да је на правој страни и да су сви поступци оправдани, чак и они који у времену мира важе за морално и друштвено неприхватљиве. С друге стране, слика непријатеља треба да буде представљена као непосредна опасност по сопствени, живот ближњих и добробит читаве нације. Због тога се непријатељ често лишава свих људских карактеристика и пореди се са крволочним зверима без милости, који је спреман да уништи све пред собом, па због тога не треба бирати средства да се такав поход заустави: „Ове слике су вербалног и визуелног метафоричког система који непријатеља везује за објекте или животиње, прљавштину или бациле – ствари које захтевају доминацију, чишћење или елиминацију“ (Steuter & Wills, 2009: 37). Овакво уоквиравање често прате две технике које се убрајају међу најстарије и најделотворније у пропагандној комуникацији. Реч је о „давању имена“ и „блиставим уопштавањима“. Давање имена односи се на давање „лоших имена“ и своди се на коришћење одговарајућих симбола помоћу којих се људи, ствари и идеје смештају у негативан контекст. Најчешће се реализује тако што се предмету пропаганде приписују негативна својства попут „свиња“, „лопов“, „убица“, „фашист“ итд. С друге стране, блистава уопштавања служе томе да домаће становништво представе као правичније и супериорније, па се позивају на религију, морал, правичност, поштење итд. (Тодић, 2005).

Тек када се креира оквир у коме деструкција непријатеља постаје морални чин, може се говорити о превазилажењу свих моралних и друштвених стега и одузимању живота без гриже савести. У рату свако има своју улогу, јер ратно стање захтева уједињење народа, а од појединца се очекује да пружи моралну и сваку другу врсту помоћи и подршке.

5.6 Мобилизаторска улога ратног извештавања

Мобилизаторска улога медија, поготово током ратних дешавања, може се довести у директну везу са персуазивним аспектом пропагандне комуникације. Главни циљ персуазије јесте: „промена ставова, вредности, веровања и понашања“ (Soules, 2015: 3). Ову врсту комуникације карактерише неопходност поверења између извора поруке и реципијента, које се постиже имплицитним обећањем одређених бенефита (O'Reilly & Tennant, 2010). Код медијског извештавања то би значило да текст садржи имплицитну поруку, која има за циљ да публици сугерише да ће њихова одређена активност или учешће у одређеној активности допринети општем бољитку, као и да такво понашање није само пожељно, већ и неопходно. Међутим, као и код других видова пропагандне комуникације и код ове је потребно испунити одређене предуслове како би њено деловање било успешно. Ако кренемо од тога да људи по својој природи тешко прихватају промене, измена понашања коју пропагандиста жели да постигне мора да се заснива на већ постојећим и познатим друштвеним и културним обрасцима. Овај принцип се у пропаганди још назива сидро, за које Дарко Тадић каже да: „представља почетну тачку за промену зато што представља нешто што је већ широко прихваћено од стране потенцијалне публике“ (Тадић, 2005: 40). Сидра могу бити уверења, вредности, ставови, понашање и групне норме, а у зависности од циља који жели да се постигне овај вид пропагандне комуникације делује на једно или комбинацију више сидра. Тадић истиче да у сидра: „могу спадати и други облици развијених друштвених и културолошких стереотипа као што су митови, легенде, верска уверења, општи морални обрасци и томе слично“ (Тадић, 2005: 40). Суштина је, свакако, у познавању публике како би се њене реакције лакше предвиделе, што је један од главних концепта пропагандног деловања вековима уназад.

Француски научник Жак Елул (*Jacques Ellul*) категорисао је пропаганду у четири категорије у зависности од мотива и стратегија којима се служи. То су: политичка наспрам социјалне пропаганде, пропаганда агитације наспрам пропаганде интеграције, вертикална наспрам хоризонталне пропаганде и рационална наспрам ирационалне пропаганде (Ellul, 1973). С тим у вези, мобилизаторску улогу медија можемо посматрати као пропаганду агитације, чији се концепт заснива на активном и интензивном деловању на публику да се укључи у рат, револуцију или покрет радикалне друштвене промене.

Овакав вид пропаганде има јасан циљ и временски оквир у коме делује, јер потребан ниво ентузијазма није могуће одржати дужи временски период (Soules, 2015).

О моћи масе говорио је још Гистав ле Бон (*Gustave Le Bon*) у капиталном делу *Психологија гомила* (*The Crowd: A Study of the Popular Mind*), објављеном 1895. године (на енглеском 1896. године). Он, између осталог, наводи да се индивидуе у маси трансформишу, као и да су покретачи масе емоционални окидачи попут страсти, осећања, веровања, слика. Иако масе могу бити деструктивне, Ле Бон примећује да њихова улога може бити херојска и продуктивна: „Овакве су нарочито масе, које су спремне да дају живот за победу одређеног веровања или идеје“ (Le Bon, 1895: 9). Ове карактеристике најчешће су присутне у ратним временима када се логичка аргументација замењује реториком која се заснива на високом степену емоционалног набоја. У таквим временима акценат је на терминима попут „патриотизам“, „слава“, „част“, који се непрестано понављају. У случајевима када је потребно мобилисати велики број људи једна од најделотворнијих пропагандних техника је „путујући оркестар“. Реч је о посебној пропагандној техници која се још назива „придруживање већини“. Кроз комуникационе канале индивидуама се намеће одређени пожељан образац понашања карактеристичан за групу којој припадају. Експлоатишу се већ установљене групне норме (вредности, ставови, модели понашања) помоћу којих се становништво усмерава на жељену акцију. То се постиже на два начина - психолошким фактором масовности и организацијом публике у квантитативном и квалитативном смислу, као и експлоатисањем потребе појединца да припада одређеној групи (Тадић, 2005).

Колика је моћ јавно изговорене речи, било је јасно много пре појаве масовних медија. Познат је пример из 1095. године када је у Клермонту (Француска), папа Урбан II својим ватреним говором, апелујући на страх и емоције, натерао окупљене хришћане да крену у Крсташке ратове. Користећи пажљиво биране речи и реченице попут:

„Ох, расо Франковаца, расо пореклом са широких планина, расо вољена и изабрана од Бога, велики бој је пред нама! Једна раса дефинитивно прогнана од Бога, из краљевине Персије кренула је на запад праћена мачем и огњем. Ти изроди људског рода хватају и муче људе, спаљују цркве, а хришћане разапињу на крст и њихова крв натапа олтаре и светиње. Људима парају утробе, жене силују, децу кољу у колевкама“ (Тадић, 2005: 56).

Уз снажан емоционални набој, папа је извршио савршени пропагандни подухват апсолутном демонизацијом непријатеља, дозирањем индукцијом страха како би потпуно истребљење представио као једино могуће и пожељно решење. Руморном комуникацијом ускоро је ова порука допрела до великог броја верника широм Европе који су, пише Тадић, једва дочекали да крену у бој. Са појавом масовних медија, овај пропагандни приступ додатно је експлоатисан, омасовљен и усавршен. Техника експлоатације страха у пропагандне сврхе назива се још и „апелом страха“. Међутим, с обзиром на то да је реч о непредвидивој емоцији, пропагандиста мора да процени ниво интензитета страха који ће бити делотворан, како би се избегао контра ефекат. Тадић пише да за потпуну ефикасност ове технике морају бити испуњена четири важна услова: мора бити јаког интензитета; мора да понуди специфичну препоруку за превазилажење страха садржаног у одређеној претњи; препоручена акција мора бити схваћена као ефикасна метода да се страх савлада и индивидуа мора бити у стању да преузме препоручену акцију (Тадић, 2005).

О механизмима који се користе да се обични људи укључе у рат говорио је и озлоглашени немачки политичар, војни заповедник и један од најоданијих Хитлерових савезника Херман Геринг (*Hermann Göring*) на свом суђењу у Нирнбергу, који је, између осталог, био заслужан за формирање гестапа. Према његовим речима, ови механизми су универзални и могу се применити на свако државно уређење, без обзира на то да ли је реч о демократији, парламентаризму, фашистичкој или комунистичкој диктатури: „Све што треба да урадите јесте да им кажете да су нападнути, осудите пацифисте због недостатка патриотизма и излагања земље опасности. Резултат ће бити исти у свакој земљи“ (Херман Геринг, Суђења у Нирнбергу; Voler, 2008: 10). Геринг је овом изјавом само потврдио Тејлорову тезу о пропаганди као ратном оруђу са којом је сагласан и Соулс:

„Еуфемизми, митови и наративи ратне пропаганде служе да ојачају дух заједништва у нацији и повећају њихово самопоуздање за епску борбу која их чека. Без обзира на то да ли је изазван пропагандом или реалном претњом, страх представља најдиректнији пут до опште мобилизације“ (Soules, 2015: 129).

Ратно извештавање само по себи представља комплексан феномен који садржи низ специфичних, субјективних и објективних, карактеристика које је потребно

сместити у одређени контекст. Због тога, у складу са темом и циљевима ове дисертације, било је неопходно обрадити досадашње теоријске поставке, али и примере како би се поставио одговарајући методолошки оквир за проучавање медијских садржаја. Ти садржаји не представљају само историјску и културну заоставштину, већ и значајан корпус за проучавање развоја новинарске професије на једном простору, ефеката који су такви текстови произвели и, генерално, проучавање ратног новинарства, које је озбиљније теоријски систематизовано и обрађено тек годинама касније. Осим тога, постављен теоријски оквир представља основу за квалитативно проучавање конкретних студија случаја, као што је извештавање листа *Политика* током Првог балканског рата, и утврђивање специфичности у извештавању које се односе на овај медиј.

6. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Циљ овог истраживања јесте да испита доминантне функције у извештавању *Политике* током Првог балканског рата фокусирајући се на информативну, пропагандну и мобилизаторску функцију. Осим тога, биће испитане карактеристике и направљена класификација новинарских жанрова, узимајући у обзир језик и стил текстова.

У складу са тим постављена је генерална хипотеза која гласи: Текстови у *Политици* током Првог балканског рата уобличавани су тако да, поред информативне, имају пропагандну и мобилизаторску функцију, које се дијалектички прожимају.

Генерална хипотеза биће испитана кроз следеће истраживачке циљеве:

1. Испитати која је од поменуте три функције најдоминантнија у извештавању;
2. Испитати присутност и карактеристике стереотипа у извештавању;
3. Утврдити које се пропагандне технике јављају у извештавању и утврдити њихове карактеристике;
4. Испитати карактеристике новинарских жанрова;
5. Утврдити најдоминантније новинарске жанрове у извештавању;

У дисертацији ће, пре свега, бити коришћен општи научни метод који подразумева анализу главних теоријских приступа, као и секундарну анализу извора, најпре историјских, о овој теми у Србији и Европи.

С обзиром на то да корпус чине новински текстови, у дисертацији ће бити примењен и дескриптивни метод.

Корпус истраживања чине текстови објављени у листу *Политика*. Јединица анализе је новински текст. Постављени временски оквир је од 1. октобра 1912. године до 31. маја 1913. године⁶. С обзиром на то да је Србија званично рат објавила 5. октобра

⁶ Датуми анализе односе се на јулијански календар који је важио у време ових сукоба, па се и временске одреднице изнете у квалитативној анализи односе на овај календар. Датуми на које се аутор позива у историјском и теоријском делу дати су по новом, грегоријанском календару, осим ако није другачије назначено.

по старом календару, на овај начин добићемо увид у медијски презентовано стање на терену уочи званичне објаве рата.

Завршетком рата званично се сматра потписивање Лондонског споразума о миру, 17. маја 1913. године по старом календару, иако су сукоби практично завршени знатно пре тог датума. Одабир ових датума омогућиће свеобухватну анализу датог периода у складу са постављеним циљевима.

6.1 Квантитативна анализа садржаја

За анализу самих текстова биће коришћена анализа садржаја која укључује квантитативни и квалитативни део. Анализа садржаја једна је од најчешће коришћених метода за испитивање медијских производа и њихових манифестација и специфичности (Berelson, 1952; Krippendorf, 2018). Квантитативна анализа садржаја је неопходна како би се на основу добијених квантитативних јединица установили обим и фреквентност одређених тема и подтема у листу *Политика* везаних за Први балкански рат, као и обим и фреквентност релевантних категорија и детерминанти, попут функција извештавања, доминантних жанрова, актера и места догађаја, присутности медијског уоквиравања, објективности, односно субјективности аутора итд.

За потребе квалитативне анализе унапред је дефинисан кодни лист (Прилог 1) са релевантним категоријама базираним на хипотези и циљевима истраживања. За креирање кодног листа, као и интерпретацију квантитативних, а касније и квалитативних података, искоришћен је тромоделни приступ анализи садржаја, на који се позивају Хсу-Фенг Хси и Сара Шенон (*Hsiu-Fang Hsieh & Sarah E. Shannon*), а који подразумева конвенционални, усмерени и сумарни приступ. Како пишу:

„У конвенционалној анализи садржаја, кодне категорије се креирају на основу текстуалних података. Код усмереног истраживања, анализа почиње са теоријом или релевантним истраживачким резултатима који служе као смернице за креирање иницијалних кодова. Сумарна анализа садржаја укључује бројање и поређење, обично кључних речи или садржаја, који се посматрају кроз шири контекст“ (Hsieh & Shannon, 2005: 1277).

У складу са предметом, циљевима и специфичностима истраживања и постављеним методолошким оквиром, аналитичке категорије у кодном листу дефинисане су тако да се везују за вредносне одреднице креиране на основу историјског и теоријског дела дисертације. Првобитна верзија кодног листа је, најпре, тестирана на текстовима објављеним у првих 10 бројева у истраживачком периоду. Након унетих модификација, у складу са истраживачким потребама и циљевима, дефинисана је коначна верзија кодног листа која је примењена на све текстове обухваћене истраживањем.

6.2 Квалитативна анализа садржаја

Квалитативна анализа садржаја ослања се на критичку анализу дискурса Теуна ван Дијка, која, поред лингвистичког приступа, укључује и социјални и историјски контекст. Како пишу Елизабет Китинг и Алесандро Дуранти (*Elizabeth Keating & Alessandro Duranti*), дискурс се не може разумети без контекста, јер језички и културни обрасци добијају значење тек кроз одређене интеракције на одређеном простору (Keating & Duranti, 2011). Ван Дијк заступа становиште да стварност представља део дискурса која се манифестује кроз говор и писање, односно кроз различите комуниколошке процесе, као што су мас медији, који имају капацитете за репродукцију моћи (Van Dijk, 1997). Њега је, заправо, интересовало истраживање концепта моћи, односно откривање скривених механизма унутар дискурса којима се врши доминација. Њега не интересују све врсте моћи, већ само оне које се манифестују кроз злоупотребу и резултирају друштвеним неправдама и неједнакостима, због чега је успоставио теоријски оквир и услове за критичку анализу и проучавање начина на које они који контролишу дискурс утичу на мишљење јавности. С обзиром на то да дискурс не посматра као независни ентитет, Дијк заступа тезу да онај који контролише дискурс, прво мора да контролише контекст (Van Dijk, 2008). Због тога, концепт критичке анализе дискурса апсолутно је подесан за проучавање медијских садржаја, посебно ако се узму у обзир објашњена конструкционистичка улога медија и њене пропагандне манифестације, које пун потенцијал остварују у одређеном друштвеном и културном контексту.

С обзиром на то да је критичка анализа дискурса изузетно значајан методолошки поступак, којима се откривају скривене идеолошке импликације унутар дискурса, треба је посматрати као интердисциплинарну, а не као изоловану дисциплину (Ramanathan & Tan, 2015). На пример, теорија идеологије се фокусира на механизме помоћу којих се креирају различити идеолошки концепти у одређеној заједници који утичу на креирање идентитета, друштвених норми, вредности итд. (Van Dijk, 1995). Идеолошки концепти који се развијају могу се довести у везу са пропагандним медијским деловањем, посебно ако се узме у обзир Ван Дијкова схема идеолошког квадрата, који се заснива на четири принципа (Van Dijk, 2000):

- Истицање Наших позитивних особина
- Истицање Њихових негативних особина
- Престанак истицања Наших позитивних особина
- Престанак истицања Њихових негативних особина

С тим у вези, један од фокуса квалитативног дела истраживања биће на детектовању и карактеризацији медијског уоквиравања. Како пише Пол Д'Анђело (*Paul D'Angelo*), истраживачи који се баве проучавањем медијских оквира користе анализу садржаја која се заснива на два испреплетена, контекстом условљена концепта. Први се заснива на културним, политичким и комерцијалним условима који су саставни део дискурса. Други се заснива на шаблонским асоцијацијама које се понављају и поменуте услове и значења рефлектују кроз сам текст. Д'Анђело наглашава да овај двоструки контекстуални приступ покрива све методе детекције медијских оквира у складу са њиховом концептуалном дефиницијом:

„Медијски оквир је структура значења – централна идеја, организујући принцип, главни наратив, макро атрибут или тема која може бити имплицитна, или латентна, у медијаторском тексту, али која без обзира на то шаље јасно и селективно значење у речи и визуелне садржаје које комуникатор користи за контекстуализацију одређене теме“ (D'Angelo, 2017: 5).

Међутим, треба узети у обзир и то да су оквири доступни свима и да за разлику од обичних рецепијената, који их декодирају кроз једноставне асоцијативне когнитивне процесе, истраживачи морају да примене посебне технике детекције оквира (*framing devices*) како би их анализирали на научном нивоу. Ова техника представља линк између онога што истраживач зна о условима креирања и употребе оквира и критеријума на

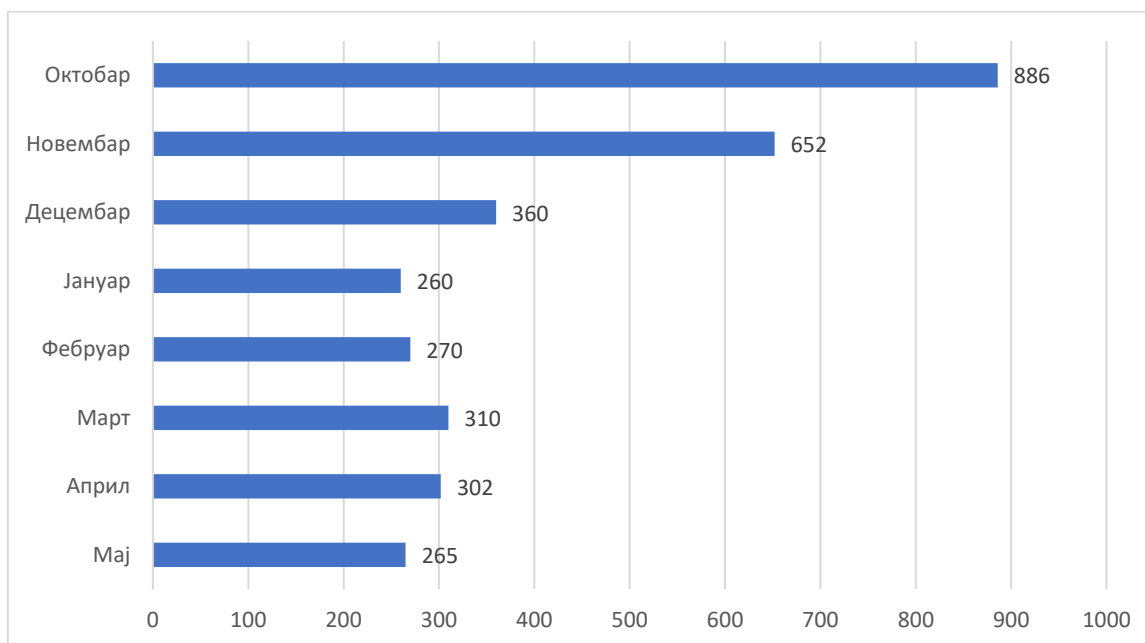
основу којих ће ти оквири бити проучавани (Chong & Druckman, 2013). Истраживачима су доступне различите врсте ове технике, а једна од најчешће коришћених је дедуктивна која подразумева да одређене наративне конвенције претходе самој анализи текста. Те конвенције подразумевају социјални, политички и културни контекст у оквиру ког се текстови објављују, а који је за потребе дисертације истражен у претходним поглављима.

Захваљујући овако постављеном методолошком оквиру биће омогућен потпуно детаљан увид у начин извештавања *Политике* кроз проучавање жанровских и језичко-стилских карактеристика, али и скривених идеолошких механизма и медијских оквира, како би се издвојили модели и обрасци који су карактеристични за ратно извештавање и пропагандно деловање, уопште, узимајући у обзир друштвени, културни и историјски контекст.

7. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА СА ДИСКУСИЈОМ

У периоду од 1. 10. 1912. до 31. 5. 1913. године анализирано је 238 бројева листа *Политика*⁷ у којима је детектовано и анализирано 3.305 текстова у вези са Првим балканским ратом. На графиконима су приказане нумеричке вредности са илустрованим односима по заступљености међу проучаваним категоријама. У табелама су приказани проценти по заступљености за сваку проучавану категорију. Квантитативна анализа дала је следеће резултате:

Графикон 1: Број објављених текстова по месецима

Табела 1: Број објављених текстова по месецима (у процентима):

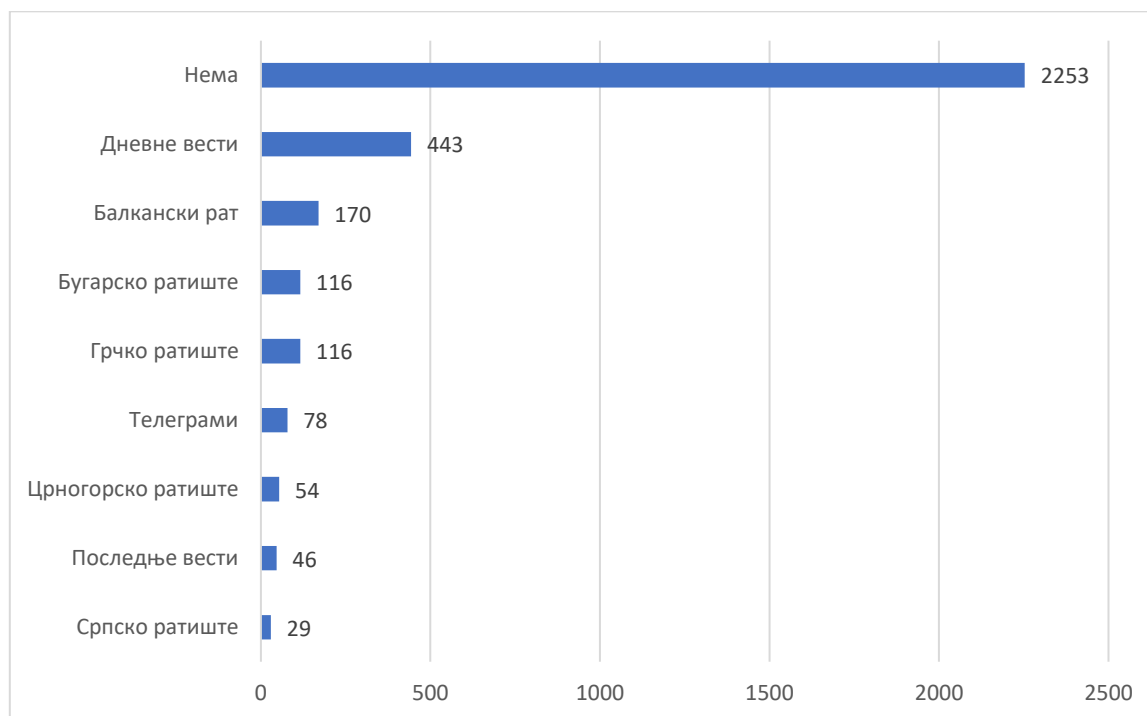
Октобар	26,81%
Новембар	19,73%
Децембар	10,89%
Јануар	7,86%
Фебруар	8,17%
Март	9,38%
Април	9,14%
Мај	8,02%

⁷ Због Божића, број од 24. децембра 1912. године објављен је као троброј. Под истом условима, због Васкрса, објављен је број од 13. априла 1913. године. Како је појашњено, број од 2. априла 1913. године није штампан због хаварије електроенергетског система.

Очекивано, највећи број текстова (26,81%) објављен је на почетку рата, када су припреме јавности за почетак борби биле у последњој фази и када је интересовање домаће и светске јавности било највеће. То значи да је, поред извештавања о конкретним ратним дејствима, велики број текстова био посвећен реаговањима из земље и иностранства, друштвено-политичкој ситуацији у ратом захваћеним земљама, као и осталим државама које су директно или индиректно биле заинтересоване за исход рата. Број текстова у новембру почиње да опада (19,73%), јер су на већини ратишта борбе биле завршене у корист Балканског савеза, па су већ тада почеле припреме за мировне и дипломатске преговоре.

Овај период је трајао до краја јануара, када је непријатељство настављено, али се по проценту објављених текстова у овим месецима (децембар – 10,89%; јануар – 7,86%) види да наставак борби није изазвао исто медијско интересовање. У преосталим ратним месецима проценат текстова о рату није прелазило 10% на месечном нивоу у односу на укупан број анализираних текстова. Разлоге треба тражити у томе што су све битке на српском ратишту већ биле завршене, па је уредништво *Политике* већу пажњу посветило политичким и дипломатским темама које су директно везане за рат, а о чему ће више речи бити у квалитативном делу истраживања.

Графикон 2: Распоред текстова по рубрикама

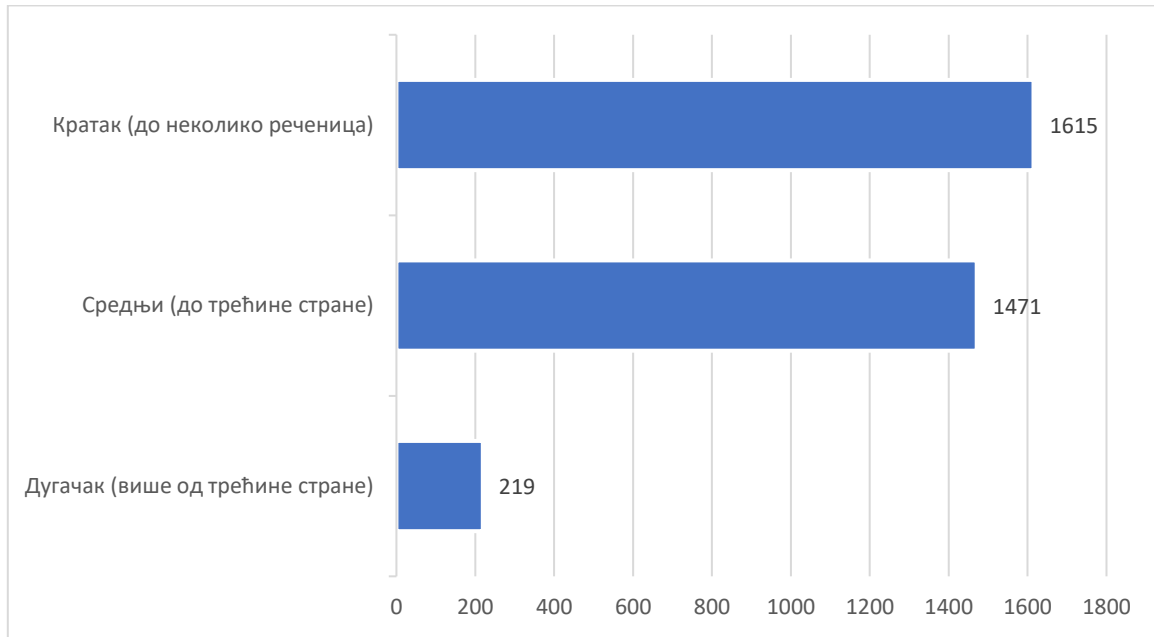

Табела 2: Распоред текстова по рубрикама (у процентима)

Нема	68,17%
Дневне вести	13,40%
Балкански рат	5,14%
Бугарско ратиште	3,51%
Грчко ратиште	3,51%
Телеграми	2,36%
Црногорско ратиште	1,64%
Последње вести	1,39%
Српско ратиште	0,88%

Иако је *Политика* била позната као лист у коме су информације сегментирание по рубрикама, овај принцип није испоштован у ратним околностима. Како је анализа показала, највећи број текстова не припада ниједној рубрици (68,17%). Део текстова објављиван је у редовним рубрикама *Дневне вести* (13,40%), *Телеграми* (2,36%) и *Последње вести* (1,39%), али током истраживачког периода једино је рубрика *Дневне вести* била присутна у сваком броју. *Политика* је покушала да подели објављене информације на рубрике, најпре увођењем рубрике *Балкански рат* 6. октобра, дан након званичног проглашења рата, у оквиру које је објављено 5,14% од укупног броја анализираних текстова. Неколико дана касније покренуте су и рубрике насловљене по савезничким ратиштима. Међутим, критеријуми по којима су објављиване информације по рубрикама нису били довољно јасни, јер су текстови везани за поменуте сегменте објављивани и ван њих. Такође, у складу са ратним дешавањима, ратне рубрике биле су привременог карактера. На пример, рубрика *Српско ратиште* (0,88%) је убрзо по покретању угашена, док је рубрика *Балкански рат* већ од 4. новембра почела да се јавља спорадично, док је 21. новембра, након склапања примирја, угашена. Рубрика није обновљена ни након обнављања непријатељства крајем јануара. Уместо тога, спорадично су се јављале рубрике *Бугарско ратиште* (3,51%), *Грчко ратиште* (3,51%) и *Црногорско ратиште* (1,64%) због борби код Једрена, Јањине и Скадра.

Графикон 3: Дужина текста

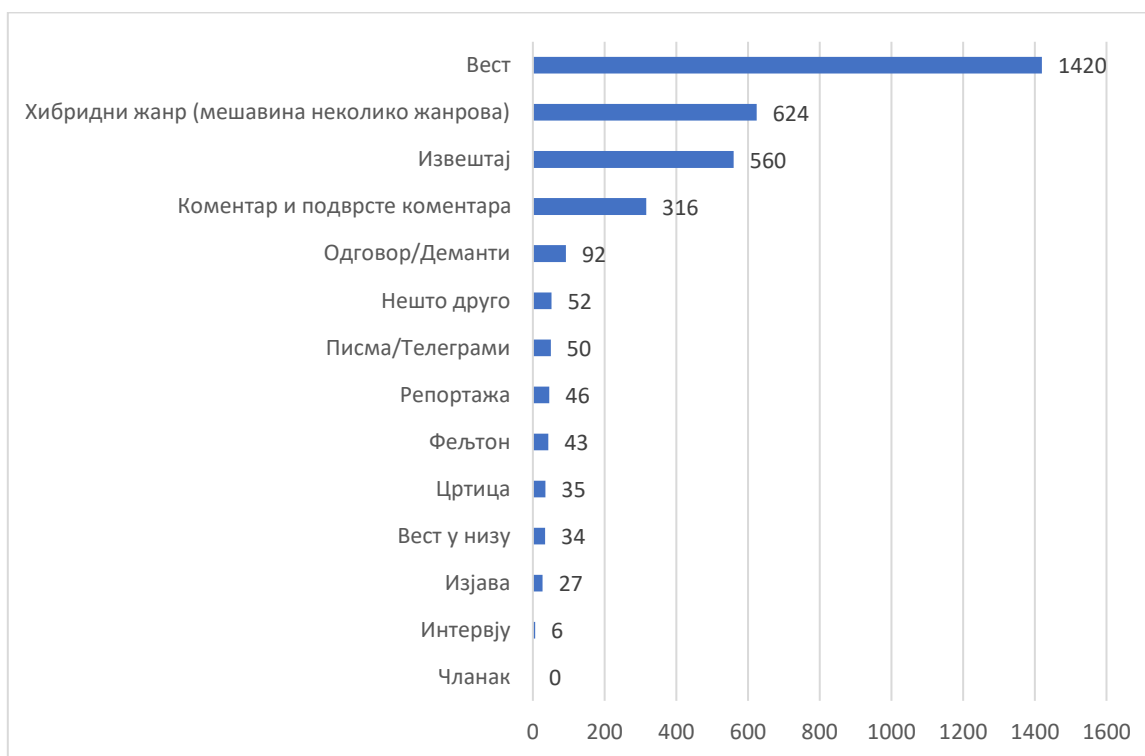

Табела 3: Дужина текста (у процентима)

Кратак (до неколико реченица)	48,86%
Средњи (до трећине стране)	44,51%
Дугачак (више од трећине стране)	6,63%

Када је о величини текстова реч, у сличном проценту су заступљени текстови кратке (48,86%) и средње величине (44,51%), што говори о уредничкој тенденцији да се простор максимално ефикасно искористи како би до читалаца стигао што већи број информација. Дугачки текстови (6,63%) су првенствено коришћени за белетристичке форме, који нису биле заступљене у великој мери (Детаљније у квантитативној и квалитативној анализи жанрова).

Графикон 4: Жанровска структура

Табела 4: Жанровска структура (у процентима)

Вест	42,97%
Хибридни жанр (Мешавина неколико жанрова)	18,88%
Извештај	16,95%
Коментар и подврсте коментара	9,56%
Одговор/Деманти	2,78%
Нешто друго	1,57%
Писма/Телеграми	1,51%
Репортажа	1,39%
Фељтон	1,30%
Цртица	1,06%
Вест у низу	1,03%
Изјава	0,82%
Интервју	0,18%
Чланак	0%

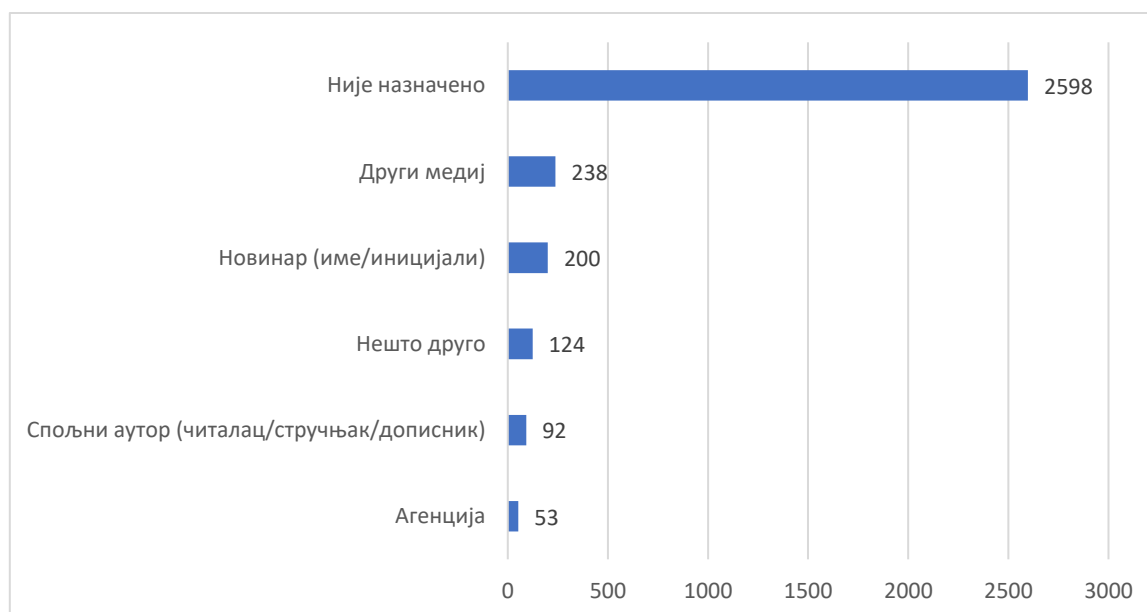
Категорије за жанровску структуру формиране су током предистраживања за потребе формирања кодног листа. С обзиром на то да је реч о периоду у коме је књижевни стил и даље значајно утицао на новинарски, приликом проучавања жанровских карактеристика фокус је био на детекцији доминантних особина описаних

у савременим теоријама жанрова (в. потпоглавље „Жанровске и стилске карактеристике текстова у *Политици* током Првог балканског рата“).

Иако белетристичке форме, које се највише и везују за књижевност, нису биле заступљене у високом проценту (Репортажа - 1,39%; Фељтон – 1,30%; Цртица – 1,06%), елементи белетристике присутни су у текстовима хибридне жанровске структуре (18,88%). Најдоминантнији жанр је вест (42,97%), што потврђује резултате истраживања о дужини текстова, према којима је највећи број текстова дужине до неколико реченица. Такође, овај резултат још једном указује на жељу новинара и уредника да јавност што ефикасније информише о свим аспектима рата. У зависности од значаја и комплексности догађаја коришћен је извештај, који је као жанр заступљен у 16,95% од укупног броја анализираних текстова. Имајући у виду да се на почетку готово сваког броја налази уводник, који се убраја у подврсту коментара, у значајном проценту (9,56%) заступљен је и овај аналитички жанр, помоћу кога су аутори актуелне друштвене, политичке и дипломатске теме везане за рат, постављали у шири контекст.

Остали жанрови јављају се спорадично. Као занимљивост потребно је истаћи укључивање вести у низу (1,03%) као посебну категорију. Пракса коришћења вести у низу сматра се реткошћу у штампаним медијима, па је циљ био да се детаљније испита њена функција у специфичном временском и друштвеном контексту. Такође, треба поменути да ниједан текст није испунио критеријуме и дефиниције чланка, иако се одређени елементи могу детектовати у текстовима хибридне жанровске структуре.

Графикон 5: Ауторство текста

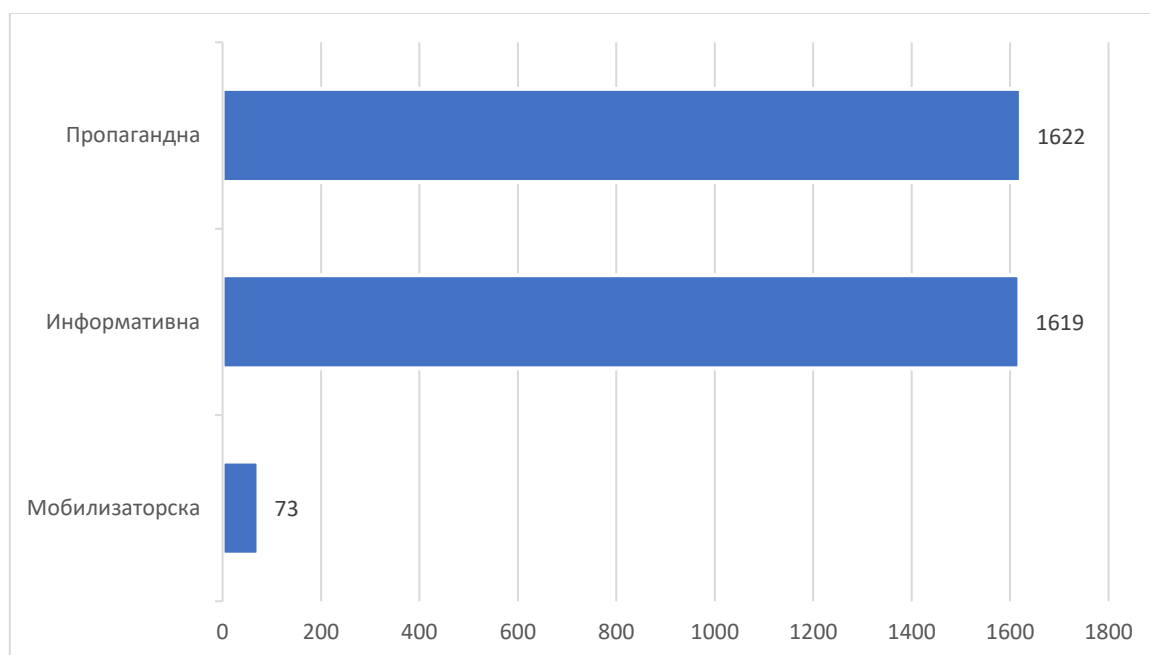

Табела 5: Ауторство текста (у процентима)

Није назначено	78,61%
Други медиј	7,20%
Новинар (име/иницијали)	6,05%
Нешто друго	3,75%
Спољни аутор (читалац/стручњак/дописник)	2,78%
Агенција	1,61%

Ауторство текста у највећем броју случајева није назначено (78,61%), што указује на то да потписивање испод сваког текста није била пракса. Међутим, аутори су се у највећем броју случајева позивали на изворе из којих су добили одређене информације. Када је реч о категорији *Нешто друго* (3,75%), реч је о сложеним структурама текстова у којима је присутна комбинација новинар/други медиј/агенција, у којима су потписани само поједини сегменти, или када аутор не припада назначеним категоријама.

Графикон 6: Функција извештавања

Табела 6: Функција извештавања (у процентима)⁸

Пропагандна	48,95%
Информативна	48,85%
Мобилизаторска	2,20%

⁸ У односу на укупан број вредносних квалификација (3.314)

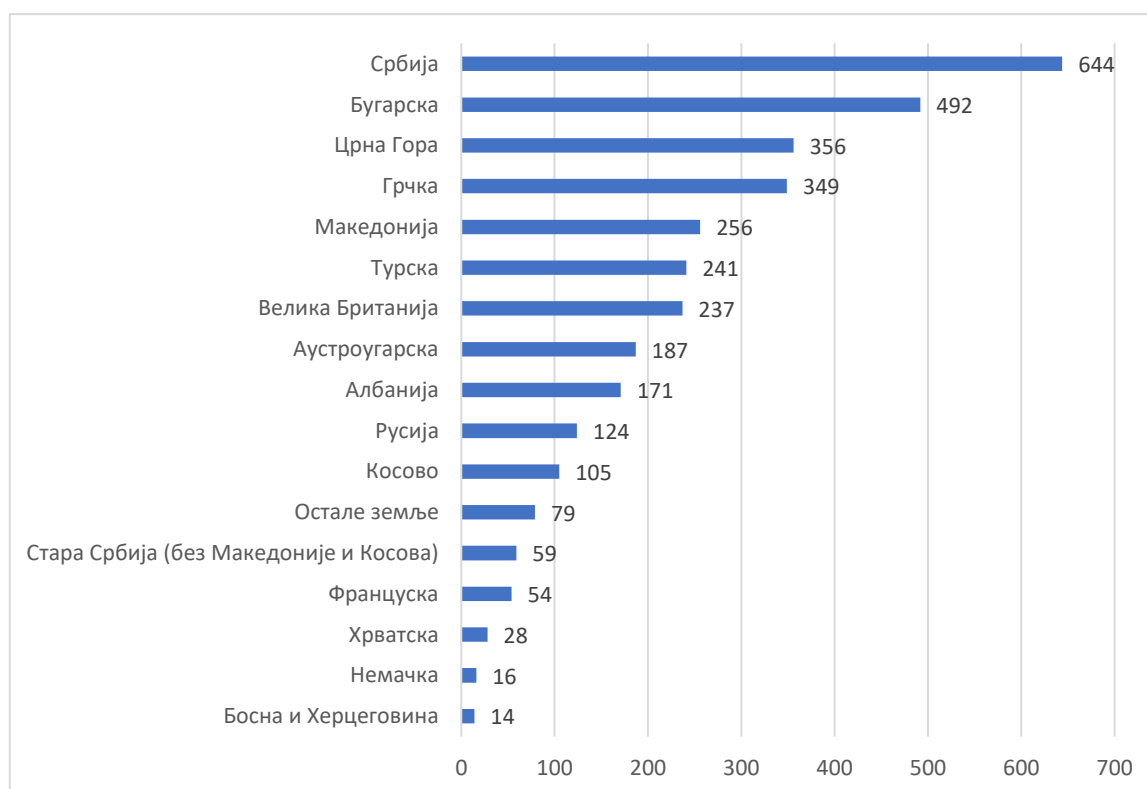
Један од важнијих циљева ове дисертације јесте да се установи доминантна функција извештавања *Политике* током Првог балканског рата. Категорије су креиране на основу хипотезе и постављених истраживачких циљева, док су вредносне оцене донете на основу критеријума постављених у теоријском делу дисертације.

Истраживање је показало да су информативна и пропагандна функција заступљене у готово идентичном проценту (Пропагандна функција – 48,95%; Информативна функција – 48,85%). То доказује да су новинари и уредници истовремено водили рачуна о информативном аспекту извештавања који се одвијао паралелно са пропагандним деловањем, помоћу ког су креирани медијски оквири, како би се у јавности изазвале одређене реакције и постигли жељени ефекти.

Иако су текстови са доминантно мобилизаторском функцијом присутни у веома ниском проценту (2,20%), треба нагласити да је она, свакако, део пропагандне функције, јер садржи агитациони аспект, који је својствен и пропагандној комуникацији.

Код одређеног броја текстова сложене структуре истовремено је била детектована и информативна и пропагандна функција, што је довело до тога да број вредносних квалификација (3.314), буде већи од анализираног броја текстова (3.305).

Графикон 7: Локација догађаја

Табела 7: Локација догађаја (у процентима)⁹

Србија	18,88%
Бугарска	14,42%
Црна Гора	10,43%
Грчка	10,23%
Македонија	7,50%
Турска	7,06%
Велика Британија	6,95%
Аустроугарска	5,48%
Албанија	5,01%
Русија	3,63%
Косово	3,08%
Остале земље	2,32%
Стара Србија (без Македоније и Косова)	1,73%
Француска	1,58%
Хрватска	0,82%
Немачка	0,47%
Босна и Херцеговина	0,41%

Листа локација догађаја формирана је на основу обрађених историјских извора у првом делу дисертације. Такође, посебно су категорисане значајне географске одреднице (Македонија, Косово и Стара Србија без ових територија), у историјском и културолошком смислу, које се односе на српска ратишта као референтне земље у истраживању.

Очекивано, највећи број детектованих локација (18,88%) односи се на Србију као референтну земљу¹⁰. На другом месту је Бугарска (14,42%), на коју је *Политика* била фокусирана због трансформације из савезника на почетку рата у непријатеља на крају. Такође, извештавање о дешавањима у Бугарској било је значајно и због борби на Једрену у којима је велику улогу имала српска војска, која је тврђаву и освојила.

Политика је интензивно извештавала и о дешавањима у осталим савезничким државама, за које се локацијски везује приближан број текстова. Када је реч о Грчкој (10,23%), након завршене прве фазе рата посебна пажња посвећена је борбама код Јањине и сукобу Грчке и Бугарске око тога којој држави ће припасти Солун. Централна

⁹ У односу на укупан број локација (3.412)

¹⁰ У постконфликтним текстовима укључује и претходна ратна подручја која су посебно кодирана, уколико није експлицитно наглашено да је догађај везан за та подручја.

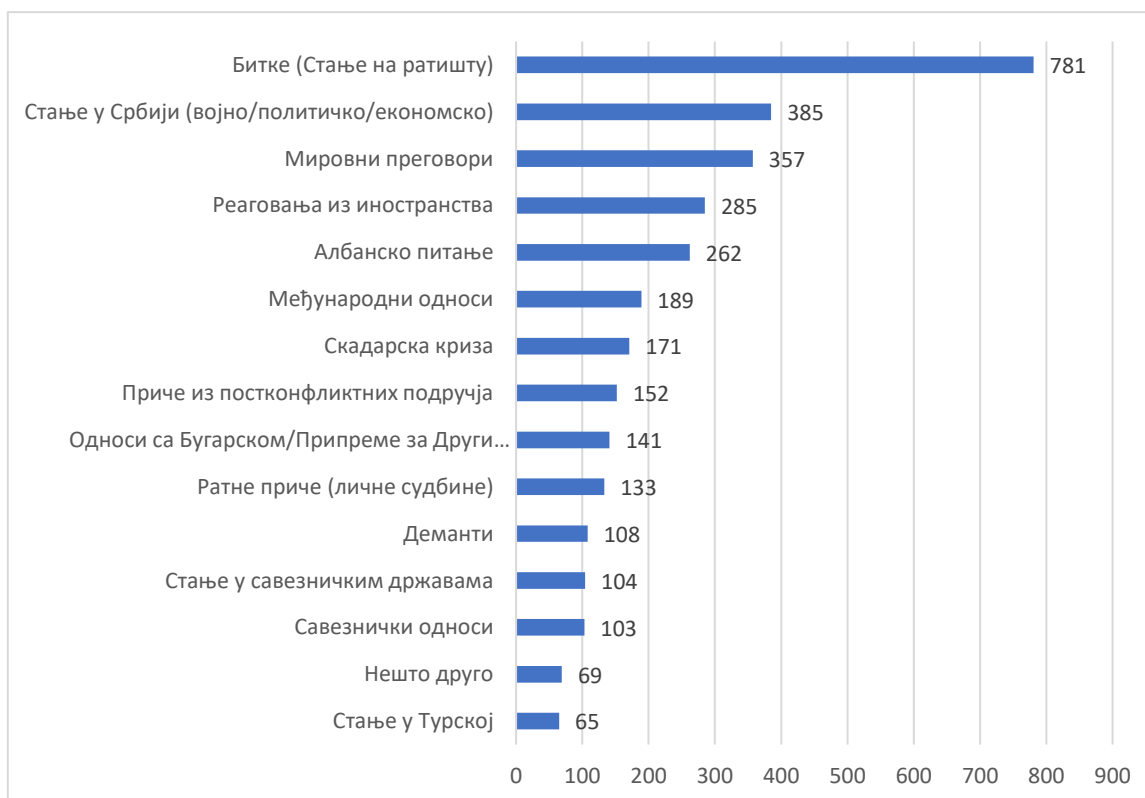
тема везана за Црну Гору (10,43%) била је освајање Скадра (детаљније у квантитативној анализи доминантних тема и квалитативној анализи).

Од српских ратишта, највећа пажња посвећена је Македонији (7,50%), с обзиром на то да је главна команда пребачена у Скопље. Осим тога, ово подручје било је у фокусу и због сукоба Срба и Бугара. На следећем месту су дешавања у Турској (7,06%), због које је и објављен рат. Велика Британија заступљена је у 6,95% детектованих локација, јер су се сви преговори о миру водили у овој земљи. *Политика* је често извештавала о реакцијама из Аустроугарске (5,48%) која је, иако декларативно неутрална, на почетку рата означена као главни противник остваривања српских интереса.

Независност Албаније један је од исхода Првог балканског рата који је директно утицао на то да Србија не добије излаз на Јадранско море, па су праћена дешавања и у овој земљи (5,01%). Русија (3,63%), декларативно неутрална, али пријатељски перципирана и историјски значајно Косово (3,08%) заступљени су у сличном проценту.

О дешавањима из осталих земаља извештавано је спорадично. С обзиром на то да одређени текстови обухватају две или више локација, број детектованих локалитета (3.412) већи је од укупног броја текстова (3.305).

Графикон 8: Теме извештавања

Табела 8: Теме извештавања (у процентима)

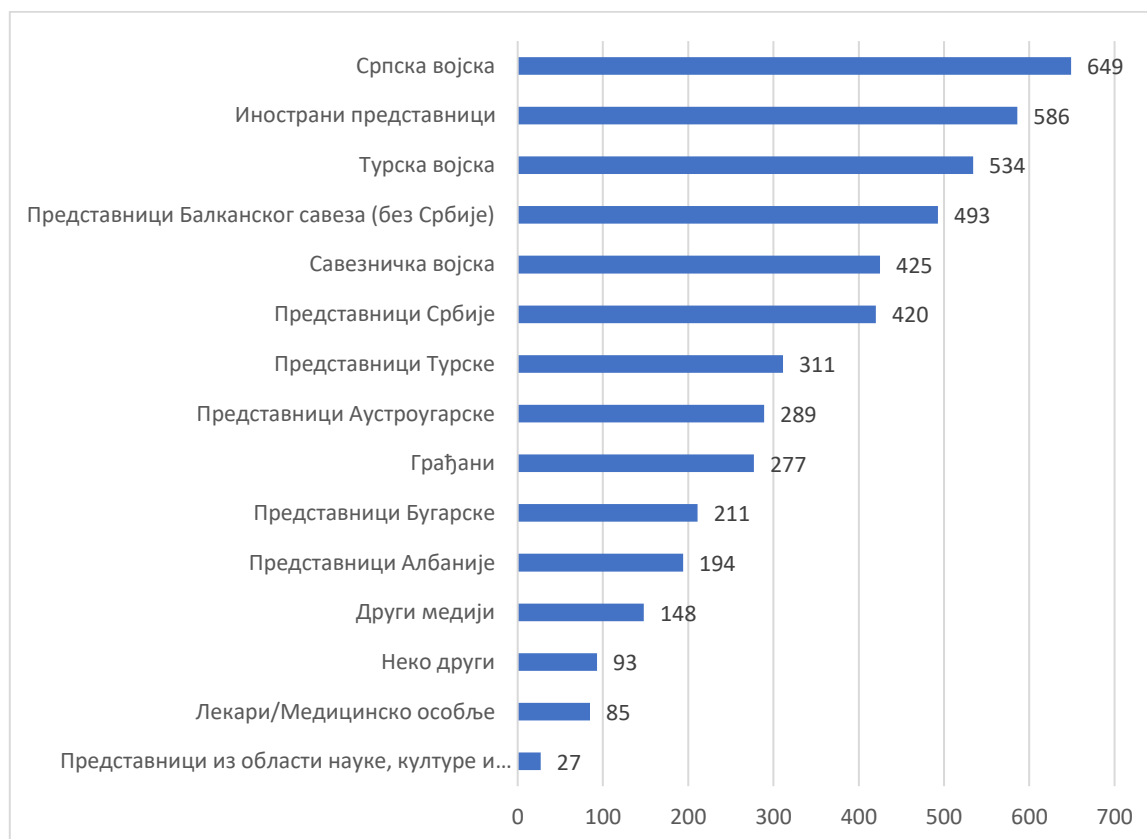
Битке (Стање на ратишту)	23,63%
Стање у Србији (војно/политичко/економско)	11,65%
Мировни преговори	10,80%
Реаговања из иностранства	8,62%
Албанско питање	7,93%
Међународни односи	5,72%
Скадарска криза	5,17%
Приче из постконфликтних подручја	4,60%
Односи са Бугарском/Припреме за Други балкански рат	4,27%
Ратне приче (личне судбине)	4,02%
Деманти	3,27%
Стање у савезничким државама	3,15%
Савезнички односи	3,12%
Нешто друго	2,09%
Стање у Турској	1,96%

Списак потенцијалних доминантних тема извештавања формиран је на основу обрађених историјских извора. Очекивано, највећи број текстова (23,63%) посвећен је биткама, односно стању на ратишту. С обзиром на то да је Србија референтна земља и да су ратна дешавања директно утицала на целокупно стање у држави, ове теме налазе се на другом месту (11,65%). Иако првобитни мировни преговори нису успели, конференција амбасадора у Лондону практично није ни прекидана и одвијала се паралелно са ратним дешавањима, што је резултирало тиме да се ова тема позиционира на трећем месту (10,80%). Новинари и уредници *Политике* редовно су пратили реакције из иностранства, али и политичке односе на међународном нивоу који су директно утицали на исход дипломатских преговора везаних за Први балкански рат. Ова тема заступљена је са 8,62%.

У фокусу анализираног дневног листа нашло се и питање стварања независне Албаније (7,93%), које је покренула Аустроугарска, јер је тиме онемогућено остваривање једног од најважнијих стратешких ратних циљева Србије – излазак на јадранску обалу. Од истакнутих ратних тема издваја се и извештавање о напорима црногорске војске да заузме Скадар (5,17%), што је српска јавност војно и морално снажно подржавала из историјских и политичких разлога (детаљније у квалитативном делу анализе).

Приче из постконфликтних подручја (4,60%) и ратне приче (4,02%) нису биле заступљене у значајном проценту, док су у последњој фази рата односи са Бугарском постали централна тема (4,27%). Наиме, због сукоба око поделе територија, односи Бугарске, са једне, и Србије и Грчке, са друге стране, постали су непријатељски, што је био и узрок Другог балканског рата. Удео осталих тема био је занемарљив.

Графикон 9: Главни актери догађаја

Табела 9: Главни актери (у процентима)¹¹

Српска војска	13,69%
Инострани представници	12,36%
Турска војска	11,26%
Представници Балканског савеза (без Србије)	10,40%
Савезничка војска	8,96%
Представници Србије	8,86%
Представници Турске	6,56%
Представници Аустроугарске	6,09%
Грађани	5,84%
Представници Бугарске	4,45%
Представници Албаније	4,09%
Други медији	3,12%
Неко други	1,96%
Лекари/Медицинско особље	1,79%
Представници из области науке, културе и уметности	0,57%

Потенцијални главни актери догађаја установљени су на основу обрађених историјских извора и обављеног предистраживања. На основу добијених резултата, као и због практичности истраживања, одређене категорије су обједињене у једну. Категорија *Савезничка војска* обухвата војне снаге свих земаља Балканског савеза, осим Србије. Исти принцип примењен је и на категорију *Представници Балканског савеза (без Србије)*, уз напомену да се представници Бугарске од броја објављеног 16. фебруара 1913. године до краја истраживачког периода проучавају као посебна категорија¹². Уводник објављен у том броју означио је почетак интензивног негативног уоквиравања Бугарске, па је увођење додатне категорије било неопходно како би механизми негативног уоквиравања били детаљно проучени (детаљније у квалитативном делу истраживања). Из категорије *Инострани представници* изузети су представници Аустроугарске¹³ који су, упркос декларативној неутралности, означени као противници српских интереса. С обзиром на то да се у одређеним текстовима могу јавити два или више главних актера, број актера (4.742) значајно је већи од анализираног броја текстова (3.305).

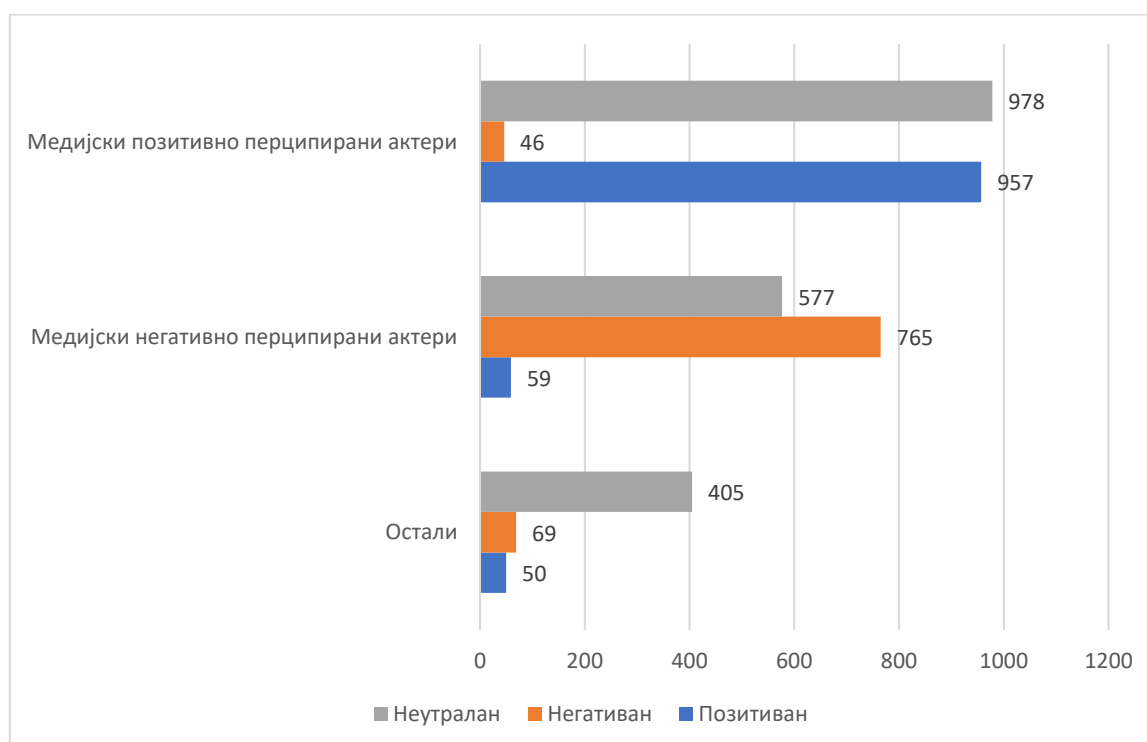
¹¹ У односу на укупан број актера (4.742)

¹² Представници Бугарске се и након назначеног датума убрајају у категорију *Представници Балканског савеза (без Србије)* уколико ниску експлицитно наведени.

¹³ Осим ако се експлицитно не наводе као актери догађаја.

Имајући у виду да су битке биле тема највећег броја текстова, представници српске војске су, очекивано, били најзаступљенији актери (13,69%). *Политика* је интензивно пратила реакције из иностранства, ток мировних преговора, међународне дипломатске односе и стање у Србији, у којој је током рата боравио велики број страних званичника и новинара, па значајан проценат актера чине инострани представници (12,36%). Осим тога, у фокусу су биле и активности турске војске (11,26%), као и ситуација у савезничким земљама и на њиховим ратиштима (10,40% од укупног броја актера чине представници Балканског савеза без Србије). Представници Србије као референтне земље заступљени су у 420 текстова (8.86% од укупног броја актера), док су на наредној позицији представници Турске (6,56%), примарно непријатељске земље. Иако Аустроугарска није перципирана као ратни непријатељ, њихови представници заступљени су у приближном проценту као и турски (6,09%). Затим следе грађани (5,84%), док су представници Бугарске (4,45%) и Албаније (4,09%) заступљени у сличном проценту. Представници Албаније су на почетку рата означени као саучесници Турске, док је негативно уоквиравање настављено због проглашења независне Албаније, што је било у директној супротности са српским интересима. Други медији чине 3,12% од укупног броја главних актера, док су остале категорије заступљене у занемарљивом проценту.

Графикон 10: Вредносни контекст аутора према актерима у односу на медијски оквир

Табела 10: Вредносни контекст аутора према актерима у односу на медијски оквир (у процентима)¹⁴

Медијски позитивно перципирани актери	
Позитиван	24,50%
Негативан	1,18%
Неутралан	25,03%
Укупно:	50,71%
Медијски негативно перципирани актери	
Позитиван	1,51%
Негативан	19,59%
Неутралан	14,77%
Укупно:	35,87%
Остали	
Позитиван	1,28%
Негативан	1,77%
Неутралан	10,37%
Укупно:	13,42%

У циљу откривања и истраживања механизма медијских оквира, креиране су аналитичке категорије помоћу којих је испитиван вредносни контекст према актерима догађаја у односу на постављени медијски оквир. Критеријуми за доношење вредносних оцена (позитиван, негативан и неутралан) базирани су на карактеристикама објашњеним у теоријском делу дисертације, док је подела на медијски перципиране позитивне и медијски перципиране негативне актере извршена на основу обрађених историјских извора. С обзиром на то да у тексту може бити изнето више вредносних одредница, укупан број вредносних квалификација (3.906), већи је од укупног броја анализираних текстова (3.305).

Истраживање је показало да је вредносни контекст извештавања у *Политици* у потпуности усклађен са принципима ратног извештавања. Када је реч о позитивно перципираној медијској страни, доминирају позитивни (24,50%) и неутрални вредносни контекст (25,03%). Иако је *Политика* била позната по коментарима и цртицама у којима се критикује власт, овакав вид извештавања сведен је на минимум (1,18%).

С друге стране, медијски негативно перципирани актери доминантно су представљени у негативном вредносном контексту (19,59%). Ипак, проценат актера представљених у неутралном вредносном контексту није занемарљив (14,77%), што

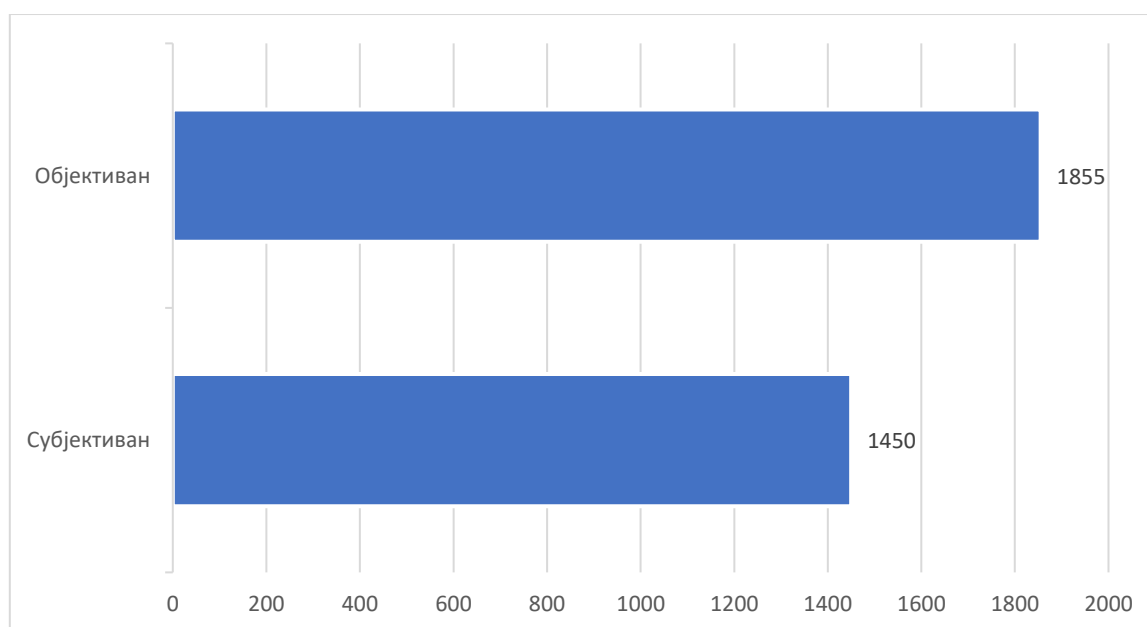
¹⁴ У односу на укупан број вредносних квалификација (3.906)

може да укаже на тежњу уредништва да и поред ратног стања задржи информативни кредибилитет. Број позитивних квалификација за ову групу је, очекивано, минималан (1,51%).

Када је реч о актерима који не спадају у поменуте оквире, они представљају 13,42% од укупног броја квалификација и доминантан је неутрални вредносни контекст (10,37%).

Овај део истраживања је, такође, показао да је *Политика*, судећи по односу медијски вредносно перципираних актера, у већој мери била усмерена ка позитивном, него ка негативном уоквиравању. Више од половине од укупног броја вредносних квалификација (50,71%) односи се на медијски позитивно перципиране актере, док за медијски негативно перципиране актере тај проценат износи 35,87%.

Графикон 11: Однос аутора текста према догађају

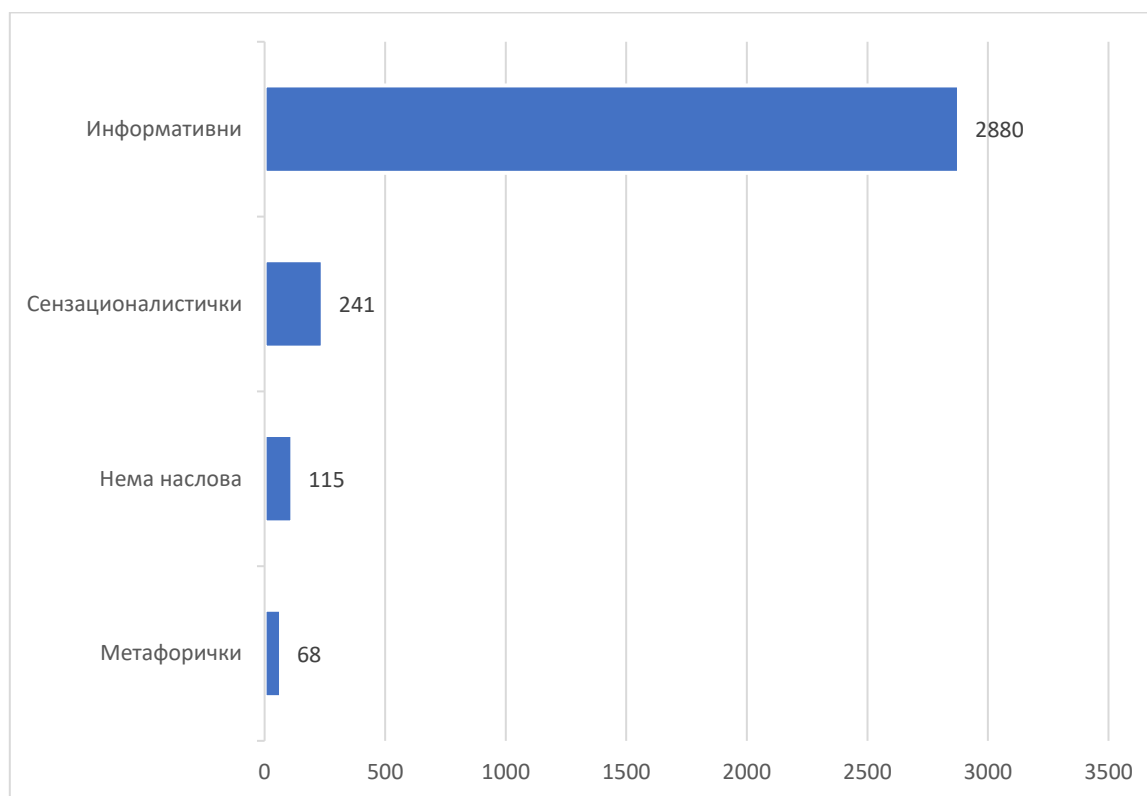

Табела 11: Однос аутора текста према догађају (у процентима)

Објективан	56,13%
Субјективан	43,87%

Иако је анализа показала да су аутори већине текстова задржали објективан однос (56,13%) према темама о којима су писали, број текстова који карактерише субјективност аутора није занемарљив и износи 43,87% од укупног броја текстова. То указује на емотивну инвестираност аутора приликом обраде одређених тема, па је у таквим текстовима пристрасност лако уочљива.

Графикон 12: Тип наслова

Табела 12: Тип наслова (у процентима)

Информативни	87,15%
Сензационалистички	7,30%
Нема наслова	3,49%
Метафорички	2,06%

Када је реч о типу наслова, истраживање је показало да највећи број припада информативном типу (87,15%), што указује на то да насловни блок, у највећој мери, није коришћен у пропагандне сврхе. Информативни наслови имали су функцију месне одреднице догађаја или њихових актера (нпр. *Из Беча; Турци и Бугари*). Свега 7,30% наслова било је сензационалистичког типа (нпр. *Монпансијеве лудости; Бечке измишљотине*). Мали проценат текстова уопште није имало наслов (3,49%), док су метафорички наслови присутни у занемарљивом проценту (2,06%).

8. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА СА ДИСКУСИЈОМ

8.1 Дескриптивна анализа ратног броја листа Политика и уводне напомене

Слика 1: Насловна страна Политике од 6. 10. 1912; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06/page/0/mode/1up>

За дескриптивну анализу одабран је број од 6. октобра 1912. године, дан након званичне објаве рата, као прототип ратних бројева. Лист је, као и када се први пут нашао на тржишту, садржао четири стране, од које су три биле информативног карактера, док су се на четвртој налазиле рекламе и огласи. Такође, *Политика* је у истраживачком периоду изузетно ретко користила илустрације¹⁵ (осим на рекламној страни), што је резултирало тиме да истраживање буде фокусирано на текстуалне карактеристике.

Као што је приказано на илустрацији, *Политика* није имала класичну насловну страну, јер су на тој позицији, такође, објављивани текстови као на преостале две. Да је реч о насловној страни једино указује заглавље које се састоји од три целине и чији највећи део заузима назив листа у средишњем делу. Изнад наслова налази се информација о месту и датуму објављивања броја (БЕОГРАД, СУБОТА, 6. ОКТОБРА 1912. ГОДИНЕ), док је нумерација издања штампана и у десном и у левом горњем углу. У средишњем блоку, поред назива листа, налазе се информације о претплати, цена и адреса уредништва уз кратко упутство за слање огласа. У доњем сегменту заглавља налази се број телефона, штампан и у левом и у десном углу, док се на средини налази име и презиме власника и уредника.

Слика 2: Заглавље броја од 6. октобра 1912. године; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06#page/0/mode/1up>

Највећи део стране заузимају новинарски текстови од којих је најзначајнији уводник, који је издвојен насловом посебне величине, али без додатних индикација да је реч о уводнику. Број осталих текстова зависи од обима уводника. Сталне рубрике на насловној страни су: *Шта се говори?* (кратке хумореске из свакодневног живота) и *Женски свет* – сегмент који је садржао тематске текстове за које се сматрало да би заинтересовали женски део читалачке публике (мода, куповина, различита друштвена

¹⁵ Прва илустрација, као саставни део новинарског текста, објављена је тек 30. 1. 1913. године. На илустрацији је приказана мапа Албаније.

дешавања итд.). Последњи сегмент све три стране био је резервисан за рубрику *Фелтон*, у којој су објављивани делови романа цењених домаћих и иностраних аутора. Ове рубрике су опстале и током ратних дешавања.

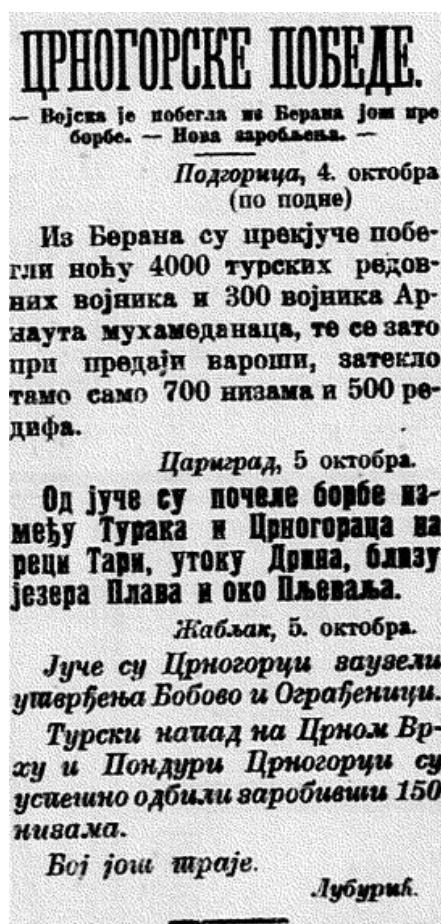
Слика 3: Део рубрике *Фелтон*; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06#page/0/mode/1up>

Највећи део друге стране заузима рубрика *Балкански рат*, покренута са циљем да се обједине вести и извештаји са свих ратишта. Ова рубрика је касније сегментирана на подрубрике, које су носиле назив по савезничким ратиштима. Међутим, анализа је показала да ово није била ексклузивна позиција на којој су се могли прочитати ратни извештаји, јер су они, такође, често објављивани ван ове рубрике и ван ове стране. У зависности од квантитета објављених информација, повремено се на овој или наредној страни јављала рубрика *Последње вести*.

Половина последње информативне стране била је резервисана за текстове различите тематске и жанровске структуре, док су на другој половини објављивани текстови у оквиру сталних рубрика које су, такође, опстале током ратног стања. То су: *Телеграми* (кратке вести из иностранства; повремено објављивани на другој страни листа), *Дневне вести* (кратке вести из земље и иностранства), *Белешке* (занимљивости из градског живота у краткој форми) и *Из децјег света* (кратка цртица едукативног карактера). У овом делу листа објављиване су и различите друге занимљивости, углавном из иностранства. У овом конкретном броју то је била прича о кривом торњу у Пизи.

Као што је истакнуто, последња страна била је резервисана искључиво за рекламе и огласе и то је остало непромењено током читавог трајања рата. Садржај огласа био је

Ова форма је често коришћена и у ситуацијама када се више сукоба одвијало истовремено, што је указивало на то је *Политика* успоставила функционалну мрежу дописника и сарадника, захваљујући којој је стекла репутацију листа у коме се ексклузивно могу прочитати најновије информације. Један такав пример приказан је на следећој слици.

Слика 6: Пример вести у низу; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/05#page/1/mode/1up>

Када је реч о жанровском обликовању текстова о стању на ратишту и конкретним биткама, доминирају следећи жанрови: Вести и извештаји са доминантном информативном функцијом, вести и извештаји са доминантном пропагандном функцијом, коментари са доминантном пропагандном функцијом и хибридни жанрови.

Коментари са доминантно пропагандном функцијом по правилу се јављају након објављеног извештаја, или серије извештаја, како би се, кроз субјективни приступ, додатно нагласио значај одређене победе, поставио медијски оквир и догађаји сместили у одговарајући друштвени контекст. Стил оваквих коментара близак је књижевном,

садржи елементе епске приче и карактерише их висок емотивни интензитет, што следећи пример и показује:

„Битка на Куманову несумњиво је најкрвавија од почетка рата до данас. Положај у коме се налазила српска војска био је особито тежак и победа би била доведена у питање, да није било храбрости, одлучности и беспримерног пожртвовања српских официра. Са величанственим презирањем живота они су били непрестано у првом реду, бодрећи и храбрећи војнике под кишом куршума од пушака и митраљеза. Много их је изгинуло, али су потпуно доказали својој отаџбини, да су њени најбољи синови. Победа на Куманову, која по готову значи коначну победу српског оружја, дело је српских официра“ (Политика, 13. 10. 1912, стр. 2)

Када је реч о хибридном жанровима, односно мешавини више жанрова у једном тексту, најчешћи случај је спој фактографских жанрова са коментарима. Такав је случај са текстом од 2. октобра 1912, који почиње телеграмом у коме се неутрално наводи исход битке код Ристовца, након чега следи непотписан коментар, у коме се, кроз субјективан приступ, објашњава неоправданост поступка непријатељске стране, односно нужност да се на такав поступак реагује: „Као што се из овог телеграма види турска војска без икаквог повода повредила је нашу границу [...] Ми разумемо жељу наше владе да се до краја покуша мирно решење ове кризе, али и та мирољубивост мора имати својих граница“ (Политика, 2. 10. 1912, стр. 2-3). Коришћењем првог лица множине, аутор у потпуности примењује субјективни приступ, имплицитно износећи свој став да се криза може решити само ратом. Сличан приступ можемо видети у следећем примеру (вест + коментар у једном тексту): „Јутрос је Краљ са целим главним штабом отпутовао из Ниша у Врању, где ће штаб у будућности стално остати. Ово је најбољи доказ за сјајне успехе наше војске, и најбољи деманти за лажне гласове о некаквим поразима и погибијама наших пукова“ (Политика, 8. 10. 1912, стр. 2).

Већ је истакнуто да је уредништво *Политике* инсистирало на кредибилитету, што се огледало у објављивању вести и извештаја који су у потпуности били усклађени са карактеристикама фактографских жанрова какве познајемо у савременој новинарској теорији, што илуструје следећи пример: „Преговори за мир између делегата балканских савезничких држава и Турске водиће се у министарству спољних послова у Лондону. Они ће као што је већ јављено, почети 30. ов. м; али ће делегати стићи у Лондон два дана раније, 28. ов. м., у среду (Политика, 24. 11. 1912, стр. 3). Овај лид показује да су новинари *Политике* и тада примењивали принцип обрнуте пирамиде, јер се најважнија

информација налази на почетку, док се у наредним пасусима читаоцима пружа додатни контекст овог догађаја – да је Лондон чест избор за мировне преговоре, као и да ће се паралелно са мировним преговорима одржавати конференција амбасадора великих сила. Међутим, треба истаћи и чињеницу да фактографски жанрови писани по хронолошком принципу, такође, нису били реткост. Осим тога, детектовани су и текстови који формално и визуелно имају доминантне одлике извештаја, али који садрже изражену субјективност, као у следећем примеру: „Када су наше претходнице стигле пред Кичево, непријатељ је изненада отворио ватру, а Арнаути су стали мучки нападати са свију страна. Али су наше трупе, као и увек до сада, показале под том унакрсном ватром, своју јуначку присебност“ (Политика, 27. 10. 1912, стр. 2). У овом случају у обзир треба узети временски контекст, у коме се елементи књижевне наратије и даље део публицистичког стила, али и одлике ратног извештавања, које карактеришу субјективност и изражене емотивне реакције. Спој субјективности и књижевне наратије карактеристичан је за наративно новинарство, чији су елементи уочљиви и у анализираним текстовима - нарочито у текстовима који припадају групи белетристичких жанрова. Ипак, елементи наративног новинарства могу се детектовати и у аналитичким жанровима, као и текстовима хибридне жанровске структуре. Тако у тексту метафоричког наслова „Први топ“, борба код Препољца¹⁶ приказана је кроз интензивно коришћење метафора:

„Пишем вам на хартији коју су наши војници овог тренутка донели са освојене турске царинарнице. Хитам да вам јавим да су јуче пред подне наши топови са Препољца огласили слободу вековном робљу [...] Мајор Г. Тихомир Стојановић долетео је на коњу до топа и опалио први метак – први метак и први срећни погодак. Топ је рикнуо и за тренут са турске карауле на Шушњаку полетео је облак прашине у небо“ (Политика, 9. 10. 1912, стр. 1).

Када је реч о осталим жанровима, занимљиво је поменути да деманте, по правилу, одликује оштрина и одлучност: „Апсурдна је лаж да су турци заробили и једног војника, а камо ли официра из српске и црногорске војске“ (Политика, 11. 10. 1912, стр. 2). Занимљиве и необичне ратне приче представљене су кроз цртице које садрже доминантно пропаганду функцију, као у примеру „Мали добровољци“ који говори о малолетним дечацима који су се пријавили да иду у рат:

¹⁶ Село на Косову и Метохији, општина Подујево

„Наше власти, сасвим паметно, нису испуниле жеље малишана да им се да оружје и пусте на границу, већ су те мале добровољце задржале овде у Београду, и определиле их на службу код поште и телеграфа, код разних министарстава, при болницама. Те дужности наши добровољци раде са толико пажње и тако савесно, да послови иду брже и боље него у редовним приликама“ (Политика, 18. 10. 1912, стр. 3).

Политика је током ратних дешавања директно, без новинарске обраде, преносила писма и телеграме званичника и других личности, за чији је садржај процењено да спада у домен јавног интереса. Осим тога, објављиване су и прокламације, некролози и други облици новинарског изражавања који не спадају у класичне жанровске групације. У корпусу је детектовано свега шест интервјуа представљених кроз форму питање-одговор.

Жанровске и стилске карактеристике текстова детаљно су обрађене и у преосталом делу квалитативне анализе ове дисертације.

8.3 Карактеристике ратног извештавања Политике на почетку Првог балканског рата

Медијско уоквиравање непријатељских снага било је изражено и лако уочљиво уочи званичног почетка рата, као и током првих похода. Кроз стил, избор речи и конструкција, публици је директно упућивана порука какву слику треба да створи о непријатељу, што је илустровано примером од 1. октобра 1912. године. Текст, представљен кроз форму уводника, насловљен је „Султанова прокламација“ и говори о поруци султана турској војсци. У фокусу није садржај поруке, већ сам чин прокламације, за који непотписани аутор сматра да разоткрива праву природу непријатеља:

„У тој прокламацији не би иначе за право стање ствари било ничега важног, али је та прокламација толико карактеристична за турски цинизам и примитивни шеретлук [...] Да ли се може замислити већи цинизам и веће притворство, него што је почетак те прокламације: 'Цео свет зна за љубав Турске према миру!' Зар то не подсећа на зликовца, који би се бранио на тај начин, што он никад никог не би ухапсио?“ (Политика, 1. 10. 1912, стр. 1)

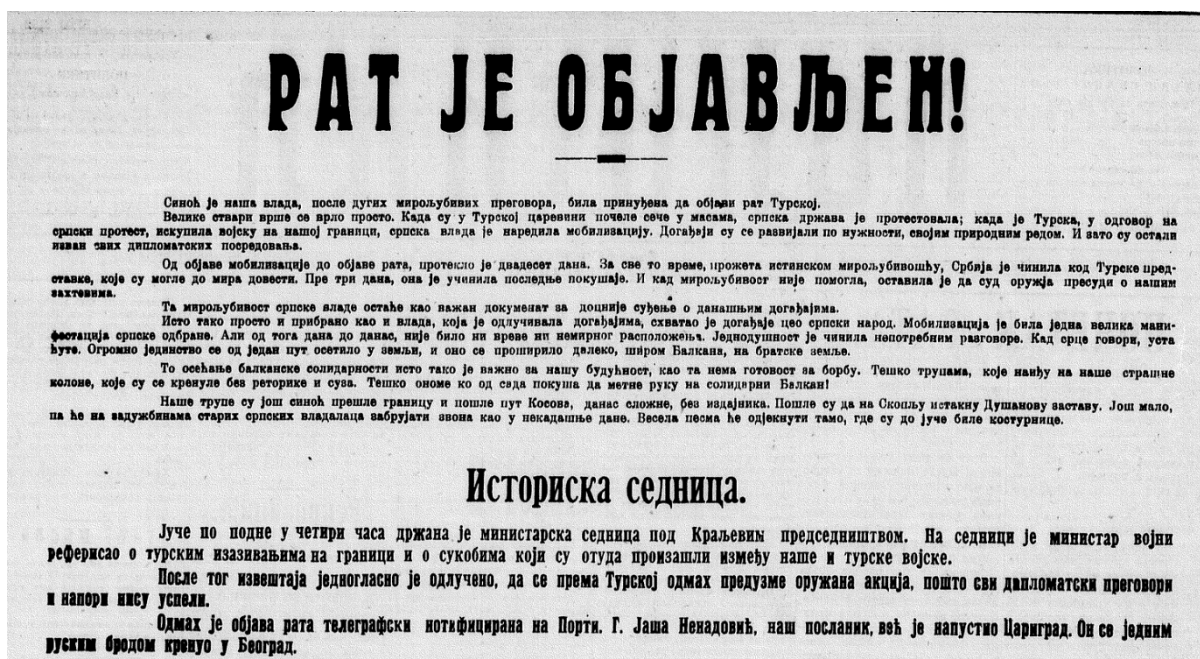
Осим што су за непријатељску страну резервисани термини попут циник и примитивизам, публици се, кроз метафору са затвореником, имплицитно ставља до знања да је она у улози судије, односно праведника који треба да донесе очигледну пресуду.

Иако је рат званично објављен четири дана касније, *Политика* је свој, медијски рат, објавила 1. октобра текстом који је насловљен „Србија у рату“, у коме се кроз хибридную форму, таксативно наводе захтеви српске стране, као и кључна дешавања у кризним подручјима која приказују због чега се ти захтеви не могу остварити мирним путем: „Наши храбро одбили напад. Борба још траје. Јуче су Турци убили десет најугледнијих Срба с оне стране границе“; „Јуче су заклана четири српска свештеника у новопазарском крају“ итд. (Политика, 1. 10. 1912, стр. 3). Овакав приступ постао је још интензивнији како се дан објаве рата приближавао. На дан објаве, 5. октобра, објављен је уводник, симболично насловљен „Почетак рата“, у коме је направљена рекапитулација турског односа према балканским државама. Текст карактерише

изражена емоционалност кроз коју се истовремено остварује пропагандна и мобилизаторска функција. У њему се истичу следећи делови:

„Осам стотина хиљада савезничке војске наћи ће се ускоро заједно у центру Балкана; пружити једно другом руку и исправити грешку давне прошлости, грешку која је плаћена робовањем од пет векова и милијонима хришћанских глава. Турска је пет векова била глува за јауке, слепа за зверства аскера и башибозука, нема за молбе и вапаје својих хришћанских поданика“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 1).

Политика је у издању од 5. октобра 1912. године читаву другу страну, у виду прогласа, посветила објави рата, као што је приказано на слици.

Слика 7: Прокламација о објави рата; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/05#page/1/mode/1up>

На овој фотографији је уочљиво да, упркос томе што се инсистира на формалном тону, уоквиравање одређеним стилским техникама је и даље присутно. Тако се преговори владе описују као „мирољубиви“, док је свака ратна активност окарактерисана као нужна. Осим тога, овде је присутно и позивање на митове и симболе, који се убрајају међу најмоћнија средства ратне пропаганде. У овом случају то је косовски мит и застава Душанове царевине, који су представљали главни мотив ослободилачке борбе вековима уназад:

„Наше трупе су још синоћ прешле границу и пошле пут Косова, данас сложне без издајника. Пошле су да на Скопљу истакну Душанову заставу. Још мало, па ће на задужбинама старих српских владалаца забрујати звона као у некадашње дане. Весела песма ће одјекнути тамо, где су до јуче биле костурнице“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 2).

У истом броју оправданост ратовања истиче се и у тексту који говори о краљевој прокламацији намењеној турском становништву: „У тој прокламацији Краљ упозорава отоманско становништво, да српска војска иде да му донесе слободу, гарантујући свакоме језик, веру, обичаје, личну и имовну безбедност“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 3). На основу овог прогласа може се закључити да је циљ да се српска страна у јавности перципира као ослободилачка, а не освајачка, тј. као неко ко нема осветничке мотиве. С тим у вези је и вест објављена 6. октобра, насловљена „Турски бегунци.“, у чијем је фокусу турско становништво и војска, који уточиште траже, управо, у Србији и у којој се наглашава хуманост референтне земље: „Поред великог броја турских бегунаца, који су пре неколико дана пребегли у Србију, пребегло је пре два дана још 30 војника, међу којима је велики број муслимана. Они су спроведени у Београд и распоређени у места сталног становања“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 3).

Када је реч о непријатељској страни, успостављени оквир уочљив је чак и код оних текстова у којима преовладава информативна функција и генерално неутралан однос аутора текста према актерима. Текст објављен 3. октобра 1912. године, чији је наслов „Још девет жртава.“ почиње са: „Бегунци из Турске који су данас овде стигли причају, да су Турци у околини Куманова прво убили па за тим грозно унаказили девет наших Срба“ (Политика, 3. 10. 1912, стр. 2), што имплицира да непријатељска војска представља опасност чак и кад губи и да због тога мора бити у потпуности елиминисана.

Међутим, како ратне операције напредују, тако се и уздржаност новинара смањује и прелази се на апсолутно уоквиравање приликом извештавања – све негативне особине приписују се непријатељу, а све позитивне сопственој групи, као што то приказује следећи пример:

„И двеста зликоваца упали су прекјуче као бесни у Дрен. Ненаоружани Дреничани, само са секирама очајнички су се борили пуних пет часова са турским зверовима [...] Можда би турски зверови ипак најзад успели, да цео Дрен баце под нож, да нису стигли српски сељци у помоћ из села Мекинића“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 1).

Слика непријатеља, која се базира на његовој монструозности, додатно се изграђује и коришћењем гласина, као у следећем примеру: „Посигурно смо извештени да су турски војни лекари, који су отпутовали из Цариграда за Јанину, собом понели микробе тифуса и колера“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 2). Овим примером се јасно сугерише да непријатељ не поседује никакве етичке принципе и да је спреман да изазове катастрофу несагледивих последица уколико не буде заустављен. Ова карактеристика непријатеља додатно се истиче у тексту објављеном 8. октобра, „Турско признање.“, у коме се преноси наводни разговор са турским официром. Упркос признању да: „Турци и сами осећају да им је немогуће одупрети се савезничкој војсци“, крајњи циљ није победа, већ наносење што веће штете: „Зато сада нећемо бирати средства, нити се обазирати на прописе међународног ратничког права. Поклаћемо све што нађемо, нико неће бити поштеђен“ (Политика, 8. 10. 1912, стр. 1), чиме се у медијском дискурсу додатно наглашава монструозна природа непријатеља. Техника апела страха, која се у конкретном случају манифестује као страх од турске освете, често је коришћена на почетку рата. Следећа вест, која се позива на руске изворе, говори о великом броју избеглица са Балкана који беже из Турске, плашећи се одговора турских званичника: „Страхује се да ће Турци почети да врше покоље над хришћанима, ради освете, после првих јачих пораза које буду претрпели од савезничких трупа“ (Политика, 11. 10. 1912, стр. 1). Извештај на сличну тему објављен је након битке у Куманову, где је турска војска, током повлачења, извршила покољ који је описан на следећи начин: „Жене, децу и читаве породице поубијали су и искасапили“ (Политика, 14. 10. 1912, стр. 1). Овај извештај пружа својеврсну потврду ранијих извештаја, али и трајно уоквиравање турског народа као злочиначког. Такође, оваквим начином извештавања додатно се истиче и контраст између особина српског и турског народа, јер се српски народ перципира као хуман, праведан и без жеље за осветом, док за Турке важе потпуно супротне особине, што даље имплицира супериорност једне нације у односу на другу.

Зато, да би медији у потпуности остварили своју пропагандну, односно мобилизаторску функцију, непријатељ мора бити дискредитован на свим нивоима – од личних особина до ратних капацитета. Непријатељ се представља као лажов, убица, биће без савести и морала. Најкраће речено, непријатељ је отелотворење свега онога што се у колективној свести перципира као зло. Због тога се, пре почетка и на самом почетку ратних сукоба, ове особине публици морају представити на што директнији и јаснији начин. Текст сензационалистичког наслова „Једна будалаштина.“, објављен 4. октобра, пример је уоквиравања непријатеља као лажова који се лишава сваке врсте

кредибилитета. У тексту се оштро демантује информација из Цариграда да је српска војска отишла да чува бугарску границу од Румуније, стилем који је много ближи разговорном, него новинарском или књижевном, уз отворено вређање и ниподаштавање противника: „Из Цариграда је румунском листу 'Димињаца' стигао један глуп телеграм из Цариграда [...] Одмах сутра дан ту је вест демантовао други румунски лист 'Универзал' [...] Једино је само зачудо, да се и такве будалаштине морају да демантују“ (Политика, 4. 10. 1912, стр. 1). Истицање негативних карактеристика непријатеља присутно је и у текстовима који нису у директној вези са ратним дешавањима на Балкану, као што је то случај са текстом од 7. октобра, сензационалистичког назива, „Нико крупно к'о Турчин не лаже.“, који почиње на следећи начин:

„Рат у Триполису показао је, колико је бескрајно слатка лаж Турцима, нарочито када се тиче рата и победа. За једну исту борбу Талијани су јављали, да су Турци претрпели страховит пораз, док су Турци уверавали да у тој борби нису изгубили ни једног јединог човека и да су Талијани потучени до ноге“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 2).

Осим што се јавности ставља до знања да се очекује да турска страна и у балканском рату примени слични принцип, начин на који је текст писан указује на то да читав турски народ треба посматрати као лажове, не само оне припаднике који су одговорни за креирање неистинитих ратних извештаја.

Да ће се са сличним извештајима суочити и чланице Балканског савеза показује следећи текст у истом броју, који почиње пренетим извештајем турских листова, а у коме се каже да је турска војска успешно прешла српску границу и победила српске борбене снаге код Куршумлије. Међутим, ова информација се демантује у последњем пасусу текста следећим коментаром: „Разуме се, да је све то једна неслана лаж скројена чисто за цариградску публику. Куршумлија може видети Турке и видеће их одиста доста али само као – заробљенике“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 2). Овим је слика Турака као лажова употпуњена, док ефекат појачава хумористички тон којим је закључак написан.

Додатна дискредитација непријатеља, поготово када је реч о некадашњој великој сили, постиже се истицањем непостојеће или недовољне подршке других политичких моћника, чиме се неутралише страх од евентуалног неуспеха. У том контексту једино је Аустроугарска на почетку рата означена као сигуран савезник Турске, због чега је смештена у исти непријатељски оквир, док су њене активности пажљиво праћене како

би се што успешније дискредитовале. Дискредитација Аустроугарске одвијала се по истом моделу као што је то био случај са Турском. Један од примера објављен је 6. октобра под насловом „Аустрија је мирна!“. Аутор текста се позива на руске изворе који наглашавају да Аустрија нема ни снагу ни механизме да очува *status quo* на Балкану:

„Стављена пред дилему, да остави на миру балканске народе или да се спреми за рат, Аустрија сад пристаје на све. Она је сад од један пут уверена да се *status quo* не може одржати. Она рачуна већ с територијалним проширењем балканских држава и даје јасне изјаве да ће она, баш ако се и повреди оно што је она називала 'животним интересима монархије', остати мирна на свом месту“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 1).

Овим се указује на то да ни некада моћни савезници непријатеља, који се и сами перципирају као непријатељи, немају довољну снагу, моћ и утицај да осујете ратне планове Србије, као и да је Србија у много бољој политичкој позицији, те практично нема никаквих бојазни да крене у рат, јер се имплицира да је тај рат унапред добијен.

Текстови о рату, чији је циљ активирање интензивних емотивних реакција, могу се поделити у две категорије – текстови који изазивају изразито негативне емоције према непријатељу (нпр. бес, мржња, гађење) и текстови који изазивају изразито позитивне емоције према сопственој групи (нпр. понос, дивљење, наглашени патриотизам). Поред већ наведених техника и примера за уоквиравање непријатеља и усмеравање реакција јавности, међу најкоришћенијим елементима пропаганде мржње и психолошког ратовања јесте упоређивање непријатеља са крволочним животињама, које би требало елиминисати по хитном поступку. Оваква два примера објављена су у броју од 11. октобра. Први је уводник насловљен „Ко је хијена?“. Реч је о одговору француском дипломати Пијеру Лотију (*Pierre Loti*), који је изјавио да су се балкански народи понели као хијене, јер су напали Турску услед рата са Италијом. Аутор текста покушао је да дискредитује овог дипломату отвореним демантом, али и трансфером перципираних особина хијене на главне непријатеље у датум моменту – Турке:

„Зар Турска која је обесветила све, па чак и гробове исечених и унакажених жена и девојака није хијена, него су то балкански хришћани који, захваљујући једино губљењу националне свести и подвига у Западној Јевропи, већ неколико пута покушаваху да из тамнице турских подигну главе Богу и Божјој правди у сусрет, али без успеха чак и онда када су пун успех показивали?“ (Политика, 11. 10. 1912, стр. 1).

Дехуманизација се додатно истиче текстом на истој страни под називом „Турска зверства.“, у коме се преноси коментар француског писца Шарла Лоароа (*Charles Loar*), који је означен као велики пријатељ Словена. Овај текст се може посматрати као потврда написаног у претходном примеру, али и показатељ да не треба све Французе посматрати кроз оквир непријатеља, што у медијском дискурсу отвара могућност за савезништво. Међутим, осим што аутор овог текста пружа подршку балканским народима, он преноси и своја искуства са ратишта, кроз приче о масакрима и касапљењима, које додатно појачавају интензитет негативних емоција према непријатељу:

„Док сам био на Цетињу имао сам прилике да видим једног Србина, неког Пантелејмона Константиновића, коме се Турци одсекли језик [...] Изгину и браћа и сестре, неко под ножем, неко под ударцима. Њему самом један Турчин кљештама извуче језик; други Турчин му одсече језик маказама“ (Политика, 11. 10. 1912, стр. 1).

Циљ оваквог приступа јесте да међу становништвом изазове низ снажних негативних емоција које би резултирале адекватним ратном одговором, као и да се јавност подсети на то да не постоји разлог да се непријатељ перципира као људско биће које заслужује милост и опроштај.

Подсећање јавности на оправданост и нужност ратних дејстава постиже се и текстовима у којима се подстиче љубав према сопственој земљи и народу, али и према историји, културном наслеђу итд. Коришћени симболи се често везују за митове који су дубоко укореењени у колективној свести једног народа и чине важан сегмент националног идентитета, због чега и представљају ефикасно пропагандно оруђе. С обзиром на то да медији имају кључну улогу у очувању и обнављању митова, посебно у ратним временима, они се често јављају као елемент ратних извештаја: „Јуче је за савезничке балканске војске био најсрећнији дан. Српска војска заузела је јуче Куманово и наставила је свој победоносни пут у Душанову престоницу“ (Политика, 12. 10. 1912, стр. 2). Оваквом симболиком јавности се указује да овде није само реч о значајној стратешкој победи, већ и духовној. Позивање на време владавине цара Душана, које је означено као најсветлија тачка у српској историји, наставља се и након остварених ратних циљева, а један од примера је најавна скупштине балканских народа у Скопљу која се завршава следећим пасусом:

„Под владавином Душана Силног састајао се у Скопљу царски сабор у коме су били представљени сви балкански народи. Данас, после пет и по векова, у Скопљу се поново састаје сабор Балканаца да објави ново јединство и нов самостални живот Балкана“ (Политика, 19. 10. 1912, стр. 1).

Да би историјски и митски елементи добили чврсто утемељење, потребна је потврда из научних кругова. На пример, уводник од 10. октобра насловљен је „Србија и Стара Србија.“ и, за разлику од већине текстова објављених на овој позицији, овај је потписан са „др. А Белић“ проф. Универзитета“¹⁷. Текст говори о историјским везама онога што је тада географски појмовно одређено као Србија и Стара Србија, као и о томе зашто је важно да се ове територије поново нађу у истој држави. У медијском контексту, потпис универзитетског професора значи и виши степен кредибилитета:

„Добро се, и сувише се добро зна, да је Ст. Србија колевка нашег племена, да је она *стара* Србија – као што јој име каже [...] Али иако се то добро зна и осећа ипак мислимо да није ни данас на одмет да се чује, данас када се ваздух пролама убојном вревом и када су све мисли и сви осећаји наши упућени нашим синовима на бојном пољу“ (Политика, 10. 10. 1912, стр. 1).

Текст почиње подсећањем на важност и историјски значај овог рата. Представљен је кроз специфичан поетски стил, базиран на емоцијама самог аутора, а са циљем да се сличне емоције изазову и код читалаца. У тексту се даље, специфичним стилем, износе историјски подаци, који имају функцију субјективног аргументовања изнете тезе:

„Она је данашњој Краљевини у XVIII и XIX веку дала најбоље синове своје који су у њој населили пуста и разређена места. Ти синови Старе Србије стали су у редове првих ослободилаца Србије [...] И тако је својој севернијој браћи Стара Србија дала и мишице својих синова и крв своју, а сама је остала без снаге, без крви...“ (Политика, 10. 10. 1912, стр. 1).

Осим већ изнетих карактеристика, овај текст одликује и изражена мобилизаторска функција. Текст не позива само на уједињење, већ и на својеврсно

¹⁷ Реч је о професору Александру Белићу, лингвисти и једном од најпознатијих српских научника. Током академске каријере био је ректор Београдског универзитета, председник Српске академије наука и уметности, као и члан многобројних иностраних академија.

враћање дуга, пошто је, како се истиче, управо Стара Србија та која је поднела највеће жртве, па је дошао на ред на остатак земље да јој се одужи. Исти професор потписује и уводник од 15. октобра насловљен „Косово.“, објављен након остварених најважнијих победа, у које спада и освајање Приштине. Косово је у медијском дискурсу уоквирено као везивни елемент читавог српског народа, мотив који је вековима одржавао борбени дух и наду за ослобођењем. Због тога се повратак ове покрајине у српске оквире представља као круна ратних дејстава. Повратак Косова се не посматра само као ратна победа, већ као победа српства и јачање националног идентитета. Текст, писан поетски, заузима скоро читаву насловну страну како би се додатно истакла важност овог догађаја. Одговор на питање зашто је ослобођење Косова посебно важно за српски народ налази се већ у првом пасусу: „Јер је Косово у душама српским добило симболички значај српскога ропства и некадашње славе“ (Политика, 15. 10. 1912, стр. 1). Текст даље пружа кратак историјски преглед, али и увид у то како је изгледао живот српског народа под турском окупацијом и константним нападима Арнаута:

„Турци су мислили да ће на тај начин српски отпор најлакше савладати, ако му срце ишчупају, ако Косово отуђе. Они нису знали како је оно дубоко у грудима српским, и каквом су се осветом оне испуњавале при сваком злочину, при сваком недељу које се тамо вршило над народом нашим“ (Политика, 15. 10. 1912, стр. 1).

Осим што има за циљ изазивање снажних емоција, које су у вези са патриотизмом и националним поносом, овај текст садржи и мобилизаторску функцију, помоћу које се народу сугерише да од њега зависи повратак онога што му припада. Једна од основних карактеристика оваквих текстова јесте присутан мотив праведности, који ратне мотиве сопствене групе представља као морално исправне. Тиме се правдају поступци који се у регуларним околностима не перципирају као морални и друштвено прихватљиви. С тим у вези, делови ратних извештаја постају и поступци војника у којима се истичу њихове врлине, пожртвованост, саосећајност и низ других позитивно перципираних особина, као у следећем примеру: „У извесним селима бугарски војници наишли су и себи узели малу децу која су лутала без родитеља“ (Политика, 9. 10. 1912, стр. 2). Слична слика креира се и о домаћим снагама, што показује следећи пример: „Цео Лаб и Косово у потпуном су миру. Победничка српска војска не оставља за собом нигде пустошења. Ни трага од пљачкања. Мир и ред се неочекивано брзо повраћа“ (Политика, 17. 10. 1912,

стр. 2). Тиме се показује да домаћа војска није анархистички оријентисана и да је нова држава отворена за све који ту желе да живе, без обзира на верску и националну припадност, па се у таквим случајевима чак и непријатељ представља у позитивном контексту, што илуструје следећи пример: „И на турским домовима вију се српски барјаци поред белих барјака за предају. Отворени су сви дућани, и српски и муслимански. Сав живот поново улази у редован ток“ (Политика, 17. 10. 1912, стр. 2).

С обзиром на то да је у медијском дискурсу већ успостављена супериорност термина који се везују за хришћанство у односу на Другог (у овом случају муслиманског становништва), један од начина да ратна деловања добију опште одобрење, јесте потврда Другог. Један од таквих примера објављен је 4. октобра 1912. године под насловом „Бугарски муслимани.“, у коме су говори како је истакнути муслимански првак затражио да током рата служи као лекар: „а муфтија из исте вароши позвао је муслимане из села где је измешано становништво да поору и посеју земљу својих земљака Бугара који су отишли да ратују. Ова пажња учинила је одличан утисак на Бугаре“ (Политика, 4. 10. 1912, стр. 2).

Такође, *Политика* је пренела коментар из једног бечког листа у коме се подржавају активности и циљеви Балканског савеза:

„Идеје балканских држава имају на својој страни и сведочанство историје [...] савезне балканске државе ратују све за једну и свака за све. Могу ли дипломате великих држава да кажу таку што за своје државе? [...] Мали дипломати су нашли много бољи, модернији, културном човеку ближи концепт него европски дипломати“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 3).

На тај начин се у јавном мњењу учвршћује став о исправности деловања балканских држава, јер се сугерише да и противничка страна нема јаке противаргументе којима би спречила жељени ратни поход.

Да би јавност подржала рат, она мора бити убеђена у надмоћ војних снага у односу на супарничку страну. Величање савезничке војске и минимизирање противничке стране уочљиво је у тексту „Грчка под оружјем.“, о наоружавању грчке војске. Текст је у форми извештаја, али уз коришћење субјективног приступа. Реченицама: „За три дана скупило их се више од 65.000. Следећих дана дошли су обавезници са разних острва и са планина, па се скупило око 125.000 људи“ (Политика,

1. 10. 1912, стр. 2), приказује се грчка надмоћ у односу на, како је представљено, турску немоћ, која се аргументује на следећи начин:

„Штампа сматра, да је прекид италијанско-турских преговора о миру само Портин¹⁸ маневар, којим хоће да маскира у очима муслиманског становништва своје понижење што мора да уступи пред балканским државама и своје понижење још веће у томе што би морала да призна да њена флота не може да се бори са грчком флотом“ (Политика, 1. 10. 1912, стр. 2).

Како рат напредује, тако и омаловажавање и исмевање непријатељске војске постаје директније. У тексту сензационалистичког наслова „Али Риза – Баксуз – Риза.“ тема је главнокомандујући турски заповедник у Македонији који се описује на следећи начин: „У целој својој каријери он је имао само малера, само поразе [...] Поред оваквих команданата Турци могу бити задовољни ако сачувају своју територију и у – Азији“ (Политика, 14. 10. 1912, стр. 2).

Када је реч о домаћим ратним снагама, њихова надмоћ се представља кроз бољу организованост, опремљеност и већу мотивисаност, која се везује за низ историјских и митских симбола. Тако се, на пример, напад на Скопље најављује следећим речима: „Данас се наше предње трупе већ налазе пред Скопљем. Не растављају нас можда још само часови од великога историјског дана освајања Скопља. Сва српска војска је дубоко самопоуздана и верује у пун свој успех“ (Политика, 14. 10. 1912, стр. 2).

Уоквиравању домаће војске као снажне и надмоћне доприноси и подршка из иностранства. Тако је 7. октобра 1912. године објављен текст под насловом „Авијатичар Аврамовић.“, у коме се наводе сви досадашњи резултати руског авијатичара уз истицање да ће баш он предводити српске снаге у ваздушним борбама: „Аврамовић је један од најбољих руских авијатичара. Недавно је добио прву награду у једној великој авијатичарској утакмици...“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 2). Поред тога, војничка супериорност се константно потенцира и у извештајима са ратишта у којима се домаћи губици умањују, док се супарнички преувеличавају, као што показује следећи пример: „У борби на 'Пилатовици', где је погинуло безброј муслимана, од наших су јуначки погинули само два обвезника Стојан Ивановић из Рибара, и Милован Милетић из Паруновца“ (Политика, 9. 10. 1912, стр. 2). Ово је још један пример групног уоквиравања, овога пута читаве религијске заједнице. Непријатељ се лишава људских

¹⁸ Термин који је у дипломатских круговима коришћен за представнике османске власти.

карактеристика и његове жртве се не посматрају као губитак људских живота, већ као ратни успех – нужност која ће донети општи бољитак. С друге стране, домаћи губици, иако представљени као незнатни, искоришћени су у пропагандне сврхе као чин патриотизма, док навођење имена и презимена страдалих смешта погинуле у оквир хероја, уз имплицативно својство да је губитак живота за своју земљу велика част. Ова карактеристика најбоље је илустрована у тексту од 12. октобра сензационалистичког наслова „Како се мре!“, који говори о смрти младог капетана, али у позитивном контексту: „Пао је као јунак, који је увек желео и говорио, да ће му најмилија смрт бити – смрт на бојишту“ (Политика, 12. 10. 1912, стр. 3). На ову констатацију се надовезује изјава мајке која каже: „Боже, опрости ми, ако сам те оволиком тугом увредила и дај, да мој Драгомир буде једина жртва за цео српски народ“ (Политика, 12. 10. 1912, стр. 3). Војничке жртве се на тај начин изједначавају са светим чином, уз снажну сугестију да такав чин не сме имати негативну конотацију. Тако су 10. и 11. октобра објављене две репортаже насловљене „Наши рањеници.“, у којима се довођење рањеника у Београд описује као свечани чин, док се појединци и њихове заслуге посебно величају. Уз интензиван емотивни набој, у овим текстовима се не наглашавају само врлине војника, већ и лекара. У тим извештајима се истиче чињеница да је помоћ пружена и војницима који су на непријатељској страни, упркос негативним особинама које су показали: „Кад је о тој борби причао, рањеник, млад, црн Анадолац, одмахивао је руком показујући тиме страхоту битке и храброст наше војске. А кад је запитан, да ли је наш непријатељ, одговорио је да увек остаје непријатељ“ (Политика, 11. 10. 1912, стр. 1). Иако ова изјава има за циљ да истакне снагу домаћих војних снага, такође показује да за непријатеља нема искупљења и да задржава уоквирене карактеристике чак и када се према њему поступа хумано.

Како би се јавност у потпуности уверила у надмоћ ратних капацитета државе којој припада, потврда мора стићи и из извора који се перципира као неутралан и објективан. Текст насловљен „Турска војска.“ објављен је 7. октобра 1912. године и представља коментар италијанског војног писца Ђованија Мичелија (*Giovanni Miceli*) у коме се имплицитно сугерише да турска војска није спремна за овај рат:

„Погрешно се тврди, вели Мичели, да Турци могу избацити на бојно поље 1,450.000 ратника. То је само на хартији, докле је фактички број турске војске далеко нижи [...] Турчин је добар војник, али то ни из далека на значи да Турска има јаку модерну војску. Јачина турског војника почива на фанатизму, само што то није темељ за модерну војску. И кад стотине и

хиљаде турских војника изгину као на касапници, онда је то често само зато што су без икакве иницијативе, што су тромии“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 1).

Овом врстом дискредитације јавности се шаље порука да се таквог непријатеља не треба бојати и да су ризици од повреда и губитка живота сведени на минимум. Додатна потврда о лошем стању и неорганизованости непријатеља постиже се извештајима о политичкој и економској ситуацији који се, по правилу, смештају у негативни контекст. Један такав текст објављен је 7. октобра 1912. године под насловом „Турске невоље.“, у коме се, кроз субјективан приступ, описује лоша финансијска ситуација у Турској:

„Да турска влада не преза ни од каквих средстава само да напуни празне државне касе најбољи је доказ то, што су извештене све комисије да више неће примати плате. Исто тако извештени су и лекари да им се од 1. овог месеца неће издавати плате. Све те суме остављаће се у државне касе за војне потребе“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 2).

По остварењу готово свих ратних циљева, дискредитација прелази у отворено исмевање. Тако је 19. октобра објављен текст следећег наслова „???“ и поднаслова „Султан појма нема о пропасти Турске.“. Реч је о телеграму који је султан послао министру војске¹⁹ и који је изворно пренет уз додатни коментар: „Ваше две депеше јављају ми добре вести о успеху наше драге војске, које су ми причиниле велико задовољство. Честитам вама и осталим вашим потчињеним командантима, официрима и трупама, са жељом и тако даље продужите“ (Политика, 19. 10. 1912, стр. 2). Текст се завршава коментаром непотписаног аутора који гласи: „И ми им то исто најискреније желимо“.

Међутим, уредништво *Политике* је водило рачуна о томе да овај лист не буде једини извор када је реч о изношењу негативних оцена о стању Турској. И у овим ситуацијама потврду је тражило у иностраним медијима. У тексту објављеном 9. октобра, *Политика* преноси коментар објављен у руском листу *Руско слово*, на тему реакције турске јавности на балкански рат. Између осталог се наводи: „Турску је обузео панични страх [...] Гласови о општој мобилизацији балканских народа необично брзо су се разнели и ужасан су утисак произвели, нарочито у трговачким и војним круговима“

¹⁹ Османски султан у време Првог балканског рата био је Мехмед V Решад који је владао од 1909. до 1918 године. На позицији министра војног током трајања рата био је Назим-паша.

(Политика, 9. 10. 1912, стр. 1), што је типичан пример рата речима, који прати битке на бојиштима и има циљ да мобилише домаћу јавност, док истовремено негативно утиче на морал непријатељске стране.

Пошто је улазак у рат у тесној вези са групним моралним начелима, ангажовање јавности зависи и од асоцијативних симбола који се том приликом користе. Један од тих симбола је црква и подршка ове религијске институције представља важан фактор приликом мобилизације становништва. Пример ове подршке може се видети у броју објављеном 5. октобра, што је и датум званичног почетка рата: „Данас у 9 часова пре подне држана је у свим црквама у Србији велика архијерејска служба а у 10 часова моленствије за победу српског оружја“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 3). Овим чином црква брише негативне асоцијације које оружје изазива у колективној свести и трансформише их. Оружје сада представља неку врсту светог оруђа које ће донети опште благостање. Текст сличне тематике и карактеристика објављен је наредног дана, али овога пута место дешавања је Софија, како би се показало да и остале земље Балканског савеза имају подршку религијских поглавара. У истом броју објављен је и детаљан извештај са молебана у београдској Саборној цркви, у коме се, кроз субјективан приступ, наглашава подршка цркве, али и читавог народа: „У цркви свечана тишина; чуо се само један глас свештеника, који је позивао Бога, да помогне српској војсци и тиха молитва која је прелазила преко хиљаде усана [...] – Страх се њихова не плашимо, јер је с нама Бог; завршио је Митрополит“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 2).

Управо та подршка Бога, која се истиче у молитви, омогућава појединцу да превазиђе једну од основних моралних догми заснованој на божјој заповести „Не убиј“. Сличан извештај о литургији у Нишу објављен је у истом броју.

За подизање ратног морала код народа један од важнијих фактора је и подршка из иностранства, посебно великих сила, па се у значајном делу текстова таква подршка недвосмислено уочава, што илуструје следећи пример у коме се парафразира изјава руског војног министра Сухомлинова: „Ако се само Аустро Угарска усуди, да се умеша у балкански конфликт руски пукови поћиће да врате Аустро Угарску на њено место“ (Политика, 1. 10. 1912, стр. 2). С обзиром на то да је Русија и пре званичног почетка рата уоквирена као значајан савезник балканских земаља, њена подршка је често коришћена за остваривање пропагандне функције, што показује следећи пример. Реч је о писму подршке објављеном у листу *Ново Време*, у коме се, између осталог, истиче:

„Верујемо у вашу победу као што верујемо у сјај победног дана, у победу добра и истине, благодетне силе природе која на место трулог живота који умире и распада се стварају нов здрав живот. Са свих крајева Русије потећи ће вам жртве у људима и у новцу, на ваша бојна поља иду наше сестре и олакшавају ваше муке“ (Политика, 4. 10. 1912, стр. 2).

Даље, аутор у тексту насловљеном „Два опозивања.“, од 4. октобра 1912, отворено хвали поступак француског посланика у Београду да матичној држави не пренесе планове балканских држава:

„Г. Деко се већ у толико махова показао као пријатељ наше земље и нашег народа. За те симпатије ми смо му били увек захвални. И зато му сада утолико више морамо бити благодарни, што нам је, нехотице по цену непријатности за себе учинио услугу највећу од свих које нам је могао учинити“ (Политика, 4. 10. 1912, стр. 1).

Уредништво *Политике* је све реакције из иностранства смештала у унапред конструисан оквир, који се заснивао на релацији савезник - непријатељ. На пример, Велика Британија, која је била суздржана на почетку рата, послала је медицинску помоћ, што је стављено у позитиван контекст и схваћено као сигнал да постоји могућност да Србија добије подршку и ове велике силе. У прилог томе говори и чињеница што се у тексту од 5. октобра 1912. године овај поступак пореди са сличним руским чином: „Поред руског Црвеног Крста, који кроз који дан долази у Србију, да се стави на службу нашој отаџбини енглески Црвени Крст шаље једно велико одељење у Србију“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 3). Међутим, *Политика* није само пратила индивидуална дешавања у државама за које је јавност била заинтересована, већ и међусобне дипломатске односе важних политичких актера, како би се лакше издвојили потенцијални савезници од непријатеља. Тако је 6. октобра 1912. године пренет текст из лондонског листа *Дејли Мејл (Daily Mail)* у коме турски званичник Ћамил-паша криви Енглеску за пораз Турске у рату са Италијом што је, како истиче, утицало и на планиране реформе на Балкану: „После рата с Бугарском Турска би у Македонији завела реформе које су сад искрелом катастрофом одложене у недоглед“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 1). Овај текст, сензационалистичког наслова „Ћамил-пашина тужбаљка.“, има двоструку функцију – да укаже да Турска остаје без моћних савезника, као и да постоји шанса да те савезнике Србија придобије за себе, што ће умногоме олакшати остваривање ратних циљева.

Подизање ратног морала у великој мери зависи и од постављеног оквира групних норми и препорученог модела понашања, што је основна карактеристика текстова у којима је доминантна мобилизаторска функција. Такви текстови највећим делом се јављају непосредно пре или на почетку ратног сукоба. Типичан пример је текст објављен 3. октобра 1912. године о нишким добровољцима који се припремају за неизбежни рат и чији модел понашања треба да послужи као пример и остатку земље:

„Ко је ових дана пролазио кроз нишке улице, могао је да види једну дивну киту четника опремљених како се само може пожелети [...] И када се са тих вежба враћају у варош пред њима се вије, сва у злату тешка свилена застава којој је кумовао Престолонаследник. То су тренуци када сваког Нишлију, и војника и грађанина, обузме одушевљење какво се може видети само код оних који још памте своје ропство и који се баш због тога радују, кад виде како се примиче слобода онима што су још робови“ (Политика, 3. 10. 1912, стр. 1).

Осим што су наведени делови пример мобилизаторске функције једног медијског текста, колика је моћ медија показује и употреба термина „четник“, који овде има апсолутно позитивну конотацију, што ће се променити само неколико деценија касније. Такође, стил који се користи (нпр. „пред њима се вије, сва у злату тешка свилена застава“) ближи је књижевном, него новинарском стилу, а начин на који је прича обрађена указује на елементе наративног новинарства.

Медијске приче о доброј организованости, опремљености и ефикасности војске могу да произведу и наполеонски ефекат, односно да доведу до заузимања одређених територија без коришћења оружја, што илуструју следећи примери: „Прексиноћ су наше трупе заузеле Митровицу без борбе“ (Политика, 15. 10. 1912, стр. 2), као и: „Официрска патрола упућена Тетову, известила је, да у Тетову нема Турака, јер су одступили ка Битољу [...] Арнаутска села, на путу за Тетово истичу беле заставе и предају се“ (Политика, 15. 10. 1912, стр. 2).

Као доминантни извор информисања тог доба, *Политика* је овим показала да је успешно водила и медијски рат. Начин на који су новинари и уредници обликовали информације указује на то да су били свесни да *Политика* није само канал за преношење вести са ратишта, већ и креатор јавног мњења.

Међутим, мобилизаторска улога медија не односи се само на војну мобилизацију, већ је усмерена и ка јавности, којој се шаље порука да свако треба да пронађе начин да

пружи сопствени допринос, као што је илустровано у следећој вести: „Г. Живко Милановић [...] најавио је да својим закупцима, породицама војних обвезника, који су отишли на границу, неће наплаћивати кирију за све време док рат траје и док се храниоци тих породица не врате са бојишта“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 3). Текст сличног концепта и функције, помоћу ког се креирају групне норме у ратним временима, објављен је наредног дана под насловом „Ратни прилози.“ и говори о неочекивано великом одзиву грађана да донирају новац за помоћ војсци: „Са свих страна сваки је сматрао за дужност да ма шта приложи за рат“ (Политика, 8. 10. 1912, стр. 3), истиче се, између осталог у тексту.

За успешно остваривање ратне мобилизаторске функције, неопходно је у јавности створити и слику државне стабилности, сигурности и јасне идеје шта се од таквог похода очекује. У прилог томе говори вест објављена 5. октобра, под насловом „Реквизиција.“, у којој се демантује да ће се власт за потребе ратовања задуживати од грађана: „Закон о Реквизицији неће се ни износити пред Скупштину, јер државна каса има тако обилата средства за рат, да јој није потребно ништа набављати реквирирањем од грађана“ (Политика, 5. 10. 1912, стр. 1). Потврду о друштвеној и политичкој стабилности пружио је и инострани извор. Дописник немачког листа *Берлинер Тагблат* (*Berliner Tageblatt*) пренео је своје утиске из Београда за време рата и, између осталог, написао:

„Кад сам полазио из Берлина, сажаљевали су ме што одлазим у Србију. Понесите собом доста прашка за буве, саветовали су ми [...] Био сам изненађен, када сам видео велике зграде, широке лепе улице, добро уређене дућане, у којима се може набавити све што треба цивилизованом човеку [...] У предграђима куће вире из дивних башта, које су и сада украшене [...] Официри, које сам овде видео чине одличан утисак. Обучени су беспрекорно [...] До сада ми није требало прашка за буве!“ (Политика, 13. 10. 1912, стр. 1).

Функција овог текста може се посматрати двоструко – уоквиравање Србије као модерне и цивилизоване државе у очима европске јавности, али и уоквиравање Немачке као потенцијалног савезника у текућем рату. За учеснике рата од посебне је важности стабилност здравственог система, па се тако у субјективном извештају од 16. октобра истиче следеће: „Наши рањеници ратници, који су доведени у Београд на лечење,

дочекани су боље но што се икада могло пожелети. Они су наишли на негу, коју огроман део њих ни код своје куће не би имали“ (Политика, 16. 10. 1912, стр. 1).

Такође, за успешну мобилизацију неопходно је да људи на власти, као и истакнуте личности из јавног живота, својим примером покажу да су у рату сви једнаки и да су патриотизам и општи интерес изнад свега. Тако је 6. октобра објављено да ће се војсци прикључити и престолонаследник Александар Карађорђевић: „Синоћ је Престолонаследник Александар стигао у Ниш, а јутрос рано продужио је пут да се стави на чело своје армије. На целом путу Престолонаследник је дочекиван овацијама народа и војске“ (Политика, 6. 10. 1912, стр. 2). О значају оваквих гестова говоре и сведочења грађана са самих ратишта:

„Ово је господине, прича ми други војник, прави народни рат. И ако ми је било тешко кад сам оставио жену и децу, све сам то заборавио када сам видео ко је све у ланцу. Право да ти кажем ја сам веровао да ћемо ми сељаци ратовати, а да ће господа остати код својих кућа. Био сам запрепашћен када сам угледао судију из нашег суда као наредника“ (Политика, 12. 10. 1912, стр. 2).

Значајан фактор приликом мобилизације становништва представљају и необичне приче о храбрости обичних људи који су спремни да ризикују свој живот како би пружили допринос борби. Такав пример објављен је 7. октобра 1912. године под насловом „Ретка храброст.“. Реч је о Словенцу који је препливао Саву како би могао да дође до Србије и ступи у добровољце, пошто му аустријске власти нису дозволиле да се укрца на воз.

„Млади брат Словенац ипак није изгубио наду да ће стићи тамо куд је пошао. Он се из Митровице ноћу искраде од аустријских власти и пешке оде у Кленак, који се налази преко пута Шапца. Већ је била зора сванула кад је Словенац стигао на обалу Саве. Ту свуче одело и завеже га себи на главу па јуначки заплива у Саву и сретно пређе на другу страну, у Шабац“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 1).

И у овом случају стил којим је текст писан садржи елементе књижевне нарације, што ову причу сврстава у домен наративног новинарства. Такође, сличан ефекат остварују и приче о реакцијама представника народа када угледају ослободилачку војску у свом месту:

„Цео његов живот био је дуг низ невоља. Сву његову децу, сву његову унучад побили су Турци и Арнаути. Старац је остао сам да онако слаб и немоћан и даље гледа турска зверства [...] Често пута старац је говорио, да му је само да дочека српску војску у своје селу, па да онда мирно умре [...] Његова се жеља испунила: он је видео српску војску и од радости, сав срећан, заклопио очи“ (Политика, 16. 10. 1912, стр. 2).

У теоријском делу ове дисертације већ је истакнут значај асоцијативних метафора у ратном извештавању, које могу да остваре значајан ефекат на становништво у погледу мобилизације. Пример ове карактеристике можемо видети у тексту објављеном 7. октобра под насловом „Месец и полумесец.“: „На сам дан када су Србија, Бугарска и Грчка објавиле рат Турској, било је помрачење месеца. Војници по логорима поздравили су ту појаву као знак победе над полумесецом који се тога дана затамнио“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 2). Осим јасне асоцијације, која је повезана са предказањем победе и протеривањем Турака са ових простора, овај текст може се посматрати и у религијском контексту. Тиме се војсци шаље порука да имају подршку самог Бога, што доприноси већој мотивисаности. Већој мотивисаности војске, али и целокупног становништва, доприносе и извештаји о исходима конкретних борби, у којима је доминантна пропаганда функција са израженим субјективним притупом, као у следећем примеру: „У Новој Вароши, која је насељена искључиво Србима, улазак наше војске изазвао је бурно одушевљење. И болесници су устајали из постеље да нашу војску поздраве“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 2). То показује да је уредништво *Политике* било свесно ко чини највећи део читалачке публике (одатле и инсистирање на националној припадности житеља Нове Вароши) и у ком делу становништва овакви текстови треба да изазову највећу реакцију. Међутим, да би лист задржао репутацију као објективан медиј са високим степеном кредибилитета, овакав приступ догађајима није учестала пракса, јер, како је показала квантитативна анализа, значајан део текстова одликује неутралан и објективан приступ. Иако се показало да је најважнији фактор на коме се инсистира актуелност, па је јавност у сваком тренутку информисана о стању у војсци, друштвеним и политичким дешавањима пре, током и након одређене битке, објективност и тачност нису били запостављени, упркос ратном стању. Тако, на пример, уколико информација није званично потврђена, то се и нагласи, као у наслову текста чија је тема победа у Приштини који гласи „Према приватном телефонском извештају Приштина је пала јуче у 4 часа по подне. Званична потврда и детаљи очекују се“ (Политика, 10. 10. 1912, стр. 2).

Последња фаза мобилизације становништва, условљена медијским деловањем, заснива се на феномену који је у пропаганди познат као „рекламирање победе“. Овај феномен подразумева одговор на питање шта после рата, односно у чему се, поред историјско-митских елемената, огледа конкретна добит. Овај одговор делимично је садржан у тексту од 16. октобра који је насловљен „Управа Новом Србијом.“ и који се фокусира на то да се не сме поновити грешка из 1878. године када су, по мишљењу непотписаног аутора, на кључна места дошли некомпетентни људи: „Како је у то време Србија била прилично оскудна у интелегентнијим људима, није се могао чинити велики избор у људима, којима се поверило управљање појединим крајевима“ (Политика, 16. 10. 1912, стр. 1) наводи се између осталог у тексту и нуди следеће решење:

„Избор у људима данас је несравњено већи, а знатно је већа и свест о дужности у наших чиновника. Најзад, ми смо уверени да ће и најбољи међу њима радо пожелети, да иде у нов део своје отаџбине и настави, да се доврши оно што је наша војска створила. А то је: да се тамо створи истински ред и законитост које ће заводити по спреми и поштењу наши најбољи синови“ (Политика, 16. 10. 1912, стр. 1).

Потврда овог става стигла је и из земаља које су према дешавањима на Балкану у почетку биле уздржане – Велике Британије и Француске. У симболично насловљеном тексту од 20. октобра „Један значајан преокрет.“, потенцира се да су ове државе сада отворено на страни балканских народа. Ово се поткрепљује цитатима из листова *Тајмс* и *Дејли Њуз*, као и из бројних француских листова. Текст се завршава цитатом из француског *Пти журнала (Le Petit Journal)*:

„Срби, Грци и Бугари до сада су дали такве доказе о својим административним способностима, да је сасвим оправдано да траже да сами заведу реформе какве желе. Турци су међутим доказали да су савршено неспособни, неспособни за увек, да својим поданицима дају какав такав сношљив режим“ (Политика, 20. 10. 1912, стр. 1).

Овим је мобилизаторска функција у потпуности испуњена јер се јавности недвосмислено ставља до знања да није реч о пуком освајачком рату, већ да Србија поседује све неопходне капацитете да се уједини са својим старим деловима и коначно постане модерна европска држава.

Свесна значаја предстојећег рата и интересовања које ће изазвати у готово читавом свету, *Политика* се није припремила само за извештавање са терена, већ је помно пратила и информације које објављују утицајни светски медији, које је преносила и, по потреби, потврђивала или демантовала. Тиме је *Политика* и сама заузела важну позицију на европској медијској мапи тога доба и постала важан извор информисања не само за домаћу, већ и за светску јавност. Та посвећеност илустрована је у најави писма српског дипломате у Лондону Чедомиља Мијатовића која почиње са: „У маси обавештења о Србији, која западни европски свет ових дана жудно прима, појавила су се и многа нетачна саопштења“ (Политика, 4. 10. 1912, стр. 2). Писмо, пренето у целости, суштински представља демант на текст објављен у утицајном лондонском листу *Дејли телеграф* (*Daily Telegraph*). Чедомиљ Мијатовић наглашава да је неопходно: „да читаоци енглеских листова буду како треба извештавани“. Након тога он таксативно демантује наводе ратног извештача, попут нетачне информације да је Србија била део Мађарске: „Његова даља тврдња: 'Да би врло велики део најцивилизованијег и најимућнијег Србијанског становништва, примила данас са задовољством суверенитет Аустрије', просто је запрепашћујућа“ (Политика, 4. 10. 1912, стр. 2), наводи се даље у писму. Текст се завршава информацијом да је писмо у целости објављено у лондонском листу уз процену да је оставило: „дубок утисак на све енглеске кругове“. После сваког оствареног важног стратешког циља, попут освајања Куманова и Приштине, *Политика* је пажљиво пратила реакције из иностранства, посебно из оних земаља које су перципиране као непријатељске и које би могле да осујете даље циљеве, као што је то случај са Аустроугарском. Тако се на првој страни броја од 14. октобра нашла изјава аустријског посланика Карела Крамаржа (*Karel Kramář*) који је рекао: „да се после херојских победа балканских народа нико не може надати, да ће се победиоцима моћи одузети оно што су освојили (Политика, 14. 10. 1912, стр. 1). Овим се креира слика да су и велике силе принуђене да прихвате резултате Балканског савеза и да неће представљати препреку ка остварењу будућих циљева. Осим тога, овакви текстови показују да пропагандно деловање није искључиво усмерено ка домаћем становништву, већ и ка великим силама, у којима је *Политика* била важан извор информисања. Уводник од 20. октобра, насловљен „Пропаст Турске.“, то и доказује. Уз реактуелизацију турских злочина и указивање на њихов војни пораз, аутор доноси следећи закључак: „Отуда је решење евентуалне европске конференције сада више него икад у напред поуздано познато. Балкан ће припасти балканским народима“ (Политика, 20. 10. 1912, стр. 1). Сасвим је јасно да на овај начин уредништво *Политике* покушава да изврши и одређени

притисак на велике силе да признају ратне резултате без политичког уплитања са њихове стране.

Како би успешно произвела наведене ефекте, *Политика* се непрестано трудила да остави утисак медија коме се може веровати. Тако се у уводнику, објављеном 7. октобра, истиче да је због великог броја дешавања и информација могуће да је објављена и нека која није довољно проверена, али да овај лист остаје посвећен професионалном извештавању:

„Што је дошло до тога, кривица је знатним делом и до наших званичних кругова. Они су могли врло добро знати, колико је крупна улога јавности у оваквом времену, и колика је потреба за цео свет, да се добију што исцрпнија и тачнија обавештења. Па ипак наши кругови нису ништа предузели да организују обавештавање јавности [...] И то је потребно да се ове информације дају брзо, а не са познатим јавашлуком, који влада у државним канцеларијама“ (Политика, 7. 10. 1912, стр. 1).

Осим тога, своју посвећеност истини *Политика* доказује у тексту насловљеном „Лажне вести.“, у коме упозорава да ће свако ширење лажних информација бити кажњиво: „Полиција је већ ухватила неколико лица, која су телефоном јављала понеким породицама лажне вести. Сви они, који буду ухваћени у протурању и ширењу лажних вести предаће се војном суду који ће их кажњавати по кратком поступку“ (Политика, 8. 10. 1912, стр. 3). Колико је *Политици* било важно да буде перципирана као медиј који тачно и прецизно извештава јавност о дешавањима на ратишту, говори и њена критика на рад државног Пресбириа, објављена 4. новембра, о коме непотписани аутор каже следеће: „Место да даду факта, из којих ће свет видети сву величину наше борбе и наших успех, ратни извештачи Пресбириа дали су се на лирику тако отужну и понекад тако баналну, каква се никад у овако озбиљним данима није могла очекивати“ (Политика, 4. 11. 1912, стр. 2). Након навођења великог броја пропуста и пласираног неинформативног садржаја, аутор закључује:

„Ми не протестујемо због себе, ми не тражимо ништа за себе. Лист, који не може себи да стекне везе и да сам себи нађе материјала, не треба ни да постоји [...] Али ми протестујемо у име оне широке масе српских грађана, која плаћа тај Пресбирио и која има пуно права захтевати, да се не шегачи са њом у овим озбиљним данима“ (Политика, 4. 11. 1912, стр. 2).

Из овога дела се види да је уредништво *Политике*, за разлику од политичких званичника, у потпуности разумело моћ медија у ратним временима, концепт савременог новинарства, јавног интереса, значај начина на који се обликују информације, али и значај и одговорност коју овај лист има у ширем друштвеном контексту. Тиме *Политика* у очима јавности испуњава два основна новинарска услова – тачност и брзину, захваљујући којима је и стекла толику популарност, док успостављени начин извештавања током првог дела рата постаје модел за наставак сукоба.

8.4 Извештавање Политике током решавања албанског питања и изласка Србије на Јадранско море

Након што су чланице Балканског савеза оствариле значајне ратне резултате много брже него што се то очекивало, уредништво *Политике* се, у складу са теоријом постављања дневног реда, заједно са српским званичницима фокусирао на следећи важан стратешки циљ – излазак на море. Као што је освајању Скопља и Приштине претходило позивање на историјску и митолошку димензију, исти принцип је примењен и у овом случају. С обзиром на то да су начини извештавања и уоквиравања у првом делу рата дали одличне резултате, *Политика* је наставила да готово шаблонски извештава о ратним дејствима, с том разликом што се Турска сада перципира као побеђена. Тако се у уводнику „Интервенција.“, од 24. октобра, који се фокусира на молбу Турске великим силама да посредују између њих и балканских земаља, каже: „Оно што Турска није хтела да учини на опомене Европе и и балканских народа, учиниће сада под притиском балканског оружја“ (Политика, 24. 10. 1912, стр. 1). Као додатна потврда томе да је Србија успела да протера Турке са својих интересних подручја јесте текст од 27. октобра, „Наши на Једрену.“, који говори о томе како је српска војска послата на ово важно ратиште, што се тумачи као знак чврстих пријатељских односа међу чланицама савеза:

„Србија је одмах, од почетка рата, сматрала ослобођење хришћана, без обзира на територије, као заједнички задатак, и пошто је свршила сав свој посао – заузевши цео косовски вилајет и знатне делове битолског и солунског вилајета – српска војска је спремна да пошаље своје пробане трупе да поткрепе савезничке војске и да им помогне у извођењу њихових задатака“ (Политика, 27. 10. 1912, стр. 2).

Уз створену перцепцију да Србија има безрезервну подршку великих сила, питање изласка на море први пут је истакнуто 21. октобра. Примењујући сличан концепт и стилска решења као код текстова о Косову, Скопљу и Старој Србији, непотписани аутор на поетски начин и уз снажан емотивни интензитет објашњава разлоге због којих Србија заслужује да поново стигне до морске обале истичући следеће делове:

„Најзад се испунило оно што је сваки Србин очекивао и због чега је био готов да жртвује све своје, па и живот свој. Српска храбра и победоносна војска - на домаку је мора! [...] Сила скривене народне снаге која је сатрла Турке на Куманово, која је сломила за свагда бесне Арнауте на Косову и у Санџаку, - та ће сила пронети српског орла и кроз гудуре Дрима и изнеће га на Јадранско [...] Море! Без мора – нема слободе, нема мира. То је мета наших ратника, то може бити и једина граница наших освајања“ (Политика, 21. 10. 1912, стр. 2).

Иако је мобилизаторски и пропагандни фокус током прве фазе био на освајању старих српских престоница, овде се као нови циљ јавља море које, као истакнути мотив, повезује све претходно остварене победе. Јавности се јасно ставља до знања да уједињење Србије неће бити потпуно док се и овај циљ не оствари, односно да је и поред претходних великих успеха рат далеко од завршеног. *Политика* је овим текстом, заправо, започела агресивну кампању, па је тако у истом броју објављен текст под насловом „Стара Србија.“, у којем се критикује једна од књига Јована Цвијића, јер у опису граница Старе Србије није укључио и излаз на Јадранско море, за које је раније тврдио да припада овој територији, па се, између осталог каже:

„И у колико су нам наше победе унеле радости, у толико књига г. Цвијића уноси нелагодности“ [...] Ми не можемо схватити, да је он данас своје научничко уверење променио и још мање верујемо да се у нашим званичним круговима под тим јужним границама Стара Србија замишља“ (Политика, 21. 10. 1912, стр. 3).

С обзиром на то да је Турска медијски већ била перципирана као побеђена, *Политика* се фокусира на преостале означене непријатеље. Тако војна дискредитација Арнаута почиње већ у следећем броју, у детаљном извештају о довођењу затвореника у Београд. За њихове затворенике се каже да: „чине бедан утисак. На њима апсолутно нема ничега, што би ма издалека потсећало на војника. Већином боси, без опанака, са издераним чакширима и дроњавим памуклијама, они више потсећају на питомце наше главне полиције него на војску“ (Политика, 22. 10. 1912, стр. 3). Тиме се њихова војна организација означава као непостојећа, а њихове борбене групе као безопасне и недостојне српске војске. Уоквиравање њихове војске, односно војних способности, присутно је и у оним текстовима у којима аутор већином задржава неутралан однос према догађају о коме пише. Тако се извештај о довођењу заробљеника у Београд, од 25. октобра, након изнетих неутралних квалификација, завршава са: „На завршетку поврке

било је и једно одељење Арнаута, који су имали на себи одело регуларне војске, али им се по гадно пакосном изразу лица одмах познаје, од које су багре“ (Политика, 25. 10. 1912, стр. 3).

Уоквиравање Арнаута наставља се негативним квалификовањем њихових општих особина. Сензационалистички приступ самој теми у једном од уводника показује да је реч о извештавању базираном на стереотипној перцепцији која потиче из претходних уоквиравања. То доказује следећа реченица: „Ко је јуче поранио да види заробљене Арнауте, који су доведени у Београд, морао је осетити, крај све одвратности коју је слика давала, и дубоко сажаљење“ (Политика, 23. 10. 1912, стр. 1). Осим препоручених емотивних реакција које се публици сугеришу, довођење арнаутских заробљеника представљено је као врста спектакла у коме је публици омогућен први контакт са групом о којој је претходно само слушала. Даље уоквиравање постиже се сличним техникама као у случају Турака, од којих је најизраженија дехуманизација за истакнутим анималним елементима:

„Туга обрхва човека, кад види ове људе – за које је мало речено, ако се каже да су дивљи – где иду као сеоски пас пред колим, боси, голи, унезверени као животиње. Ни помена од поноситог горштака, како смо навикли да их замишљамо; напротив њихово душевно стање, изгледа, да по свему одговара беди и јаду њихове спољашности“ (Политика, 23. 10. 1912, стр. 1).

Овим се појачава интензитет претходно изграђеног оквира и негативне слике, али и истовремено потврђује да је створена слика о њиховим војним способностима усклађена са генералним карактеристикама саме групе. Одржавање створене слике постиже се и реактуелизацијом старих злочина који се везују за првобитна уоквиравања Арнаута. У броју од 23. октобра аутор подсећа на убиство српског учитеља Александра Вулића од пре две године. Како се наводи, припадник Арнаута се хвалио тиме да је он починилац, али да тадашње власти нису биле заинтересоване да реше тај случај. Епилог приче је да је по заузимању Косова починилац пронађен, па се тако наводи: „Њему је суђено и пресуда је гласила – глава за главу. Јуче је обешен на феризофићском тргу²⁰ те је тако у неколико освећена невино проливена крв ваљаног Вулића. Сви, па и Арнаuti,

²⁰ Феризовићу је након пада турског режима име промењено у Урошевац по последњем српском цару Урошу.

налазе, да је осудом зликовца Шабана задовољена правда“ (Политика, 23. 10. 1912, стр. 2).

Када је *Политика* објављивала текстове о турским злочинима и судбини турских заробљеника, константно је наглашавано да су се у поступању поштовали сви обичаји ратовања и општа морална начела. Ово је први текст у коме се српски званичници означени као осветољубиви, а мотив за објављивање оваквог садржаја може се посматрати двоструко – као подсећање јавности на праву (уоквирену) природу Арнаута и као упозорење да овакви поступци неће бити толерисани. Међутим, потребно је истаћи да је аутор текста ублажио ефекат дела које има генерално негативну конотацију навођењем информације да су и остали Арнаути сагласни са овом казном. То имплицира да за такву врсту злочина нема алтернативне санкције и да то потврђују чак и они који се перципирају као непријатељи и за које се везују негативне квалификације (потврда Другог).

Као и у претходној фази, *Политика* се и поводом питања изласка на море позива на подршку великих сила. У тексту „На море!“ се тврди да сви руски листови подржавају овај корак: „Опште је уверење да ће руска влада заложити сав свој ауторитет, да се српска застава победе на Јадрану као обележје економске независности Србије и залога њеног самосталног културног развоја и напретка“ (Политика, 26. 10. 1912, стр. 2). Позивајући се на словенску солидарност, *Политика* редовно извештава о протестима подршке Србији из иностранства по следећем моделу: „Прашка трговачка комора протествовала је против аустријског опирања да Србија добије луку на Јадранском Мору“ (Политика, 7. 11. 1912, стр. 2). У зависности од географске и културолошке близине мењао се обим текстова, али се суштина поруке сводила на исто.

Питање изласка на море први пут је аналитички обрађено у уводнику од 27. октобра. У тексту насловљеном „Море и мир!“ наглашава се стратешки, културни и историјски значај изласка на море:

„Србија се борила, то данас свако зна, за своју економску слободу, за море, и за мир и напредак својих сународника у Турској [...] Без отвореног пута на море, свога и слободнога, она би, после рата пала у још гори економски положај него што је била раније. Море – то је услов без којег се не могу ни отпочињати никакви преговори са великим силама“ (Политика, 27. 10. 1912, стр. 1).

За аутора текста је остваривање овог циља нешто што се подразумева. Иако текст може бити схваћен као порука или ултиматум великим силама, јавности се, такође, имплицитно сугерише да могућност борбе није искључена, као и да је то још једна од праведних борби чији је једини прихватљив резултат победа.

Као и у претходној фази, и у овој се као главни непријатељ из редова великих сила перципира Аустроугарска, због политичког притиска да Србија не добије територију на јадранској обали, чиме се појачава успостављени оквир. Како се померао фокус са самих борби, тако је и интензитет негативног уоквиравања Аустроугарске, Арнаута и сродних племена био у порасту. На почетку уводника од 28. октобра износи се следећа оцена:

„Питање о Албанији вештачки је створено питање. Аустрија га је потегла очигледно с тога, да с једне стране не би после солидарности балканских народа она остала без свог експонента на Балкану, а с друге стране да би се на Балкану и даље одржао и даље узрок за немире и анархију и за њено доцније мешање у балканске послове“ (Политика, 28. 10. 1912, стр. 1).

Након подсећања на непријатељски оквир Аустроугарске, аутор даље износи контрааргументе за стварање независне Албаније уз додатне негативне квалификације припадника потенцијалне албанске нације:

„Албанија никада није постојала као самостална држава, а ни данас, по целокупном саставу свог становништва, немогућна је за стварање самосталне државе. Она је састављена из много племена – различитих по вери, по обичајима и по начину живота – која имају патријархалну управу и која никада нису не само показивала никакве тежње за некаквим државним јединством, већ су далеко и од свести о националном јединству“ (Политика, 28. 10. 1912, стр. 1).

Овде је поново уочљив мотив недостојности, који је раније искоришћен за описивање немогућности Арнаута да се организују у озбиљне војне јединице. Текст се завршава закључком који остварује доминантно мобилизаторску функцију, имплицитно најављујући потенцијални рат против Аустроугарске:

„Најзад трећа тежња Аустрије да омете Србију у изласку на море, претерано је смела и ризична и немогућна, да се оствари. Србија је ратовала за то, да добије излазак на море и своју економску независност и, после толико жртава, ратоваће са сваким, који се усуди да јој томе стане на пут сад, кад је то већ постигла“ (Политика, 28. 10. 1912, стр. 1).

Још интензивније уоквиравање настављено је на истој позицији у наредном броју, овога пута у оквиру текста насловљеног „Аустрија и Балкан.“ у коме се износе следеће квалификације:

„Нама данас још никако не може да буде појамно како је Аустрија, и поред свег свога познатог цинизма, имала смелости да предлаже Европи формирање једне дивљачке државе [...] сада долази европска „културотрегерка“ Аустрија да по цену европског мира задржи на Балкану најгори елемент, да дивљим и крволошним Арнаутима ствара самосталну државу, одакле ће они наставити да још слободније него где су под турском управом стали: убијање хришћана, пљачку и отмицу“ (Политика, 29. 10. 1912, стр. 1).

Овим текстовима непријатељски оквир Аустроугарске и Арнаута, као главних непријатеља, у потпуности је заокружен. Примећује се и да је начин на који се додељују квалификације, у односу на Турску, агресивнији и директнији. Тиме се истиче општи значај остварења постављеног циља, али и да порука није упућена само српској јавности, већ да *Политика* покушава да искористи свој кредибилитет стечен током прве фазе ратовања да затражи подршку великих сила које се не перципирају као непријатељске. Такође, уредништво *Политике* овим сигнализира да је свесно да медијски рат није завршен и да ће овај медиј у наредном периоду имати кључну улогу.

У току решавања питања независности Албаније и изласка на море, *Политика* све негативне карактеристике усмерава према Аустроугарској, као означеном главном кривцу, док се слика Арнаута, у складу са српским интересима, периодично ублажује, што доводи до приписивања и одређених позитивних особина, попут: „Арнаути се предају и наше војнике дочекују као своје ослободиоце“ (Политика, 2. 11. 1912, стр. 2). Тиме се шаље порука да чак и сами Арнаути желе да живе у Србији и да то није питање у чије решавање треба да се укључе велике силе. Изнете позитивне квалификације додатно се појачавају у тексту објављеном 8. новембра, који говори о доласку српских трупа на албанску обалу и у коме се, између осталог, наглашава: „Трупе су се кретале непролазним гудурама и то само благодарјећи гостопримству Арбанаса који су се свуда

нудили за вође“ (Политика, 8. 11. 1912, стр. 3). Позитивно уоквиравање припадника албанских племена интензивирано је уочи формирања Драчког округа, па су се истицале следеће карактеристике: „Албанија дочекује српску војску предусретљиво и лојално. У правој Албанији, арнаутска пушка није пукла на српску војску, и ако је становништву, по извештајима самих бечких листова раздато оружје“ (Политика, 16. 11. 1912, стр. 1).

С друге стране, интензитет негативног уоквиравања Аустроугарске се појачава, па се, уз политичког, монархија сада перципира и као ратни непријатељ. Служећи се руморном комуникацијом и одређеном дозом апела страха, *Политика* јавности саопштава да се ближи још један оружани сукоб са још једном великом силом, што је илустровано у следећем примеру:

„Као што је било за време босанске кризе, тако се и сада врло мало сазнаје о свему томе ван границе црно-жуте монархије. Ако то није знак, да ће доћи до потпуне мобилизације, а онда је сигурно да ће доћи до једне војничке или поморске демонстрације. Против кога? Војнички против Србије, а политички против пријатеља Србије и оних што стоје иза ње“ (Политика, 3. 11. 1912, стр. 1).

Свесна потенцијалне ратне опасности, *Политика* се поново окреће опробаном моделу из прве фазе ратовања – спољној подршци. С обзиром на то да је овде реч о националном интересу, процењено је да подршка балканских савезника неће бити довољна за остваривање мобилизаторске функције. Због тога се лист поново позива на Русију, као главног пријатеља и савезника из редова великих сила. У броју од 11. новембра објављен је текст насловљен „Русија мобилише.“ у коме се наводи да ова земља шаље велики број војника на границу са Аустријом, што је протумачено као јасна подршка Србији:

„Још јуче је било јасно, по царској наредби којом се забрањује ма какво саопштење о кретању трупа, да се у Русији чине озбиљне припреме; али су сада стигле сигурне вести, да је руска влада позвала велики број војника под заставу и да се на руској европској граници врше велика војничка груписања. Изазивачко држање Аустро Угарске према Србији напослетку је досадило Русији“ (Политика, 11. 11. 1912, стр. 3).

Иако ова информација није потврђена и базира се на претпоставкама и спекулацијама, она је представљена као чињеница. То је учињено са циљем да се покаже

да ће у случају новог ратног сукоба, Србија имати моћног савезника, што је честа карактеристика ратног извештавања у периоду припреме јавности за рат.

Као у случају уоквиравања Турске не почетку рата, подршка се тражи и у иностраним научним круговима. Већ је наглашено да су уводници ретко потписивани, а када се то чини, циљ је да се додатно истакне кредибилитет садржаја. Један од таквих уводника објављен је 21. новембра. Потписује га француски научник Шарл Сењобос (*Charles Seignobos*), а тема текста је српско-аустријски сукоб по питању независне Албаније у коме се потврђује успостављени медијски оквир међународних односа: „Европа, која је својевољно окренула очи од овога пакла беде и која није хтела да чује јауке болова свих потлачених, нема никаквих права да данас интервенише“ (Политика, 21. 11. 1912, стр. 1). Аутентичност текста се потврђује посебно објављеном информацијом у рубрици *Дневне вести* у којој се каже да је текст у оригиналу преузет из француског листа *Курје Еропен* (*Le Courier Europeen*).

Паралелно са оваквом врстом извештавања одвија се дискредитација аустроугарске војске. У наредном броју објављена је, такође, непроверена информација да монархија шаље војску на границу са Србијом у коме се закључује да: „Сама Аустрија не треба да заборави да је увек чека готова једна победничка војска, која је до ноге потукла много бољег војника него што је њен“ (Политика, 12. 11. 1912, стр. 2). Дискредитација непријатеља се показала као ефикасна пропагандна техника у првој фази ратовања, па је и у овом случају коришћена на готово идентичан начин.

Међутим, питања око добијања српског пристаништа на Јадранском мору и стварања независне Албаније званично су решавана током првих мировних преговора у Лондону у новембру и децембру 1912. године (в. потпоглавље „Извештавање *Политике* током примирја“). Оног тренутка када је постало јасно да Аустроугарска има већу и значајнију међународну подршку и да ће Србија изгубити дипломатски рат, начин извештавања о овим питањима нагло је промењен. Уместо отвореног негативног уоквиравања Аустроугарске, фокус се пребацује на договоре и споразуме постигнуте са монархијом, који се представљају као велики дипломатски успеси Србије. Први такав текст објављен је 7. децембра. Посебно графички истакнут и насловљен са „Постигнут споразум.“, текст говори о састанку српских и аустроугарских званичника на коме су, како се каже, решена сва спорна питања. Део текста гласи:

„Појединости споразума нису познате, али се тврди да је Србија пристала на пристаниште са неутралним земљиштем и аутономију Албаније

под султановим суверенитетом. Глас о изравнању сукоба изазвао је овде неописиву радост у свим круговима. Очекује се да влада одмах нареди демобилизацију војске“ (Политика, 7. 12. 1912, стр. 3).

Занимљиво је да је већ у наредном броју званични Пресбиро демантовао ову информацију, што је *Политика* и пренела, али уз одређен степен ограђивања:

„Данас је наш пресбиро ту вест демантовао као неистиниту [...] Званично се јучерашње саопштење 'Политике' могло демантовати већ и са формалне стране, јер споразум између Србије и Аустрије не може имати дефинитиван карактер ни у питању о јадранском пристаништу ни у албанском питању. О њима последњу одлуку има да донесе конференција великих сила. Али ће и за ту одлуку бити од пресудног значаја, ако Србија и Аустрија буду израдиле заједничко гледиште на та питања“ (Политика, 8. 12. 1912, стр. 3).

И поред званичног деманта да је постигнут било какав споразум, из самог текста је јасно да је дошло до битне промене у односима двеју држава у погледу поменутих питања. То даље потврђује текст у истом броју под називом „Скуп амбасадора.“, који практично из иностраних извора потврђује информацију од претходног дана. Осим тога, пренета је и изјава српског посланика у Бечу, Јована Јовановића, који је после састанка са аустријским званичницима, између осталог, изјавио: „Ако велике силе изразе жељу, да Албанија добије аутономију, ми ћемо о тој жељи водити рачуна. Ми не помишљамо на то, да Албанију задржимо против воље великих сила“ (Политика, 8. 12. 1912, стр. 2).

Иако је из овога јасно да је Србија пристала да се одрекне једног од својих најважнијих ратних циљева и да је овакав начин извештавања контрадикторан у односу на претходно постављене оквире, споразум је, ипак, представљен као политички успех. Ту се уочава још једна карактеристика ратног извештавања која подразумева релативизацију и умањење ефекта ратног пораза у јавности. Један од начина да се то постигне јесте представљање пораза као победу, што је случај са овим примером.

У уводнику објављеном 11. децембра мења се и политичка реторика у контексту оправданости заузимања албанског приморја, па се, између осталог, о ратним циљевима Србије каже:

„Она није имала ни жељу ни намеру да потчињава себи друге народе, те би по томе могла да пристане на аутономију Албаније. Што се она ипак

противила таквом решењу албанског питања, то је радила само да себи и другима осигура мир у будућности. Албанија је остављена као аустријски експонент на Балкану; она има да поново потпали балканску ватру кад Аустрији то затреба“ (Политика, 11. 12. 1912, стр. 1).

Иако аутор уводника предложено решење представља као коначно, користи се прилика да се Србија, још једном, представи као праведник и миротворац, чији се циљеви базирају на моралној основи. У наставку текста потврђује се медијска слика Србије као дипломатског победника у овим преговорима речима: „Изназак Србије на море под условима, који ће се, како изгледа, усвојити несумњива је добит за Србију“ (Политика, 11. 12. 1912, стр. 1).

Уз задржавање оквира којим се такав резултат описује као дипломатски успех, фокус *Политике* у даљем извештавању био је да утиче на то да границе Албаније не буду постављене тако да буду у потпуној супротности са српским интересима и ратним резултатима. Тако се у уводнику од 21. децембра каже:

„Србија се великодушно и без икаквих устезања одрекла освојене поморске територије и дала је свој пристанак на аутономну Албанију. [...] Али се у попуштању не може ићи до краја. Србија не може и не сме жртвовати оно због чега је рат водила, она не сме своје сународнике и даље оставити арнаутском ножу и арнаутским зверствима“ (Политика, 21. 12. 1912, стр. 1).

Додељивањем негативних квалификација Арнаутима, које су већ коришћене у случају Турака, питање Албаније се са дипломатског и политичког пребацује на људско и емотивно. У том смислу овај текст се може схватити и као апел великим силама, али и савезницима да не дозволе да српски народ после толико векова и даље буде под непријатељском управом. Коначно признавање губитка албанске територије најављено је 28. децембра када је пренета информација да је Србија пристала да повуче трупе са Јадранског мора уз закључак: „Радећи тако, српска влада се нада да ће Европа увидети њену умереност, па да од ње неће тражити других жртава које би биле ван граница њене моћи“ (Политика, 28. 12. 1912, стр. 2). Иако је негативно уоквиравање Албанаца и аустроугарских званичника настављено и у наредним бројевима, оно се јавља спорадично. Овим текстом практично се имплицира да су будући дипломатски и медијски напори за очување приморске територије узалудни, упркос томе што је српска власт одуговлачила са повлачењем војске, али и да ће пристанак на овај аустријски

захтев представљати једини уступак у рату, што такође доприноси минимизирању и локализовању ратног неуспеха.

Због тога, у наредним фазама рата фокус се пребацује на извештавање о одређивању граница Албаније. Та одлука остављена је великим силама, али је *Политика* детаљно извештавала о дипломатским напорима да Србија задржи што већу површину освојених територија (в. потпоглавља „Извештавање *Политике* током примирја“ и „Извештавање *Политике* током друге фазе рата“). Када је у априлу 1913. године донета коначна одлука у повлачењу српске војске са албанске обале, уоквиравање албанског становништва било је поларизовано. У истом тексту од 11. априла, насловљен „Метежи у Албанији.“, Албанци су уоквиравају и позитивно и негативно. У позитивном контексту се користе као група која је захвална за ред који су српске трупе увеле, па из тога проистиче и туга због њиховог одласка: „становништво Албаније одало хвалу нашим трупама на правичности и реду, које су завеле у местима где су биле. Већина народа, без обзира на веру и народност ожалошћена је због одласка наших трупа, бојећи се, да овога реда и правичности више неће бити“ (Политика, 11. 4. 1913, стр. 1).

С друге стране, имплицира се да напуштање албанске обале значи да ће се тамошње становништво вратити својој, медијски конструисаној, природи: „У Пекину су Арнаути после повлачења наших трупа, убили два младића Хришћанина и опљачкали неколико дућана“ (Политика, 11. 4. 1913, стр. 1). Тиме се доприноси додатном негативном уоквиравању Аустроугарске, али и великих сила, јер се сугерише да је независна Албанија грешка која никако не може да допринесе европском миру, коме велике силе декларативно теже. То је потврђено и аналитичким текстом „Аустријанци и Есад.“ који говори о односу Аустроугарске и скадарског команданта који је извршио преврат и прогласио се краљем Албаније без сагласности великих сила. Текст се фокусира на промену медијске слике Есада²¹ у аустријским и немачким медијима. Као скадарски командант он је величан, док је као албански краљ негативно перципиран, што аутора наводи на следећи закључак: „У оваквој промени биографије Есад пашине огледа се морал и душа не само целе аустро-угарске монархије, него и целог германског племена“ (Политика, 24. 4. 1913, стр. 2), чиме се сугерише да су све додељене негативне квалификације, заправо, урођене, што је одлика исконског непријатеља.

²¹ Командант Скадра који се након завршених борби прогласио за краља Албаније

8.5 Извештавање Политике током примирја

После неколико спекулација, прва званична потврда да Турска жели да преговара о миру стигла је 1. новембра 1912. године. Турска је захтев прво упутила бугарској влади, након што је одбијен захтев да се преговори воде уз посредовање великих сила. Тако се у тексту, сензационалистичког наслова, „Турска моли.“, од 2. новембра, између осталог каже: „Влада је јуче по подне, одмах после посете представника великих сила код Гешова²², добила од Турске молбу за мир“ (Политика, 2. 11. 1912, стр. 2). Овим се додатно потврђује да чланице Балканског савеза нису само војно сазреле, већ и политички, и да имају све потребне компетенције да се изборе за постављене циљеве и ван ратишта.

Преговори су вођени током новембра, о чему је *Политика* извештавала користећи неутрални приступ. Разлог може бити и то што су пуномоћје за преговоре о условима примирја добили бугарски званичници. Међутим, у овом периоду уоквиравање Турске као непријатеља није прекинуто, већ само ублажено како би фокус био на новом примарном непријатељу – Аустроугарској. Тако се у уводнику насловљеном „Примирје.“, који говори о току мировних преговора и очекиваним позитивним резултатима, између осталог каже:

„Турска је до пре неколико дана веровала да ће продужењем рата изазвати интервенцију Европе и да ће европске силе, а на првом месту Аустроугарска ангажовати да рат спрече, да му учине крај. Изгледа да је Турској на уво речено да буде што упорнија, јер ће се општа ситуација изменити још у току самог рата. Међутим сад је јасно, да од свега тога не може ништа да буде“ (Политика, 17. 11. 1912, стр. 1).

Овим се јавности шаље порука да не треба да сумња у повољан исход, док је Аустроугарска означена као непријатељска земља која рат против Србије води из сенке.

Извештаји о ратним успесима, нарочито током вођења мировних преговора и припремама за крај рата, искоришћени су и за промоцију панславистичког покрета, чији је циљ био уједињење словенских народа на територији југоисточне и средње Европе.

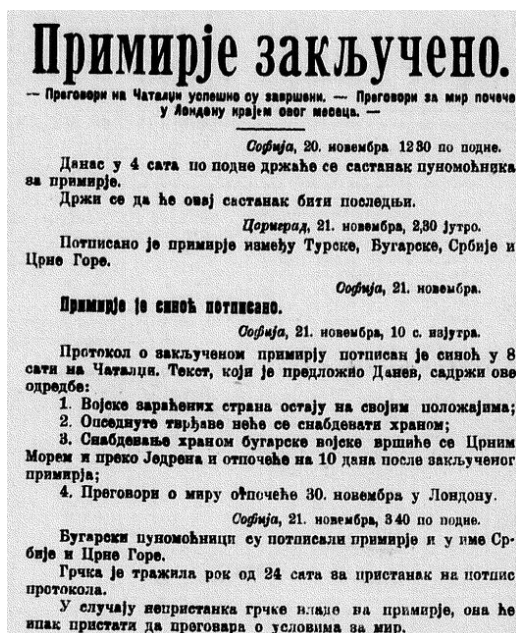
²² Иван Естратијев Гешов, премијер Бугарске у време Првог балканског рата.

Тако су ратне победе пратиле информације о митинзима подршке из различитих словенских земаља, што илуструје следећи пример:

„Велико одушевљење, које су победе балканских држава изазвале на Словенском Југу, захватило је целу Словеначку [...] Утицај балканских догађаја на Словенце, чија је истрајна национална борба за дивљење, тако је јак, да се у земљи извршио читав преокрет. Док су за време српско-аустријског сукоба због анексије Босне и Херцеговине само радикали, већином присталице бившег председника општине Хрибаре, били на страни Србије, данас се Србијом одушевљавају све партије“ (Политика, 17. 11. 1912, стр. 1).

Поред промоције панславизма, *Политика* оваквим текстовима указује и на јединство и подршку словенских народа, што је представљено као важан фактор за припрему евентуалних сукоба са Аустроугарском.

С обзиром на то да је током новембра фокус извештавања *Политике* био на сукобу са Аустроугарском око питања стварања независне Албаније и изласка на море, информација о потписивању примирја пренета је на готово протоколран начин у броју од 22. новембра – без пратећих пропагандних елемената, који су били карактеристични за период на почетку рата, што илуструје наредна фотографија:

Слика 8: Прокламација о закључењу примирја; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/11/22#page/1/mode/1up>

Потписивањем овог примирја договорен је прекид оружаних сукоба, али уз останак војних формација на тренутним положајима док се не заврше преговори о миру, чији је почетак био заказан за 30. новембар у Лондону. Једина чланица Балканског савеза која није потписала примирје била је Грчка, јер је сматрала да су Турској учињени превелики уступци несразмерни ратним резултатима, о чему се говори о телеграму њихове националне новинске агенције:

„Турска, место да усвоји услове савезника, учинила је противу предлоге, којима тежи да своје гарнизоне не само одржи, већ и да храном снабде, као и да линија Чаталце не буде евакуисана. Грчка је нашла, да савезне државе треба да одбаце такве против-предлоге и да би требало да заједнички продуже операције у Тракији“ (Политика, 22. 11. 1912, стр. 2).

Извештавање током примирја карактеришу три доминантне теме – однос са Аустроугарском по питању Албаније (в. претходно потпоглавље), мировни преговори и извештаји са грчког ратишта. Овај период је искоришћен и за пласирање ратних прича у форми фељтона („Писма са југа“, „Лекар у рату“ итд.) чији је циљ детаљно информисање јавности о дешавањима на ратишту са израженом емотивном компонентом, уз подсећање да, упркос обустави ватре, рат и даље није завршен. Негативно уоквиравање Турске настављено је повременим извештајима о непоштовању примирја, како би се јавност подсетила на природу непријатеља. Један од таквих примера је следећи текст: „Јуче су Турци покушали испад на Широку Гору, али их је наша артилерија брзо устукнула. Синоћ су Турци упалили села испод Тарабоша како би нас на тај начин намамили на испад. Али у томе нису успели“ (Политика, 30. 11. 1912, стр. 2).

Иако је током припрема за мировне преговоре углавном задржан неутралан приступ у извештавању, изузетак су били текстови у којима су главни актери били представници Аустроугарске. У броју од 29. новембра објављен је текст сензационалистичког наслова „Луде жеље.“, у коме аутор, коментаришући списак аустроугарских циљева објављених у енглеском листу *Дејли Телеграф*, износи низ негативних и субјективних квалификација за овај списак: „То су разметљиве аустријске претензије које прелазе меру, а да би се у њих могло озбиљно поверовати [...] Разуме се да су све ово само луде жеље, којима једва може бити места и у новинама“ (Политика, 29. 11. 1912, стр. 2). Оваквим начином извештавања директно се, и уз готово агресиван

тон, најављује да Србију очекује и озбиљан дипломатски рат, али да је *Политика* спремна да буде и део те борбе.

Током преговара постало је јасно да ће се они завршити неуспешно, па је *Политика* имала двоструку улогу - да Србију и чланице Балканског савеза представи као праведне и мирољубиве, а своје непријатеље као ратоборне и главне кривце за наставак рата. Тако су се у броју од 5. децембра, у истом блоку, објављена два текста следећих наслова: „Ко ремети мир?“ и „Турска за рат.“. У првом тексту аутор се позива на ставове изречене у енглеским медијима уз додавање субјективних квалификација:

„Енглеска штампа је јако узнемирена због ситуације између Аустро-Угарске и Русије. 'Тајмс' јако критикује Аустро-Угарску што се она према мирном и умереном држању Русије држи тако агресивно. Аустријско гледиште је неразумљиво и нема му извињења. 'Тајмс' жали што Турска још неће да разуме свој пораз. Ако она и даље продужи да одбија разумне захтеве балканских држава, њена егзистенција у Европи може доћи у питање“ (Политика, 5. 12. 1912, стр. 3).

У контексту целине, овај текст се може посматрати као увод у следећи у коме се, између осталог, истиче: „Турска је далеко од тога да закључи мир Од почетка рата није никад тако живо рађено на довршењу мобилизације као што се то ради данас“ (Политика, 5. 12. 1912, стр. 3). Постављањем паралеле између придева „неразумљив“ и „разуман“, прави се јасна дистинкција у погледу карактеристика које припадници супротстављених држава поседују, па се јавности недвосмислено сигнализира вредносни суд који треба да донесе о свакој од њих.

Неутрални приступ извештавању о мировним преговорима прекинут је након начелног решавања албанског питања. Тиме негативно уоквиравање Турске поново постаје значајан део медијског дискурса, чему су допринели учестали извештаји о томе како њена војска крши примирје, нарочито око Скадра и Једрена за које је српска страна била посебно заинтересована. Осим тога, текст објављен 14. децембра о току мировних преговора, недвосмислено сугерише да ће рат бити настављен, па се између осталог, каже: „Бугарски политички кругови једнодушно изјављују да ће турско тражење да задржи опсађено Једрене довести до прекида преговора о миру“ (Политика, 14. 12. 1912, стр. 2). Како би припремила јавност за наставак рата, *Политика* користи готово идентичне негативне вредносне квалификације везане за Турску као на почетку рата, што илуструје текст објављен 15. децембра сензационалистичког наслова „Турски

цинизам.“. Текст говори о захтевима Турске да се истраже злочини хришћанске војске током ратних дејстава, на шта је уследио и медијски одговор:

„У низу турских цинизама ово свакако није последњи, али је најгаднији. Гонећи турску војску, хришћанске балканске трупе су наилазиле на страхоте и зверства каква нису чинили ни Вандали. Наилазиле су на читава села у којима је било све покрано и унакажено: деца исечена на парчад, девојке осрамоћене и искасапљене, жене измрцварене, људе пробуражене и обезглављене“ (Политика, 15. 12. 1912, стр. 2).

Овакав начин извештавања, који се базира на изазивању изразито негативних емоција, уједно садржи и мобилизаторску функцију коју је потребно остварити како би се за нове сукобе осигурала мотивисаност.

Главна тачка спорења у преговорима било је Једрене, односно која страна ће преузети контролу над овом вароши. Турска је захтевала и да под њеним окриљем остану Крит и егејска острва, али је о овим тачкама била спремна да преговара. Међутим, на сличан компромис није била спремна када је Једрене у питању. С обзиром на то да су балканске савезнице сматрале да су се преговори сувише одужили, Турској је упућен ултиматум који је објављен 22. децембра и који гласи:

„Рајтеров биро дознаје, да су делегати балканских држава јуче поднели Турцима ултиматум у следећим трима тачкама: у погледу Крита, егејских острва и Једрена. Они су додали, да ће прекинути преговоре, ако до понедеоник до 4 сата по подне не добију задовољавајућу изјаву о овом погледу“ (Политика, 22. 12. 1912, стр. 2).

Ипак, захваљујући интервенцији великих сила преговори су настављени. Током извештавања у периоду примирја, од негативних квалификација резервисаних за Турску, највише је истицано непоштовање обичаја ратовања, које се огледало у одуговлачењу са преговорима, али и кршењу услова примирја на појединим ратиштима. Назнаке да ће Porta прихватити услове савезника, али пре свега великих сила, појавиле су се тек 9. јануара у тексту под насловом „Мир је обезбеђен.“. У тексту се, уз објективан и неутралан приступ, између осталог каже: „Мир је обезбеђен. Министарски савет решио је у начелу да прими један од предложених начина о закључењу мира с претпоставком да ће га и султан одобрити“ (Политика, 9. 1. 1913, стр. 2). Прекретницу у преговорима представљао је преврат у Цариграду који је предводио Енвер-бег, познат као вођа

младотурске револуције четири године раније²³. Иако је *Политика* спорадично и неутрално извештавала о унутрашњим борбама у Турској, она овим дешавањима није придавала већи значај док није постало јасно да смена власти значи и наставак рата. Тако се у тексту графички истакнутог наслова „Револуција у Турској.“ и уз коришћење вести у низу за представљање хронологије догађаја, између осталог, истиче: „Ми нећемо да продужимо рат, али смо решени да сачувамо Једрене које је за нас питање бити или не бити“ (Политика, 11. 1. 1913, стр. 2). Да преврат у Цариграду значи и прекид мировних преговора, оцењено је и у уводнику наредног броја: „У Цариграду је створен лом, који је одједном изменио целокупну ситуацију и осујетио, бар за неко време, све напоре великих сила, да се закључи мир“ (Политика, 12. 1. 1913, стр. 1). Извесност наставак рата огледала се и у интензивирању дехуманизације и демонизације Турака у том периоду, па је 14. јануара објављено писмо српског свештеника под насловом „Турска зверства.“ у коме описује убиства Срба од стране турске војске: „опљачкали га до голе коже па онда његову камилавку везали за реп његовом коњу и тако га провели кроз Нови Пазар [...] Прво су му живом извадили очи и одрали главу, па га тек онда заклали“. (Политика, 14. 1. 1913, стр. 2). Треба истаћи да је негативно уоквиравање Турске уочи наставак рата укључивало и Аустроугарску, која је означена као главни савезник и саветодавац непријатеља у текућим политичким дешавањима, па се о њеној улози, позивајући се на различите иностране медије, каже:

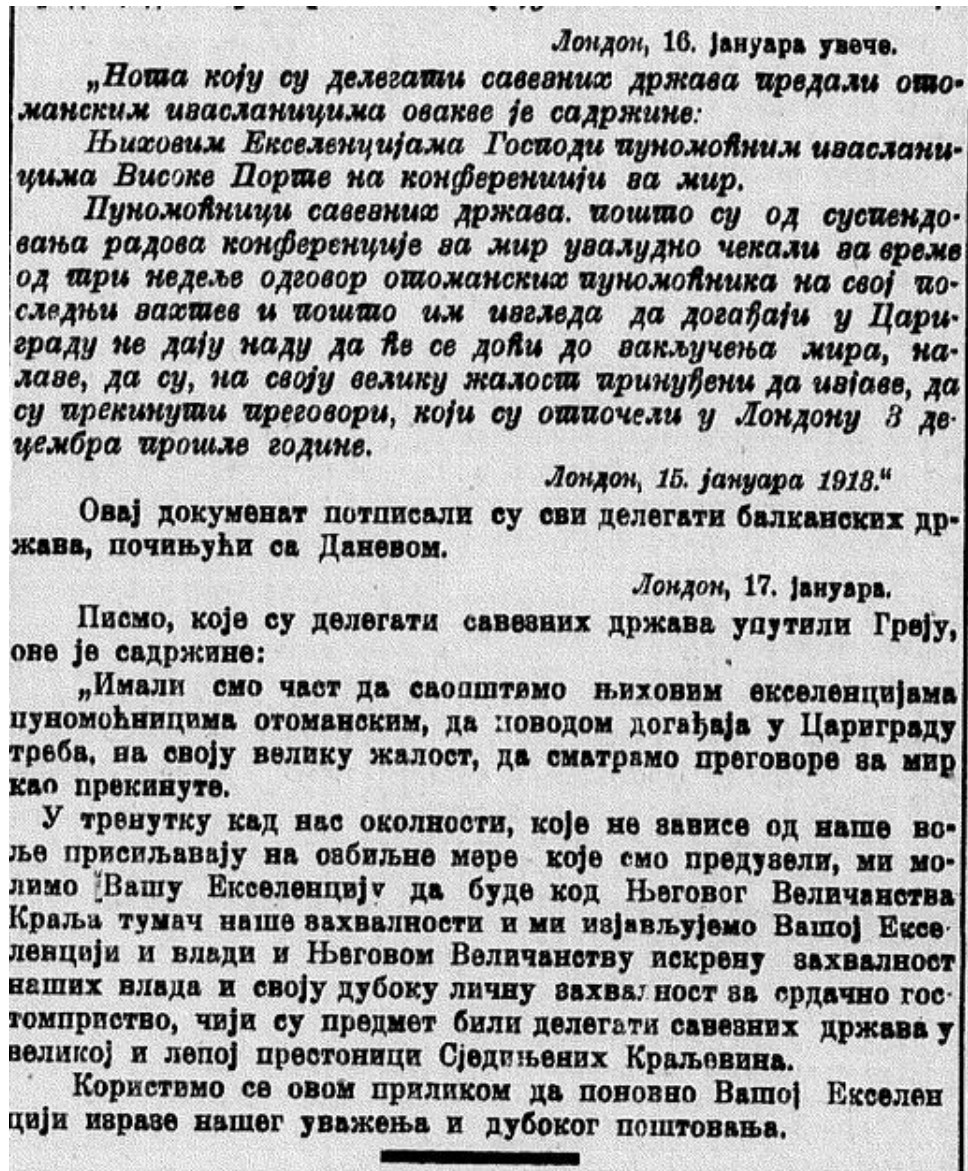
„На конференцији за мир, турски делегати су играли само једну ружну комедију: они су одуговлачили преговоре чекајући да на амбасадорском скупу дође до сукоба. И кад је та нада пропала, они су, једнако у споразуму са Аустријом, начинили преврат који има да доведе до европских компликација“ (Политика, 14. 1. 1913, стр. 3).

Иако се овој међународној релацији наизглед приступа аналитички, уочава се пропагандна функција која има за циљ да потврди и учврсти негативне оквире два главна непријатеља која су се истовремено нашла у медијском фокусу.

Напуштањем Лондона од стране балканских делегата, мировни преговори су и званично окончани. Користећи неутралан приступ, *Политика* о овом догађају, 17.

²³ Младотурска револуција одиграла се 1908. године коју је извео део турске војске на челу са Енвер-бегом због незадовољства владавином султана Абдула Хамида II. На његово место долази актуелни султан Мехмед V иако је власт формално припала националном већу. Енвер-бег се као војник исказао у бројним ратним сукобима, а у ослабљености царства, услед Балканског рата, видео је шансу да приграби власт за себе, што је и учинио превратом у Цариграду у јануару 1913. године.

јануара, извештава преношењем вести из иностраних агенција, али и писама која су делегати упутили турским и иностраним званичницима, што је илустровано следећом фотографијом:

Слика 9: Текст о прекиду примирја; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/01/17#page/1/mode/1up>

Како је објављено наредног дана, примирје ће званично бити отказано 21. јануара, што је означило и наставак рата.

Током трајања примирја и преговора о миру *Политика* је углавном неговала неутралан приступ, јер је фокус био на решавању албанског питања. Међутим, начин извештавања указује на то да је уредништво било подједнако спремно за оба исхода – и

за наставак рата и за потписивање уговора о миру. Оквири постављени током прве фазе и даље су били присутни у медијском дискурсу, док је интензитет варирао у зависности од тока преговора. И током ове фазе уочљива је тенденција *Политике* да буде лидер у информисању, односно да пружи што већи број доступних информација и смести их у одговарајући контекст, у складу са постављеним оквирима. Због приступа који је неговала током трајања примирја, можемо закључити да је *Политика* применила пасивно одржавање конфликта, што подразумева одржавање негативних оквира у медијском дискурсу, али смањеним интензитетом у односу на ратно и предратно стање. Међутим, ниво интензитета негативних оквира је довољан да се конфликт у сваком тренутку, у зависности од потреба и интереса, реактивира и код публике изнова подстакне висок степен негативних емоција према непријатељу.

8.6 Извештавање Политике током друге фазе рата

С обзиром на то да је већина питања око стратешких и ратних циљева Србије била решена током прве фазе рата и мировних преговора, извештавање *Политике* током друге фазе било је сконцентрисано на она подручја у којима су сукоби настављени, а за која је процењено да њихово ослобођење спада у државне интересе. Једно од таквих питања било је и питање Скадра, око којег сукоби практично нису престајали ни током трајања преговора. Ослобођење Скадра било је важно и из пропагандних разлога. Наиме, велике силе су се, на челу са Аустроугарском, залагале да ово подручје припадне Албанији, па би спречавање реализације таквог плана допринело не само заштити српског становништва у тим деловима, већ и минимизирању штете због губитка освојене територије.

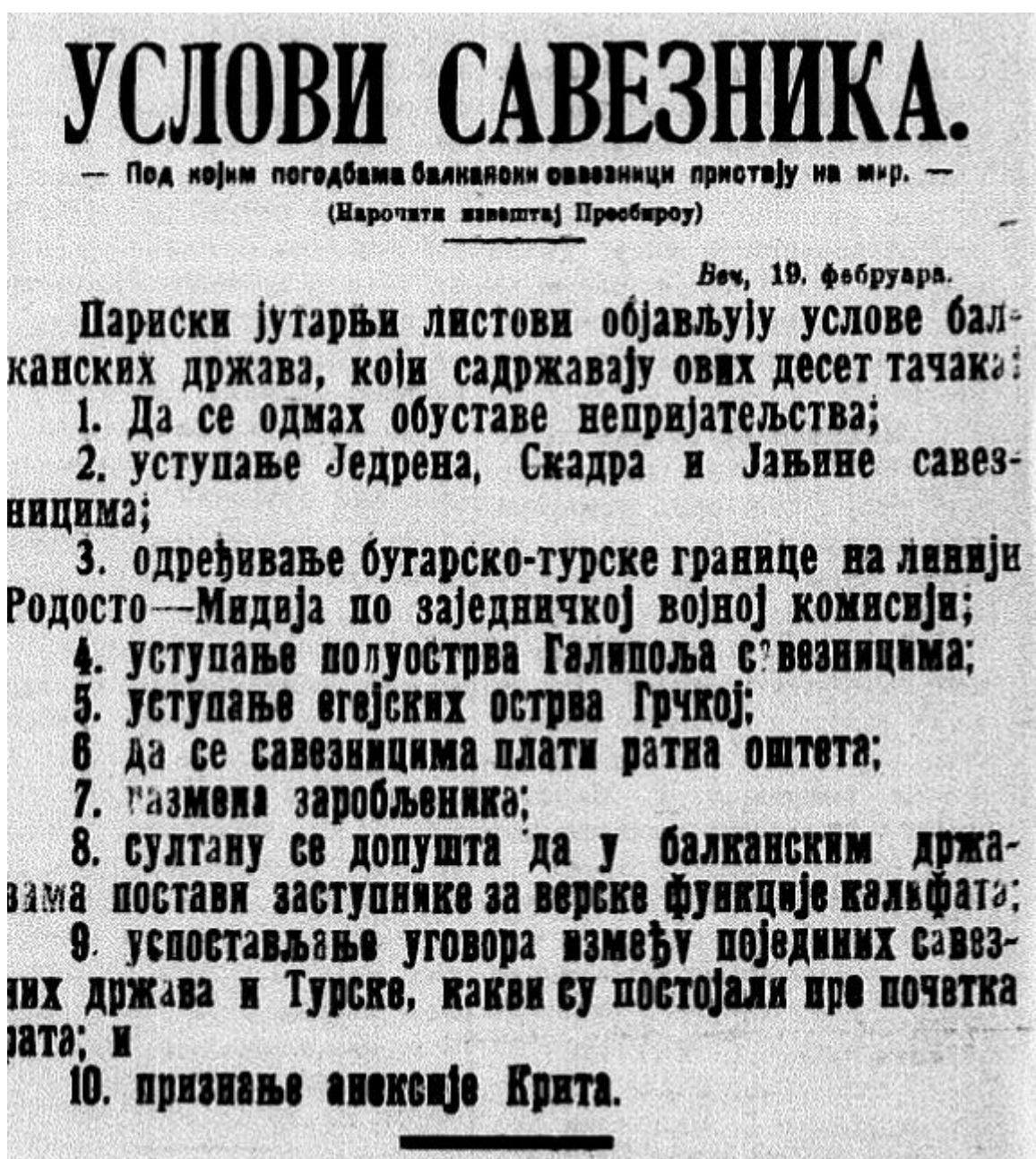
Иако је о борбама око Скадра *Политика* детаљно извештавала од почетка рата, први текст о освајању Скадра у контексту значајног културолошког и историјског локалитета објављен је на првој страни броја од 16. новембра 1912. године под називом „Борбе око Скадра.“. Ово је, такође, први пут да се дешавањима на том делу ратишта приступа аналитички. Уз кратак историјски преглед и подсећање на стратешки значај, аутор закључује: „Поред природних утврђења, Турци су у последње време саградили око Скадра и неколико модерних тврђава. Стога није ни мало необјашњиво што садања опсада траје толико дуго и што ће, вероватно проћи још доста времена док се Скадар освоји или преда (Политика, 16. 11. 1912, стр. 1). Овим се најављује да ће битка на ратишту бити подједнако тешка као она за преговарачким столом. Српски званичници су одмах након прекида лондонских преговора војне снаге усмерили на Скадар, о чему је објављен извештај 19. јануара 1913. године под називом „Око Скадра.“, који почиње на следећи начин: „Прекид преговора и поновна непријатељства нису произвела овде никакав утисак, пошто командант Скадра није ни признавао примирје, те се водила стална борба. Брзометна србијанска артилерија стигла је под Скадар и данас је изведена на положаје“ (Политика, 19. 1. 1913, стр. 1). Осим што се потврђује негативна квалификација Турске као непријатеља коме се не може веровати ни током мировних преговора, имплицитно се наводи да ће, управо, српска страна бити та која ће допринети победи на овом ратишту. Такође, као и у случају Косова, Македоније и Албаније, кроз наглашену емотивну компоненту, позива се на историју и митове како би се у народу

појачао осећај заједништва и како би се добила подршка за будуће ратне активности. *Политика* у броју од 5. фебруара преноси коментар из *Цетињског Вјесника* у коме су истакнути поменути елементи: „Што се тиче Скадра – те старе српске престонице, без које Црна Гора не може постојати – он мора бити наш. Ми смо га крвљу попрскали, ми ћемо га крвљу натопити и ми ћемо га заузети“ (*Политика*, 5. 2. 1913, стр. 2).

Оно што је уочљиво током извештавања у овом периоду јесте чињеница да је *Политика* у много већој мери била усмерена ка политичким, савезничким и међународним односима, него ка дешавањима на самим ратиштима, јер се испоставило да ће управо ти односи имати много значајнији утицај на исход рата, него преостале борбе. За разлику од прве фазе, о биткама се извештавало готово неутрално, у значајно мањој мери, па се може констатовати да су сведене на ниво споредних пратећих догађаја. Надмоћност српске и савезничке војске у односу на непријатеља од водећег постао је мотив који се подразумева и не наглашава превише. У прилог томе говори и то што рубрика *Балкански рат* није обновљена након прекида примирја, иако је заузимала истакнуту позицију у претходном периоду. За извештавање о биткама коришћен је исти модел као на почетку рата – величање успеха и минимизирање пораза, као у следећем примеру: „Пресбирио јавља, да су црногорски губици после очајне борбе око заузећа Бардањола доста велики. Губитци турски изгледа да су два пута већи од црногорских [...] Српска артилерија се и овом приликом показала на висини“ (*Политика*, 29. 1. 1913, стр. 2). Дискредитација непријатеља огледала се и у избору наслова („Турци моле за мир“, „Турски порази“ итд.), који указују на то да је, и поред наставка рата, Турска осуђена на неуспех. Додатна потврда томе су и текстови на тему мировних преговора, које је Турска затражила одмах по обнављању непријатељства. У броју од 30. јануара објављен је текст „Увод у мир.“, у коме се, позивајући се на иностране агенције, између осталог, истиче: „Турска намерава да повери силама да реше сва спорна питања“ (*Политика*, 30. 1. 1913, стр. 2). По начину извештавања, са квантитативног и квалитативног становишта, може се закључити да је за *Политику* рат на бојишту практично био завршен и да је пораз Турске неминован. Томе у прилог говори и чињеница да је, фактички, друга фаза рата трајала много краће од прве, па се информација о спремности Турске да преда Једрене појавила већ 15. фебруара, што је *Политика* пренела позивајући се на многобројне иностране изворе, а издваја се следећи телеграм: „У преговорима за мир који се воде између бугарских посланика и турских делегата, наступио је у току јучерашњег дана неочекиван обрт. Турска је у главном

пристала на захтеве балканских савезника“ (Политика, 15. 2. 1913, стр. 3). Ово је и уједно увод у формални прекид војних сукоба.

Неуспех Турске да преокрене ситуацију у своју корист и константни порази на кључним бојиштима, убрзо су довели до покушаја да се преговори за мир наставе. Турска је већ почетком фебруара тражила нове преговоре и посредовање великих сила. Након пристанка на већа и конкретнија уступања, захтеви Балканског савеза објављени су 20. фебруара, што је графички посебно истакнуто.

Слика 10: Захтеви савезника за закључење мира; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/02/20#page/0/mode/1up>

Ови захтеви уједно представљају јасну поруку јавности да је Турска у потпуности поражена и да је само питање дана када ће пристати на услове савезника. Осим тога, имплицитно се сугерише да ће у даљим преговорима улога Турске бити готово безначајна, што *Политици* отвара простор да се фокусира на непријатеље који су перципирани као опаснији.

Чекајући одговор великих сила и даље кораке Турске, *Политика* се припремала за нови медијски рат са Аустроугарском, која је тражила да Скадар уђе у састав Албаније, без обзира на исход рата. Из разлога објашњених на почетку овог потпоглавља, *Политика* на дневни ред, као главну тему, поставља Скадар, пратећи готово идентичну матрицу у извештавању као по питању Албаније, са циљем да се избегне још један важан стратешки губитак. Јасне намере аустријске стране објављене су 30. јануара, што је уједно искоришћено за додатно негативно уоквиравање монархије: „Аустрија захтева најодлучније, да Скадар уђе у аутономну Албанију. 'Фремденблат' орган аустријске владе изјављује у свом последњем броју, да Скадар неће припасти Црној Гори, па ма га Срби и Црногорци освојили, јер то неће дозволити Аустрија“ (Политика, 30. 1. 1913, стр. 3). За разлику од албанског питања, овде се примећује већа агресивност, директност и одлучност аустријске стране, што може бити протумачено и као претња и својеврсно јавно декларисање Аустроугарске као српског непријатеља.

Осим уобичајених начина медијског уоквиравања, *Политика* се, како би подржала државне интересе, позивала и на недостатак међународног консензуса да се Скадар припоји Албанији. Важна држава у том односу била је Италија, која је подржала аустроугарску иницијативу за стварање аутономне Албаније, али не и за решавање скадарског питања: „Падне ли Скадар Црногорцима, предвиђају се компликације ако Аустрија хтедне силом интервенисати, јер ће Италија одбити такву кооперацију“ (Политика, 4. 2. 1913, стр. 3). Тиме се јавности сугерише да су међународни односи по овом питању знатно другачији него по питању независне Албаније, када је Србија, од великих сила, имала само декларативну подршку Русије.

Такође, за разлику од албанског питања, најаве за евентуалне ратне сукобе у случају неповољног исхода сада су много директније и отвореније. Тако текст „Црна Гора и Скадар.“, објављен 21. фебруара, почиње парафразом изјаве црногорског краља Николе²⁴: „Црногорски краљ је изјавио ратним кореспондентима да је Црна Гора решена

²⁴ Краљ Никола I Петровић Његош првобитно је био књаз Црне Горе од 1860. до 1910. године, док је титулу краља носио од 1910. до 1918. године.

да са оружјем заузме Скадар. Решење сила, којим се Скадар даје Албанији, ништа неће изменити ову одлуку“ (Политика, 21. 2. 1913, стр. 2). Оваква изјава, осим пропагандне, има и наглашену мобилизаторску функцију, којом се освајање Скадра проглашава питањем од виталног значаја за краљевину.

Као и код осталих важних ратних тема, и у овом случају коришћен је демант како би се дискредитовала непријатељска страна, уз додатно негативно уоквиравање:

„Бечки и неки други швапски листови у низу пакосних измишљотина, у којима испољавају сву немоћ Аустрије, саопштили су са нарочитом тенденцијом, и да има изгледа, да би могло под Скадром доћи до несугласица због управљања војском [...] Ни у овом као ни у другим питањима није било нити ће бити каквих несугласица између Србије и Црне Горе“ (Политика, 2. 3. 1913, стр. 2).

Истовремено, овим се јавност уверава у војну и политичку стабилност, али и оправданост ратних циљева.

Како није било напретка у намери великих сила да се мировни преговори наставе, зараћеним странама је послат предлог о медијацији, али и предлог нових граница. Када је постало јасно да ће силе, укључујући највећег иностраног савезника Русију, великим делом попустити пред захтевима Аустроугарске, Србија је показала попустљивост по питању Скадра. *Политика* је, у складу са развојем ситуације, применила идентичан принцип као по питању Албаније – постигнут компромис представила је као још један дипломатски успех:

„Аустриска амбасада потврђује руско-аустриски споразум о Албанији. Северна и источна граница коначно су утврђене на конференцији амбасадора. Ђаково и Призрен остају Србији, а Скадар Албанији. Одлука конференције амбасадора о уступању Скадра Албанији изазвала је у Бечу велико задовољство [...] У Бечу се сматра да је питање о Скадру дефинитивно решено, и да ће велике силе у најскоријем времену интервенисати у Београду и на Цетињу да се војна акција под Скадром обустави“ (Политика, 13. 3. 1913, стр. 2).

Упркос помирљивом тону у овом извештају, уредништво *Политике* је наставило са негативним уоквиравањем Аустроугарске, али и подржавањем Црне Горе која није прихватила ноту великих сила и наставила опсаду Скадра. Црногорски краљ је тим поводом објавио саопштење у коме се каже:

„На правди Бога хоће се сада да отме Црној Гори Скадар, који је тако тесно везан за Црну Гору [...] Црна Гора не може примити ту одлуку; она се не може одрећи своје прошлости као предстраже Хришћанства против турске најезде и дужна је поштовати своје изгинуле јунаке [...] Она ће наставити своје операције све док се не потпише мир са Турском. После мира инспирисаће се својим очајањем, животним интересима свога опстанка“ (Политика, 18. 3. 1913, стр. 2).

На основу стила и концепта овог саопштења може се увидети сличност са текстовима који су објављивани током решавања албанског питања и изласка на Јадранско море. На овај начин се у медијском дискурсу креира оквир жртве са циљем да се изазове емпатија и сажаљење према референтној групи и мржња и бес према непријатељу који могу бити експлоатисани као мобилизаторски фактор за нове ратне сукобе.

Питање Скадра додатно је добило на значају након пада Једрена, једног од симбола турске власти у Европи. Опширним текстом који одликује хибридношћу различитих жанрова детаљно су пренете све појединости овог догађаја уз позивање на телеграме различитих европских медија и агенција. Пад Једрена био је практично тема броја од 14. марта са посебним освртом на учешће српске војске²⁵.

У уводнику од 14. марта, који говори о улози српских војника на Једрену и Скадру, између осталог се истиче: „За сада, питање о Скадру има још увек да се решава оружјем. Као на Једрену, на Скадру ће имати да се развије црногорска застава“ (Политика, 14. 3. 1913, стр. 1). Овим се још једном наглашава оправданост српске мисије, најпре у контексту елиминације Турске са европског континента, али се, такође, Србија представља као поуздан савезник и земља храбрих људи који су спремни да стану уз братски народ. Осим тога, истиче се неустрашивост и борбеност српске војске, која је спремна да се до краја бори за оно што сматра исправним и праведним, без обзира на исход дипломатских преговора.

Иако се, у складу са карактеристикама ратног извештавања, *Политика* више концентрисала на позитивне аспекте референтне групе, у шта спада величање сопствених победа и умањивање последица сопствених пораза, у коментарима који су објављивани у овом периоду јавности се јасно ставља до знања да су и новинари и уредници свесни да су добици Србије несразмерни са оствареним резултатима на

²⁵ Искрпни извештаји о паду Једрена објављивани су узаступно у неколико бројева средином марта 1913. године. Више детаља о улози и уоквиравању српске војске у овом походу изнето је у наредном потпоглављу „Извештавање током сукоба са Бугарском и припрема за Други балкански рат“.

ратишту. Због тога се и трудила да у европском јавном мњењу створи слику Србије која је неправедно оштећена у борби за праведне циљеве. Један од таквих примера је и уводник од 15. марта, у коме се пристанак на предлог албанских граница и уступање Скадра новој држави пореди са анексијом Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске пре четири године. Међутим, овога пута Аустроугарска није означена као једини кривац, већ све велике силе:

„Горе је ово сада, но оно пре. Гори је начин на који се сада према нама поступа [...] Ми смо у рату са Турском и све велике силе, и пријатељске и непријатељске, изјавиле су још у почетку рата да ће остати неутралне. Ми смо им веровали и водили смо рат поштено и лојално [...] Али велике европске силе – и та Русија и та Енглеска и та Француска и све остале – прекршиле су тада своју реч, погазиле неутралност и интервенисале у корист турске војске која се налази у Скадру“ (Политика, 15. 3. 1913, стр. 1).

Такође, у тексту се истиче и неравноправан однос према савезничким државама уз додатно негативно уоквиравање Бугарске као новог непријатеља (в. потпоглавље „Извештавање *Политике* током сукоба са Бугарском и припреме за Други балкански рат“): „Грцима је било слободно да узму Јањину, Бугарима и Србима да узму Једрене – наравно на бугарски рачун – а Црној Гори се не допушта да узме Скадар око којих је изгубила половину својих најбољих синова“ (Политика, 15. 3. 1913, стр. 1). По опробаном моделу, текст се завршава уз коришћење интензивног емотивног набоја који Црну Гору смешта у оквир жртве велике неправде: „Црна Гора остаће одиста црна, сва завијена у црно. Не остаје јој чак ни утеха, да је неко, сем нас из Србије сажаљева“ (Политика, 15. 3. 1913, стр. 1). Овакав закључак представља још један подсетник јавности да Србија, упркос томе што је доживела сличан неповољни третман, остаје на страни правде.

Под притиском великих сила, због њихове жеље да се рат што пре оконча, државе савезнице су ревидирале и прилагодили своје захтеве, али и даље нису одустајале од основних циљева, чиме су ушле у неку врсту дипломатског рата са великим силама. Одговор великим силама на предложене услове примирја, на које је Турска пристала, објављен је 24. марта. У одговору је садржан и следећи предуслов: „Савезници налазе да прво треба да знају пројектоване границе Албаније и изражавају наду да ће оне бити сходне онима које су савезници предложили у Лондону“ (Политика, 24. 3. 1913, стр. 2-3). Иако су савезници декларативно пружили подршку Црној Гори, ситуација је на

терену била знатно комплекснија, јер је Аустроугарска већ послала ратну флоту на јадранску обалу, спремна да интервенише уколико захтев за прекидом бомбардовања скадарског утврђења не буде испуњен. Упркос томе што су се Аустроугарској придружили и бродови осталих великих сила, осим Русије, која је подржала флотну демонстрацију, али није учествовала, и што су флоте сила почеле да блокирају главне луке на црногорском приморју, краљ Никола је и даље одбијао да обустави ратна дејства, чиме је скадарска криза настављена. *Политика* је о активностима ратних флота извештавала неутрално, али су негативно уоквираваће Аустроугарске и подршка Црној Гори настављени у текстовима у којима доминирају аналитички жанрови, односно коментари.

Убрзо по започињању морске флотне демонстрације, српска војска се повукла са Скадра, о чему *Политика*, у складу са постављеним оквирима није детаљно извештавала, с обзиром на то да се овакав чин не уклапа у креирани оквир хероја. Ипак, наставила је да објављује текстове у којима доминира субјективан позитивни однос аутора према активностима црногорских званичника:

„Вест коју доносе стране новине, да ће Црна Гора, услед повлачења српских савезничких трупа, попустити у питању Скадра потпуно је неоснована. Црна Гора, и ако је напуштена од свакога, свесна је своје славне прошлости и својих идеала и она ће у борби истрајати“ (*Политика*, 3. 4. 1913, стр. 2).

Паралелно са дешавањима на Скадру одвијала се дипломатска размена нота о условима завршетка рата. С обзиром на то да су велике силе вршиле све интензивнији притисак да мир што пре буде закључен, савезничке државе су прихватиле њихову медијацију, јер је начелно договорено да чланицама Балканског савеза буде исплаћена ратна одштета. Међутим, силе нису саопштиле предложене границе Албаније, на чему су инсистирале Србија, Црна Гора и Грчка, што је резултирало одлуком да се преговори о миру наставе, али не и да се мир закључи. Брзо закључење мира додатно је компликовала ситуација на Скадру, од чијег освајања Црна Гора није желела да одустане. С тим у вези балканске државе послале су великим силама пажљиво формулисану ноту чији је закључак гласио:

„Ипак, у искреној жељи да олакшају и омогуће успех понуђеној медијацији, Савезне државе, молећи поново Велике Силе да изволе пристати на принцип ратне оштете, изјављују да примају ову медијацију, задржавајући себи право да у току преговора претресају са Великим Силама питања која се односе на острва²⁶ и коначно утврђивање граница Тракије и целе Албаније“ (Политика, 9. 4. 1913, стр. 2).

Преношењем овог одговора, *Политика* сугерише да је, захваљујући ратним победама, Балкански савез добио поштовање европске јавности и да само као заједница има довољну политичку моћ да преговора са великим силама и избори се за сопствене интересе.

Међутим, већ у наредном броју фокус је поново био на Скадру, јер је објављена информација да је утврђење напокон освојено. Текст о заузимању вароши заузео је готово две стране – највише током истраживачког периода, што говори о значају који је овај успех имао за уредништво *Политике* и читалачку публику. Осим детаљних информација о овом походу, текст хибридне жанровске структуре пружа увид у реакције црногорских званичника, пре свих краља Николе, српских званичника, али и иностраних, чије су флоте данима уназад блокирале обалу Црне Горе. У тексту доминира изразито позитиван однос аутора према савезничкој војсци и изразито негативан према аустроугарским званичницима, за које се тврди да су покушали да опструирају борбе и забране прославе српског народа на својој територији. Функција извештавања је доминантно пропагандна, што илуструје следећи део:

„Падом Скадра измењена је одједном политичка ситуација и све амбасадорске комбинације су отишле у прах. Нико још не зна шта ће сада наступити. Али једно је сигурно. Скадар је постао српски и он ће остати српски. Нема те силе која ће га отргнути од Црне Горе“ (Политика, 10. 4. 1913, стр. 2).

Овај коментар недвосмислено шаље поруку да је освајањем Скадра политичка и међународна ситуација битно измењена, односно да Црна Гора сада има апсолутно право да задржи ову територију. Такође, текст прате и одређене илустрације, што је била реткост за *Политику* тог доба.

²⁶ Реч је о егејским острвима која су остала тачка спорења између Грчке и Турске.

Слика 11: Пратећа илустрација о паду Скадра; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/04/10#page/0/mode/1up>

Упркос интензивном пропагандном деловању *Политике* након освајања Скадра и коришћењу уобичајених техника (величање победе, подршка из иностранства, историјска правда итд.), од великих сила није стигао очекиван одговор. У опсежном тексту „Европа и Црна Гора.“, објављеном 16. априла, каже се следеће:

„Представници великих сила изјављују краљевској влади, да заузеће Скадра не мења ништа у одлуци великих сила, односно северних и северо-источних граница Албаније, те да Црна Гора због тога мора у најкраћем року евакуисати Скадар и предати га великим силама, односно команданту међународне флоте“ (Политика, 16. 4. 1913, стр. 3).

Овим је, у дипломатском смислу, означен крај скадарске кризе. У прилог томе говори и извештај из истог броја у коме се најављује почетак преговора за мир који ће се поново водити у Лондону. Једино питање које је остало отворено јесте питање територијалних компензација које би Црна Гора добила за уступање Скадра. Ипак, Црна Гора је остала одлучна да не преда Скадар, што је саопштено у ноти објављеној 20. априла: „Краљ Никола ће одлучно остати при своме гледишту о Скадру и спреман је да

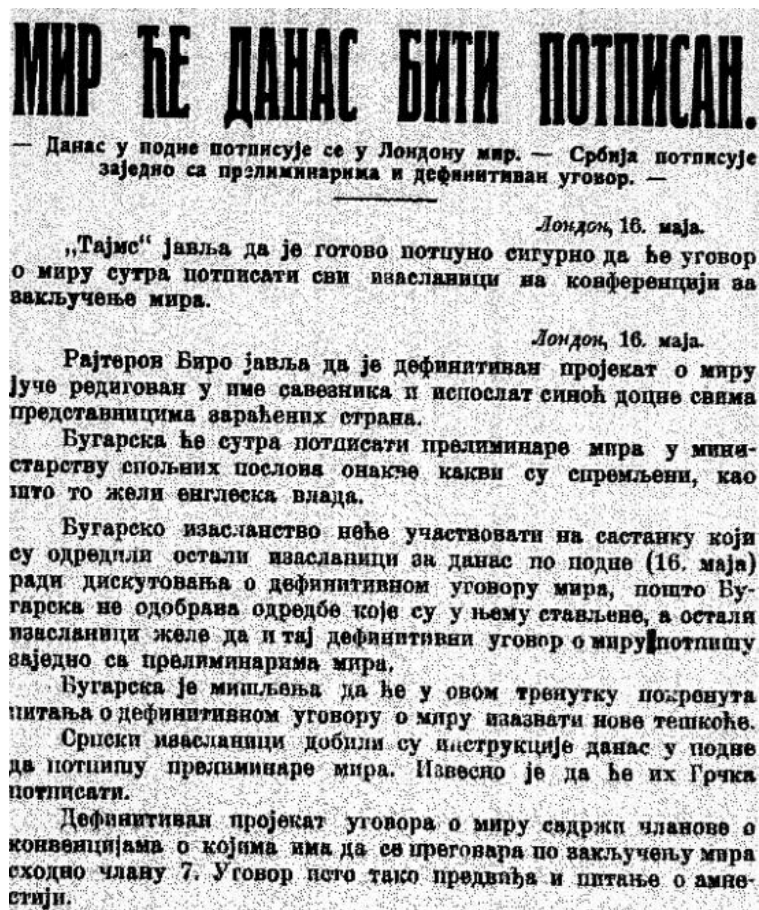
прими све што би се могло десити“ (Политика, 20. 4. 1913, стр. 1). Упркос томе што се српска војска повукла са Скадра, *Политика* је наставила да извештава позитивно о црногорским напорима да сачува територију кроз објављивање различитих прича и извештаја који се везују за ово подручје. С друге стране, наставља да додатно износи негативне квалификације на рачун Аустроугарске, користећи оквир уцењивача и манипулатора, чије су жртве Србија и Црна Гора. Тиме се образује став у јавном мњењу да је свака врста савезништва са таквом државом неприхватљива и да се свако ко подржава такве, перципирано изнуђене услове, може сматрати непријатељом, што је искоришћено и за негативно уоквиравање Бугарске.

Како би великим силама јасно ставио до знања да не прихвата предају Скадра, црногорски краљ је анектирао Црној Гори ову територију и Скадар прогласио за престоницу, што је додатно закомпликовало мировне преговоре.

Међутим, само неколико дана касније, 23. априла, у *Политици* је објављен обиман текст у коме се каже да је краљ Никола пристао на предају Скадра, док је црногорска влада дала оставку, јер се противила таквој одлуци. Део текста је и следећи телеграм: „Налазећи се под нечувеним притиском целе Европе а немајући ни најмањих изгледа да би је продужење отпора могло довести до победе, Црна Гора је синоћ попустила великим силама и изјавила да Скадар њима предаје“ (Политика, 23. 4. 1913, стр. 2). Као и у случају стварања аутономне Албаније, *Политика* је и овога пута медијски ублажила дипломатски пораз, па је тако у једном од поднаслова истакла следеће: „Црна Гора је изгубила Скадар, али је покварила аустријско-талијански план о Албанији“ (Политика, 23. 4. 1913, стр. 3). Наиме, *Политика* је у овом периоду преносила гласине о томе да Аустроугарска и Италија планирају да искористе скадарску кризу како би окупирале Албанију и поделиле је. Међутим, због предаје Скадра великим силама, лист тумачи да је тај план пропао, што је представљено као дипломатска победа Црне Горе.

С обзиром на то да су Србија, Црна Гора и Грчка тражиле преговоре пре потписивања мира, на којима би се дискутовало о њиховим конкретним захтевима, они су настављени у мају у Лондону. Међутим, пошто преговори нису дали резултат, нити су делегати балканских држава добили одговоре од амбасадора великих сила, почели су политички притисци да се оквирни уговор о миру потпише, а да се након тога регулишу појединачна питања. Овакав приступ великих сила, пре свега Енглеске, у *Политици* је названо изнуђивањем мира. Тиме су и остале велике европске земље, укључујући привидног савезника Русију, медијски негативно уоквирене, што сугерише да Србија није имала праве политичке савезнике. Самим тим додатно се појачава оквир српског

народа као жртве и неправде. Уговор о миру потписан је 17. маја (30. маја по новом календару), а због околности наведених у овом потпоглављу, информација о томе пренета је на протоколаран начин и то на последњој страни:

Слика 12: Најава закључења мира; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/04/10#page/0/mode/1up>

Текст на приказаној илустрацији указује на то да потписивање мира није и неће донети хармонизацију односа на Балкану, што се остварило месец дана касније, када је Бугарска ненајављено напала Србију и тиме започела Други балкански рат.

Овај период показује да је *Политика*, осим медијског, водила и дипломатски рат за који, наводи се имплицитно, Србија није била спремна. То може бити разлог за директније и агресивније уоквиравање непријатеља који су означени као кривци за дипломатске губитке. Осим тога, у контексту проучавања медијског дискурса, потребно је нагласити да је *Политика* применила исте вербалне пропагандне механизме за уоквиравање непријатеља, с тим што су у фокусу сада припадници других држава – Аустроугарске и Албаније. Имајући у виду однос Србије и Албаније, и са дијахронијског

и са синхронијског аспекта, може се рећи да су коришћени механизми у српском медијском дискурсу креирали архинепријатеља, чија медијска презентација није измењена ни деценијама касније.

8.7 Извештавање Политике током сукоба са Бугарском и припреме за Други балкански рат

Прве назнаке сукоба са Бугарском око освојених територија, који је био повод за Други балкански рат, уочене су још током трајања лондонских преговора у децембру 1912. године. У броју од 14. децембра објављен је текст „Србија и Бугарска.“, који се позива на неколико објављених текстова у другим листовима на тему сукоба две државе. Иако текст објављен у *Политици* има хибридну форму, садржај је фокусиран на демантовање оваквих тврдњи. Међутим, начин на који је демант конструисан показује да објављене информације нису неосноване и да могу представљати озбиљан проблем у будућности: „За сваког паметног човека било је јасно, да сад није ни најмање тренутак за таква расправљања а нарочито не на начин како се то започело“ (Политика, 14. 12. 1912, стр. 2). Овом реченицом, тврдње о сукобу се суштински не демантују, већ се само констатује да разговоре о њима треба оставити за неко друго време.

Коментар са детаљнијим освртом на српско-бугарске односе објављен је 11. јануара, у време док су још трајали преговори у Лондону. У уводнику названом „Греси штампе.“ негативно се коментаришу све бројнији текстови бугарских медија на тему границе са Србијом: „Јер како би се иначе могла протумачити неозбиљна појава да се у штампи тако оштро и безобзирно препире о границама Србије и Бугарске и у тренутку кад се наша удружена војска још бори са заједничким непријатељем“ (Политика, 11. 1. 1913, стр. 1). У уводнику се, такође, истиче да потенцијални сукоб није медијске природе, већ да он има и државну подршку, што се аргументује следећом реченицом: „у Бугарској за листове постоји цензура, која одобрава или забрањује да нешто уђе у лист. На тај начин све што, ма у ком листу, изађе има обележје званичности“ (Политика, 11. 1. 1913, стр. 1). У том контексту овај уводник се може посматрати као најава још једног сукоба, овога пута међусавезничког, и потенцијалног негативног медијског уоквиравања још једног непријатеља.

Бугарска је званично означена као непријатељ у уводнику од 16. фебруара, када су јој у тексту под насловом „Скадар и Битољ.“ додељене готово идентичне квалификације као и устаљеном непријатељу у медијском дискурсу – Аустроугарској. Главна тачка спора била је подела територија у Македонији, а односи са Бугарском описују се на следећи начин:

„И једна и друга су се устремиле на Србију и Српство. И ова заједница рђаво схваћених интереса донела је неминовно собом и заједницу рђаво схваћене политике. Има значајних симптома ових последњих дана, по којима би била основа претпоставци, да се Софија лагано, али сигурно приближава Бечу [...] С хладнокрвношћу коју изискује озбиљност ситуације и одлучношћу коју изискују наши интереси, ми ћемо сачекати догађаје. Србија није до краја попустила пред физичком силом Аустрије, па неће попустити ни под моралном пресијом Бугарске“ (Политика, 16. 2. 1913, стр. 1).

С обзиром на то да се моралне карактеристике одређене групе пореде са карактеристикама већ уоквиреног непријатеља, јавности се јасно ставља да знања да је Србија, поред Турске и Аустроугарске, добила још једног великог непријатеља. Поред устаљених негативних квалификација, њој се овде додаје још један – издаја, јер је реч о савезнику у рату који још није завршен.

Негативно уоквиравање настављено је у истом броју реактуелизовањем конфликта који је постојао пре формирања Балканског савеза, па се представницима Бугарске додељују следеће особине:

„Вук длаку мења... каже једна српска пословица. Тако и наши софијски маћедонци. Чим је пут у ове крајеве био слободан, поврвели су овамо један за другим. И док нам је Србијина војска донела слободу, мир и спокојство, ови су нам дошли са старим навикама и старим интригама [...] они продужују свој рад онако како су били навикли и раније: испод жита“ (Политика, 16. 2. 1913, стр. 2).

Поред негативног уоквиравања, у овом примеру је присутно и величање сопствене групе. Осим тога, текстови које одликује емотивна компонента са израженом пропагандном функцијом детектовани су и приликом извештавања о овом питању. Један од таквих текстова је прича о уплаканој старици која је у борби код Битоља изгубила два сина и која је сада забринута за судбину овог места: „Рекоше ми да ова варош, чије су ослобођење моја деца животом платила, неће остати српска. Дошла сам за то овде код вас, да вас запитам, је ли то истина. Јер ако Битољ не остане наш, како ћу јадна ићи у туђу земљу да прелијем гробове својих синова?“ (Политика, 17. 2. 1913, стр. 2). На овај начин се код читалаца подстичу снажне негативне емоције, попут беса и мржње, према таргетираној групи. Односи са Бугарском у медијском дискурсу били су специфични због тога што је било потребно извршити супституцију емоција - од екстремно позитивних према Бугарској као савезнику до екстремно негативних према Бугарској

као непријатељу. У опробане механизме се убрајају приче о трагичним људским судбинама, чији су главни актери припадници рањивих категорија становништва, као у наведеном примеру.

Међутим, негативно уоквиравање Бугарске у овом периоду није се односило на војску. Приликом извештавања о борбама код Једрена, Бугарска је и даље перципирана као савезник. Разлоге за позитивне квалификације треба тражити у томе што је и српска војска великим делом учествовала у овим борбама, па самим тим се ратни успех Бугарске доживљава и као сопствени. *Политика* је пренела извештај француског листа²⁷ у коме се, између осталог, каже: „Нови српски топови из фабрике Крево, који су на Једрене довучени пре петнаест дана, направили су чудо и покор и омогућили су опсадној војсци да заузме утврђење Шајтан Тарла“ (*Политика*, 27. 2. 1913, стр. 2). Након пада Једрена, *Политика* се фокусирала на успехе српске војске. С обзиром на то да је у овом периоду Бугарска у медијском дискурсу већ била перципирана као непријатељ, деловања српске војске представљена су као далеко храбрија и супериорнија у односу на, још увек, формалног савезника:

„У току напада наш 13. пешачки пук учинио је једно велико јуначко дело. Он се налази на нашем крајње левом крилу, где се наш сектор додирује са бугарским сектором. Према плану за напад два батаљона тога нашег пука заједно са целом 52. бугарским пешачким пуком имала су заједнички да заузму утврђење Јут – Тепелар. Заједнички су и пошли на јуриш. Али на 200 метара пред утврђењем турска топовска и пушчана ватра била је тако јака, да се даље није могло напредовати. И зато се цео 52 пук повукао, а она наша два батаљона не само да су остала, него су онда сама, без Бугара, пошли на јуриш и заузели утврђење Јут Тепелар“ (*Политика*, 16. 3. 1913, стр. 2).

Како су се ратни сукоби ближили крају, тако је и негативно уоквиравање Бугарске интензивирано и проширено на целокупну нацију, чиме је потпуно заокружена слика још једног непријатеља. На пример, све негативне квалификације које су биле резервисане за турску војску, попут демонизације, сада су важиле за бугарску страну: „Прошле недеље убијена су три српска војника у Битољу. Убице су бугарске комитације [...] Бугарске терористичке банде добиле су као главни задатак да ометају рад наших власти [...] Тај дивљачки посао отпочет је већ око Битоља, Прилепа, Охрида и Велеса“ (*Политика*, 11. 3. 1913, стр. 1).

²⁷ Због лошег квалитета копије, име листа нејасно.

Интензивно негативно уоквиравање Бугарске, које се одвијало паралелно са праћењем ситуације на Скадру, довело је до тога да рат између савезника постане сасвим извесна опција. Тако је у тексту од 21. априла пренета изјава Драгише Лапчевића, српског социјалисте, који је рекао: „да су у Србији сви поманитали и да траже рат са Бугарском. Чак и жене [...] траже рат и ништа није у стању да их задржи“ (Политика, 21. 4. 1913, стр. 1). Оваква изјава, иако не долази од члана владајуће структуре, може послужити као својеврсно испитивање јавног мњења о питању спремности за нови рат, што је почетна фаза у процесу остваривања мобилизаторске функције. Негативно уоквиравање трансформисало се у пропаганду мржње крајем априла, што илуструје текст „Кретенска посла.“ у коме се припадници бугарског народа стваљају у оквир лажова и манипулатора без скрупула. Текст почиње демантом претходно објављене информације да је краљ Александар „ишамарао“ девојчицу у Скопљу само зато што је Бугарка, а затим се наставља користећи следеће стилске и вредносне квалификације:

„Међутим, није прошло ни два дана, а *Дневник*²⁸ је и не покушавајући да се брани за своју гадост, забаздио новим клетвама и новим гадостима [...] Одмах затим, у истом броју, *Дневник* упадним словима саопштава, да су српске власти толико претукле бугарског владика у Велесу и бугарског митрополита у Охриду, да су од силних батина обојица – умрли, а да је бугарски архимандрит из Скопља Методије Димитров толико истучен да је морао побећи у Софију“ (Политика, 22. 4. 1913, стр. 2).

Демант се наставља у истом стилу, с тим што се оквир лажова проширује и на оквир уцењивача и убица: „Владика у Велесу и Митрополит у Охриду живи су и здрави [...] а архимандрит Димов пред неколицином пријатеља у Скопљу рекао је да по наредби бугарског комитета мора ићи у Софију, иначе ће га комитет убити“ (Политика, 22. 4. 1913, стр. 2). У последњој фази рата директно вређање и омаловажавање кроз текст и наслове у којима доминирају пежоративни изрази, постало је учестало. Тако се на насловној страни броја од 26. априла може наћи коментар насловљен „Софијско ђубре.“, у коме се говори о учесталим нападима на Србију у софијским медијима и у коме се бугарски народ квалификује на следећи начин: „Бугарски џебраци и пезевенци, који за неколико гроша чине заробљеним турским официрима најодвратније услуге, наћи ће извесно велике насладе у овим испадима против Србије и чланова њеног краљевског дома“ (Политика, 22. 4. 1913, стр. 2). Упркос изразито негативним квалификацијама, у

²⁸ Бугарски дневни лист

тексту се наглашава да је такав приступ неопходан због начина на који су српски народ и српска краљевска породица представљени у бугарским листовима. Инсистирање на оправданости, иначе неприхватљивих речи и дела, једна је од основних карактеристика ратног извештавања, нарочито на почетку кризе.

Политика се у извештавању о бугарским односима често позивала на лист *Дневник*. У овом листу Србија је, као што су показали претходни примери, демонизирана. Због тога, можемо закључити да се током последњих месеци истраживачког периода између два листа водио медијски рат, који је који је на крају ескалирао у прави оружани сукоб. Потврду да је рат у блиској будућности неизбежан, али и потврду претходно наведених квалификација бугарског народа, пружио је сукоб између Грка и Бугара код Солуна. Део коментара објављеног у *Политици* 12. маја гласи:

„Ако Бугари узму изненадно Солун, што је могуће, јер они су способни за све па и зато, да нападају и убијају трупе држава са којима седе заједно и већају у Лондону као савезници, догодиће се не само то, да ће они у сред мира и савеза тући осамљене и изненађене Грке, него створити себи и повољну ситуацију на јужном нашем боку за разрачунавање с нама (Политика, 11. 5. 1913, стр. 1).

Овим се, најпре, указује да још једна чланица савеза подржава конструисани оквир Бугарске, што потврђује легитимност таквог оквира. Осим тога, додатно се наглашава оквир издајника и крајње непоузданог савезника, што се у ширем друштвеном контексту перципира као изразито негативна одлика. На крају се имплицира да је непријатељ подмукао, а самим тим и опасан, јер напада без најаве, због чега константно треба бити на опрезу. Оваква квалификација искоришћена је за отворену ратну агитацију у уводнику од 15. маја, у коме аутор закључује:

„Својим непрестанком на миран споразум Бугари ће нам навестити рат у блиској будућности. После кратког времена док се приберу и концентришу, Бугари ће силом покушати да остваре своје данашње захтеве. Сви знаци јасно говоре, да је то извесно. Зашто онда чекати да се непријатељ оснажи?“ (Политика, 15. 5. 1913, стр. 1).

Отворена агитација *Политике* уочена је једино на почетку рата са Турском. Користећи технику апела страха у комбинацији са израженом мобилизаторском функцијом, јавности се сугерише да је напад најбоља одбрана. Овакав приступ, који се

показао изузетно ефикасним у случају Турске, доводи до демонизације одређене групе, чије се карактеристике изједначавају са већ познатим и још увек актуелним ратним непријатељем, па самим тим циљ је да се код читалаца изазове иста или интензивнија реакција. Тај ефекат додатно је појачан објављивањем опсежног текста „Бугарски бандити.“, у истом броју, који представља део књиге „Срби и Бугари у балканској рату“ непотписаног аутора, а у коме се детаљно и таксативно описује под чијом командом, над ким и какви злочини су извршени, што илуструје следећа слика:

Слика 13: Серија извештаја о нападу бугарске војске на српске цивиле и војску у Македонији; Printscreen; Извор: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/05/15#page/0/mode/1up>

Поред изнетих квалификација, оквир Бугарске као издајника искоришћен је да се ова земља директно окриви и за потписивање уговора о миру, чије одређене ставке нису биле у интересу осталих чланица савеза. У уводнику од 17. маја, када је потписан уговор, улога Бугарске, која се једина залагала за што хитније потписивање, описује се на следећи начин: „Србија, Грчка и Црна Гора омогућиле су својом солидарношћу Бугарима да добију Једрене и Тракију. Бугарска данас онемогућава својом нелојалношћу Србији и Грчкој да добију основне потребне гаранције“ (Политика, 17. 5. 1913, стр. 1).

У бројевима који су уследили након потписивања мира односи са Бугарском постали су централна тема. Иако је најављивана могућност арбитраже руског цара, како

би се избегао рат, негативна слика Бугара и даље је доминирала у овим текстовима, што је била и припрема за вероватан ратни сукоб који се догодио само месец дана касније. Тиме је Бугарска постављена у оквир примарног непријатеља, који се перципира као опаснији од свих претходних. У прилог томе говори и текст објављен 27. маја, у коме се каже да су и Турци и Арнаути спремни да ратују против Бугара: „Јуче је овде отпочео упис муслимана за добровољце у евентуалном српско-бугарском рату. И Турци и Арнаути изјавили су, да ће се борити на живот и смрт, пошто знају каква би их судбина постигла ако потпадну под Бугаре“ (Политика, 27. 5. 1913, стр. 1). Имајући у виду начин на који је *Политика* извештавала о односу са Бугарском, може се закључити да је била један од главних чинилаца који су утицали на то да јавност подржи и буде спремна за још један рат, који ће отпочети врло брзо након потписивања уговора о миру.

9. ЗАКЉУЧАК

Полазећи од генералне хипотезе која гласи: Текстови у *Политици* током Првог балканског рата уобличавани су тако да, поред информативне, имају пропагандну и мобилизаторску функцију, које се дијалектички прожимају, можемо закључити да је она у потпуности потврђена. Квантитативна анализа је показала да су информативна и пропагандна функција заступљене у готово идентичном проценту (Пропагандна функција – 48,95%; Информативна функција – 48,85%). То доказује да су новинари и уредници истовремено водили рачуна о информативном аспекту извештавања који се одвијао паралелно са пропагандним деловањем помоћу ког су креирани медијски оквири како би се у јавности изазвале одређене реакције и постигли жељени ефекти. Иако су текстови са доминантно мобилизаторском функцијом присутни у веома ниском проценту (2,20%), треба нагласити да је она свакако део пропагандне функције, јер садржи агитациони аспект који је својствен и пропагандној комуникацији. Због тога, долазимо до закључка да је проценат текстова доминантно пропагандних карактеристика незнатно већи (51,15%) у односу на оне код којих је доминантна информативна функција (48,15%).

Постављени истраживачки циљеви додатно потврђују ову хипотезу.

Поред квантитативног испитивања доминантне функције, задатак је био утврдити присутност и карактеристике стереотипа у извештавању. Квалитативна анализа је показала да се извештавање о медијски негативно перципираним актерима базирало на већ постојећој колективној перцепцији ових актера. У извештавању је изражено уоквиравање свих припадника одређене нације, иако је за политичке одлуке одговорна мањина која је на власти. Тако се припадници турског народа посматрају кроз оквир вишевековног тлачитеља, Албанци кроз оквир њихових саучесника и бића на нижем цивилизацијском нивоу, Аустријанци кроз оквир уцењивача и манипулатора и Бугари кроз оквир непоузданих и подмуклих издајника.

Присутни стереотипи у медијском извештавању и уоквиравању директно су везани за наредни истраживачки циљ, који се односи на утврђивање пропагандних техника које се јављају у извештавању и њихових карактеристика. Упркос томе што је изучавање пропаганде, у научном смислу, интензивирано тек након Првог светског рата, квалитативна анализа је показала да су пропагандне теоријске одреднице присутне и у

анализираном корпусу. На пример, Херман и Чомски сматрају да је основни задатак пропагандне функције медијског извештавања да:

„пласира и одбрани економску, социјалну и политичку агенду доминантне групе у друштву и држави. Медији остварују ову функцију на више начина: кроз селекцију тема, ширење забринутости, урамљивање проблема у одређени контекст, филтрирање информација, истицање одређених делова и тон извештавања, усмеравање дебате и чување постављених граница“ (Herman & Chomsky, 2010: 298).

Позивајући се на истакнуте карактеристике, може се закључити да су сви ови елементи присутни и у извештавању *Политике* о Првом балканском рату. Квалитативна анализа је показало да је извештавање овог листа било фокусирано на очување државног интереса кроз селекцију тема и начина на који се о њима извештава. То је, пре свега, постигнуто кроз јасно конципирање и вредносно уоквиравање позитивне, негативне и неутралне медијски перципираних стране, чије су унапред дефинисане карактеристике по потреби наглашаване. Истраживање је показало да је вредносни контекст извештавања у *Политици* у потпуности усклађен са принципима ратног извештавања. Када је реч о позитивно перципираној медијској страни, доминирају позитивни (24,50%) и неутрални вредносни контекст (25,03%). Иако је *Политика* била позната по коментарима и цртицама у којима се критикује власт, овакав вид извештавања сведен је на минимум (1,18%). С друге стране, медијски негативно перципирани актери доминантно су представљени у негативном вредносном контексту (19,59%). Ипак, проценат актера представљених у неутралном вредносном контексту није занемарљив (14,77%), што може да укаже на тежњу уредништва да и поред ратног стања задржи информативни кредибилитет. Број позитивних квалификација за ову групу је, очекивано, минималан (1,51%). Овај део истраживања је, такође, показао да је *Политика*, судећи по односу медијски вредносно перципираних актера, у већој мери била усмерена ка позитивном, него ка негативном уоквиравању. Више од половине од укупног броја вредносних квалификација (50,71%) односи се на медијски позитивно перципираних актере, док за медијски негативно перципираних актере тај проценат износи 35,87%.

Сва питања, теме и ситуације од јавног значаја постављани су у одређени контекст који је био усаглашен са креираним оквирима. У складу са ратним околностима и у зависности од стања на ратишту и тока дипломатских преговора, *Политика* је својим начином извештавања, такође, утицала на ниво забринутости у јавности и тиме

сугерисала и усмеравала одређене емотивне реакције. Иако су доминантне негативне карактеристике за сваког од непријатеља биле различите, они су били део истог оквира – оквира непријатеља, па се медијско уоквиравање четири издвојена актера одвијало на готово истоветан начин. У дискурсу *Политике* ове групе представљене су као екстремно опасне и у случају избијања рата њихово уништење била би једина опција. Како би се то постигло, свака од ових група је дехуманизована. На пример, кроз поређење са крволочним зверима које су лишене морала и друштвено пожељних особина. Они су демонизовани кроз приче о масакрима, убијању недужних цивила и другим бескрупулозним активностима. Интензивном употребом метафора и реактуелизовањем прошлих конфликта непријатељи су представљени као противници историјске, друштвене и политичке правде. Константним истицањем негативних квалификација, јавност се подсећа на то да опасност није пролазна, чиме се грађани, кроз пасивну мобилизаторску активност, држе у приправности. Како је истраживање показало, оквир непријатеља присутан је и у периоду примирја. када се јавност уз помоћ пасивног одржавања конфликта припрема за могуће исходе – наставак рата или мир. И поред тога што се непријатељи представљају као опасни, пропагандна функција није била усмерена на то да изазове паралишући страх, већ бојазан и забринутост које ће резултирати жељом да се та опасност отклони, због чега је *Политика* интензивно користила и дискредитацију непријатеља као једну од пропагандних техника. С друге стране, величање сопствених победа, позивање на митове, историјске симболе, патриотизам, праведност и очување универзалних друштвених вредности, али и умањивање значаја сопствених пораза, коришћени су за придобијање подршке јавности за укључивање у рат и остварење ратних циљева. Изражено медијско уоквиравање дозирањем интензитета свакако је довело до тога да јавност буде спремна и за ратне подухвате који су их очекивали у будућности – Други балкански рат, који је отпочео само месец дана касније, а затим и Први светски рат за који је медијска презентација Аустроугарске послужила као својеврсна најава.

Већ је назначено да извештавање *Политике* током овог периода није било усмерено само на пропагандну активност. Квантитавна анализа жанрова показала је да је најдоминантнији жанр вест (42,97% од укупног броја текстова), што недвосмислено указује на тежњу уредништва да, пре свега, информише јавност о релевантним догађајима. Када је реч о језичко-стилским карактеристикама, задржан је принцип на коме се инсистирало од оснивања листа – прецизност и јасноћа. Текстове на одликује строга жанровска подела, чему у прилог говори чињеница да су на другом месту по

заступљености, текстови хибридне жанровске структуре. Међутим, лако је уочљива посвећеност аутора да се информација обради, обликује и представи у складу са ефектом који жели да постигне. Због тога је и оквир жанровско-стилске структуре текстова прилично широк и креће се од објективне фактографије, до комплексних „хибрида“ који садрже субјективне елементе коментара, осврта, белешке, цртице, хумореске итд. Неспорно је да је таленат за писање бројних аутора стављен у службу представљања догађаја на оригиналан начин. Подсећамо да је *Политика* тог доба изузетно ретко користила фотографије и илустрације, па је догађај једино било могуће дочарати језичким средствима. Тако су аутори често користили елементе наративног новинарства како би кроз књижевну нарацију, драмске ефекте и карактеризацију ликова представили различите сегменте живота у рату и појачали емотивну реакцију публике.

Ако узмемо у обзир све принципе на основу којих је *Политика* основана и факторе који су допринели томе да постане најчитанији лист у земљи, може се закључити да је током извештавања о Првом балканском рату тај статус само учвршћен. Раширена мрежа дописника, инсистирање на брзини и актуелности, јасан и прецизан стил, свеобухватно ратно извештавање само су неке од карактеристика које су овај дневни лист издвојиле од конкуренције. Тиме је *Политика* превазишла националне оквире и заузела значајно место на европској медијској мапи. Достигнуће је још значајније ако се има у виду да је ово први ратни сукоб о коме је *Политика* извештавала. Зато се може рећи да је *Политика* поставила темеље савременог српског новинарства у организационом, графичком и садржајном смислу.

Спроведено истраживање, користећи нови, медијски, аспект, пружило је допринос проучавању једног важног историјског догађаја који је довео до повлачења Османског царства са европског континента, ослобођења од вишевековног ропства и повратка територија које имају немерљив друштвени, културни и историјски значај. Пружило је увид у важан период историје српског новинарства, и у друштвеном и у професионалном смислу, који је несумњиво утицао на даљи развој новинарске професије на овим просторима. Осим тога, допринос се огледа и у проучавању пропагандних техника у медијском контексту и механизма медијских оквира. Уколико успостављене оквире посматрамо са савременог становишта, приметно је да су они и даље актуелни (нпр. стереотипни оквир Албанаца или Бугара), што указује на моћ медија и дуготрајност ефеката које креирају.

На крају, треба истаћи да улога *Политике* у Првом балканском рату није била само професионалног карактера. Њени уредници и новинари су, такође, били активни

учесници рата – рата који се водио речима. *Политика* је, кроз специфичан модел извештавања који је изградила, пружила и огроман друштвени допринос. Свој утицај је искористила да створи дух заједништва и подршке, не само међу становништвом Старе и Нове Србије, већ међу целокупним словенским народом коме је Први балкански рат, а пре свега, извештавање о њему, послужио као инспирација за нове историјске подухвате. Зато, *Политику* не треба посматрати само у контексту утицајног и визионарског дневног листа, јер је, и поред извесних дипломатских губитака, речима успела да добије много важнији – медијски рат, захваљујући коме се после више од пет векова Србија вратила у фокус светске јавности као уређена, модерна европска држава храбрих, праведних и поносних грађана.

ЛИТЕРАТУРА

Извор истраживања:

Дневни лист *Политика* (1. 10. 1912 – 31. 5. 1913). Архива доступна на: <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/politika> (Последњи приступ: 14. 10. 2020).

Литература:

1. Allan, S., & Zelizer, B. (2004). Rules of engagement. *Reporting war: Journalism in wartime*, 3-21. Abingdon: Taylor & Francis.
2. Антић, Д. (2013). Извештавање листа Политика о приликама у предвечерју Првог балканског рата. У А. Растовић (ур.) *Први балкански рат 1912/1913. године: друштвени и цивилизацијски смисао* (пп. 485-500). Ниш: Филозофски факултет.
3. Апостолски, М. (1969). *Историја на македонскиот народ*. Скопље: Нова Македонија.
4. Aristotle (2008). *Poetics*. The Internet Classics Archive, 350 BCE Translation by SH Butcher available at <http://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.html> (last accessed on 16. 10. 2020.)
5. Барби, А. (1913). *Српске победе*. Београд: С. Б. Цвијановић.
6. Bart, R. (2013). *Mitologije*. Beograd: Karpos.
7. Barović, V. (2008). Teorijske pretpostavke za izveštavanje elektronskih medija iz regiona zahvaćenih ratnim dejstvima. *СМ. Вр*, 9: 143-155.
8. Баровић, В. (2012). О новинарском раду Бранисалава Нушића – прилог проучавању развоја жанрова у историји српске журналистике. У С. Гудурић (ур.) *Језици и културе у времену и простору I* (стр. 541-546). Нови Сад: Филозофски факултет.
9. Bell, M. (1997). *TV News: how far should we go?* London: British Journalism Review.
10. Berkowitz, D. (2005). Suicide bombers as women warriors: Making news through mythical archetypes. *Journalism & mass communication quarterly*, 82(3), 607-622.
11. Berkowitz, D. (2010). The ironic hero of Virginia Tech: Healing trauma through mythical narrative and collective memory. *Journalism*, 11(6), 643-659.
12. Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Scotland Glecoe: Free Press.

13. Бјелајац, М. (2013). Инструментализација инструментализације – упорно оживљавање пропагандне интерпретације о добрима и лошима на Балкану током и непосредно после Балканских ратова. У А. Растовић (ур.) *Први балкански рат 1912/1913 године: друштвени и цивилизацијски смисао* (стр. 183-203). Ниш: Филозофски факултет.
14. Бјелица, М., & Јевтовић, З. (2006). *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд универзитет примењених наука.
15. Боаров, Д. & Баровић, В. (2011). *Великани српске штампе*. Београд: Службени гласник.
16. Boler, M. (2008). *Digital media and democracy. Tactic in hard times*. Cambridge: Institute of Massachussets.
17. Brüggemann, M. (2014). Between frame setting and frame sending: How journalists contribute to news frames. *Communication Theory*, 24(1), 61-82.
18. Wakefield, D. (1966). The personal voice and the impersonal eye. *The Atlantic*, 6, 38-48.
19. Van Dijk, T. A. (1995). Discourse analysis as ideology analysis. *Language and Peace*. 10. 47-142.
20. Dijk, T. A. (1997). Discourse as structure and process. *Discourse studies: a multidisciplinary introduction*. London: Sage Publications.
21. Van Dijk, T. A. (2000). *Ideology and Discourse: A multidisciplinary Introduction*. Barcelona: Pompeu Fabra University.
22. Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and power*. London: Macmillan International Higher Education.
23. Van Gorp, B. (2007). The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back. *Journal of Communication*, Vol. 59, Issue 1: 60-78.
24. Van Gorp, B. (2010). Strategies to Take Subjectivity Out of Framing Analysis. In (ed. D'Angelo, P. Kuypers, A. J) *Doing News Framing Analysis* (pp. 84 – 110). New York and London: Routledge.
25. Van Krieken, K., & Sanders, J. (2017). Framing narrative journalism as a new genre: A case study of the Netherlands. *Journalism*, 18(10), 1364-1380.
26. Vasović, M. D. (2004). Propagandne (ubeđivačke) tehnike u službi manipulacije javnim mnenjem. u: Vacić Z.[ur.]. *Etika javne reči, Beograd: CLDS*, 249-271.
27. Vickers, B. (1989). *In Defense of Rhetoric*. New York City: Clarendon Paperbacks.

28. Vojvodić, M. (1970). *Skadarska kriza 1913. godine*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
29. Вулић, Т. (2007). *Крагујевачка штампа XIX века: садржинско-жанровске одлике*. Крагујевац: Народна библиотека „Вук Караџић“.
30. Vulić, T. & Obradović, N. (2013). (Ne)mogućnost Nušićevog postojanja bez novinarstva. U D. Bošković (ur.) *Nemoguće: Zavet čoveka i književnosti, knj. 2* (419-426). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
31. Vuorinen, M. (2012). Introduction: Enemy images as inversions of the Self. In *Enemy Images in War Propaganda* (pp. 1-13). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
32. Wolfsfeld, G., & Gadi, W. (1997). *Media and political conflict: News from the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.
33. Вучетић, Б. (2013). Американци о Србији у Балканским ратовима. У С. Рудић и М. Милкић (ур.) *Балкански ратови 1912/1913: Нова виђења и тумачења* (стр. 263-276). Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања.
34. Gavilán, M.T. (2011). Framing the news: from political conflict to peace. *How the Framing Theory and Political Context Model can enhance the peace journalism model*.
35. Galtung, J. (2002). Peace journalism - A Challenge. In *Journalism and the New World Order*, eds. K. Wilhem and H. Luostarinen, Göteborg: Nordicom.
36. Gamson, W. A., Croteau, D., Hoynes, W., & Sasson, T. (1992). Media images and the social construction of reality. *Annual Review of Sociology*, 18, 373 – 393. doi:10.1146/annurev.soc.18.1.373.
37. Gardner R. (2003). Identity Frames. Beyond Intractability. Available at: <https://www.beyondintractability.org/essay/identity-frames> (last accessed June 3, 2020).
38. Goffman, E. (1974). *Frame Analysis*. New York: Harper & Row.
39. Green, G. M. (1979). Organization, goals, and comprehensibility in narratives: newswriting, a case study. *Center for the Study of Reading Technical Report; no. 132*.
40. Grey, V. (1925). *Twenty-five years 1892-1916*. London: Hodder and Stoughton.
41. Група аутора (1992). *Два века српског новинарства*. Београд: Институт за новинарство.
42. D'Angelo, P. (2017). Framing: media frames. *The international encyclopedia of media effects*, 1-10. Hoboken: Wiley-Blackwell.
43. Дедијер, Ј. (1912). Стара Србија – географска и етнографска слика. *Српски књижевни гласник*, књ. XXVIII, бр. 9.

44. Dimaggio, A. (2008). *Mass Media, Mass Propaganda: Understanding the News in the 'War on Terror'*. Lanham: Lexington Books.
45. Domazet, S. (2019). *Kreativnost – nova novinarska pismenost*. Beograd: Čigoja štampa
46. Duclert, V. (2015). *La république imaginée (1870-1914)*. Paris: Belin.
47. Dukovski, D. (2005). *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća: dio. 1914. do 1999* (Vol. 2). Alinea.
48. Dunkley, C. (1997). Whose news is it anyway? *Financial Times*. September 22, 1997.
49. Дучић, Ј. (1924). Два Рибникара. *Политика*, број 5462 (6, 7. и 8. јануар 1924.).
Доступно на:
<https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1924/01/06#page/0/mode/1up>
(Последњи приступ: 7. 10. 2020.)
50. Ellul, J. (1973). *Propaganda: The formation of men's attitudes*. New York: Vintage Books.
51. Ekström, M. (2000). Information, storytelling and attractions: TV journalism in three modes of communication. *Media, Culture & Society*, 22(4), 465-492.
52. Entman, R. (1993). Framing toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4): 51–58.
53. Entman, R. M. (2004). *Projections of power: Framing news, public opinion, and US foreign policy*. Chicago: University of Chicago Press.
54. Entman, R. (2010). Framing media power. In: P. D'Angelo and J. A. Kuypers, ed., *Doing news framing analysis: Empirical and theoretical perspectives*. London: Routledge, pp.331-355.
55. Живановић, Ж. (1923). *Политичка историја Србије у другој половини 19. века I (1858-1878)*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
56. Јевтовић, З., Петровић, Р., & Арацки, З. (2014). *Жанрови у савременом новинарству*. Београд: Јасен.
57. Јевтовић, З. (2014). Сан о објективности—мит једне професије!. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 44(2). 62-85.
58. , С. (1923). *Друга влада Милоша и Михаила*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
59. Јовановић, С. (1934). *Влада Милана Обреновића II*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.

60. Keating, E., & Duranti, A. (2011). Discourse and culture. In Van Dijk T.A. (ed.) *Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. 331-353. London: Sage publications.
61. Kitch, C. (2007). Mourning “men joined in peril and purpose”: Working-class heroism in news repair of the Sago miners’ story. *Critical Studies in Media Communication*, 24(2), 115-131.
62. Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. London: Sage publications.
63. Kujundžić, M., & Šergo, V. (2016). Balkanski ratovi (1912.-1913.)-kontekst, značaj, posljedice. *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 7(7.), 167-182.
64. Kunczik, M., & Zipfel, A. (2006). Uvod u znanost o medijima i komunikologiju, prev. A. Rešetar, D. Sušilović, Zagreb: *Zaklada Friedrich Ebert*.
65. Лазаревић, Д., & Аритоновић, И. (2011). Тема као ефективни медијски рам у западним масмедијима - Ефекат стварања и одржавања негативних стереотипа о Србима са севера Косова и Метохије. *Социолошки преглед*, vol. XLV, бр. 4, 531-560.
66. Lasswell, H. D. (1938). *Propaganda Technique in the World War*. New York: P. Smith.
67. Le Bon, G. L. (1895). *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (Reprint edition). Mineola, NY: *Dover Publications*.
68. Lévi-Strauss, C. (1968). *Structural Anthropology: Translated from the French by Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf*. Allen Lane, the Penguin Press.
69. Lippmann, W. (1946). *Public opinion* (Vol. 1). Transaction Publishers.
70. Lule, J. (2001). *Daily news, eternal stories: The mythological role of journalism*. Guilford Press.
71. Lull, J. (2000). *Media, communication, culture: A global approach*. Columbia University Press.
72. Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society* (Vol. 111). Chicago: University of Chicago Press.
73. Миленковић, М. (1913). *Дневник наших победа – Књига прва*. Београд: Миомир Миленковић.
74. Милићевић Ј. (2002). О политичким схватањима конзервативаца и либерала 1859. године. у Радош Љушић (прир). *Друштвене појаве у Србији XIX века...* 242–253.
75. McCombs, M., & Shaw, D. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2): 176-187.

76. McCombs, M. E., Shaw, D. L., & Weaver, D. H. (1997). *Communication and democracy: Exploring the intellectual frontiers in agenda-setting theory*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
77. Neveu, E. (2014). Revisiting narrative journalism as one of the futures of journalism. *Journalism Studies*, 15(5), 533-542.
78. Neuman, W. R., Just, M. R., & Crigler, A. N. (1992). *Common knowledge: News and the construction of political meaning*. University of Chicago Press.
79. O'Reilly, T., & Tennant, M. (2010). *The Age of Persuasion: How Marketing Ate Our Culture*. Berkeley: Counterpoint Press.
80. Park, R. E. (1922). *The immigrant press and its control*. New York: Harper & brothers.
81. Payne, K. (2005). The media as an instrument of war. *Parameters*, 35(1), 81-93.
82. Peelo, M. (2006). Framing homicide narratives in newspapers: Mediated witness and the construction of virtual victimhood. *Crime, Media, Culture*, 2(2), 159-175.
83. Попов, Ч., & Митровић, А. (1983). *Историја српског народа: Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918*. Српска књижевна задруга.
84. Ramanathan, R. & Tan, B. H. (2015). Application of critical discourse analysis in media discourse studies. *3L: Language, Linguistics, Literature®*, 21(3).
85. Растовић, А. (2013). Предговор. У А. Растовић (ур.) *Први балкански рат 1912/1913 године: друштвени и цивилизацијски смисао* (стр. 73-86). Ниш: Филозофски факултет.
86. Растовић, А. (2013). Британска политика према Србији у Првом балканском рату. У А. Растовић (ур.) *Први балкански рат 1912/1913 године: друштвени и цивилизацијски смисао* (стр. 73-86). Ниш: Филозофски факултет.
87. Ratković, V. & Petrović, P. (1981). *Vojni leksikon*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
88. Reese, S. D. (1991). Setting the media's agenda: A power balance perspective. *Annals of the International Communication Association*, 14(1), 309-340.
89. Рибникар, Д. (1913). Од Рујан до Куманова. У М. Миленковић *Дневник наших победа – Књига прва* (стр 126-135). Београд: Миомир Миленковић.
90. Roiland, J. (2015). By any other name: The case for Literary Journalism. *Literary Journalism Studies*, 7(2), 63-89.
91. Самарџић, Р. (1966). *Стојан Новаковић у српској историографији*. Нови Сад: Матица српска.

92. Seixas, L. (1991). A further classification: redefining the journalistic genre. *Inform*, 7, 1995.
93. Симић, М. (1976). Породица Рибникар и њена улога у штампи. *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, 239-246.
94. Simpson, J. (1997). Save us from reporters who pass judgement. *Sunday Telegraph*, 14th September 1997.
95. Sims, N. (Ed.). (1984). *The literary journalists*. New York: Ballantine Books.
96. Sims, N. (2007). *True stories: a century of literary journalism*. Evanston: Northwestern University Press.
97. Singer, J. B. (2010). Journalism ethics amid structural change. *Daedalus*, 139(2), 89-99.
98. Скерлић, Ј. (1912). Светли дани. *Српски књижевни гласник*, књ. XXIX, бр. 9.
99. Soules, M. (2015). *Media, persuasion and propaganda*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
100. Stangor, C. (2016) The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: A quick history of theory and research. In: Nelson TD (ed.) *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*. New York: Routledge, 3–27.
101. Станојевић, С. (1928). *Српско-турски рат 1912. године*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
102. Sternadori, M. (2014). The witch and the warrior: Archetypal and framing analyses of the news coverage of two mass shootings. *Feminist Media Studies*, 14(2), 301-317.
103. Steuter, E., & Wills, D. (2009). *At war with metaphor: media, propaganda, and racism in the war on terror*. Lanham: Lexington books.
104. Стијовић, М. (2013). Косово и Метохија уочи Балканског рата. У А. Растовић (ур.) *Први балкански рат 1912/1913 године: друштвени и цивилизацијски смисао* (стр. 235-246). Ниш: Филозофски факултет.
105. Стојанчевић, В. (1957). *Борбе за ослобођење Београда 1804-1806. године*. Годишњак града Београда 4.
106. Стојанчевић, В., и др. (1994). *Историја Српског народа од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804-1878*. Београд: Српска књижевна задруга, пета књига, I том.
107. Стојић, Б. (2013). Први балкански рат у очима француске јавности. У А. Растовић (ур.) *Први балкански рат 1912/1913 године: друштвени и цивилизацијски смисао* (стр. 341-355). Ниш: Филозофски факултет.

108. Scheufele, B. (2006). *Frames, schemata, and news reporting*. *Communications*,31(1), 65 – 83.doi:10.1515/COMMUN.2006.005.
109. Shim, H. (2014) Narrative journalism in the contemporary newsroom: The rise of new paradigm in news format? *Narrative Inquiry* 24: 77–95.
110. Schurman, J. G. (1914). *The Balkan Wars: 1912-1913*. Princeton University Press;[etc., etc.].
111. Tadić, D. (2005). *Propaganda*. Beograd: YU Spektrum.
112. Tanikawa, M. (2017). Seeking cultural relevance: Use of “culture peg” and “culture link” in international news reporting. *Journalism Practice*, 11(1), 115-133.
113. Tanikawa, M. (2019). Stereotyping by historicizing: The journalistic writing technique of locating foreign societies in the past. *Journalism*, 1464884919870323.
114. Taylor, P. M. (2013). *Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era*. Manchester University Press.
115. Терзић, С. (2012). Ослобођење Старе Србије 1912. године. Преузето са: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/oslobodjenje-stare-srbije-1912.-godine.html> (5. 3. 2020).
116. Терзић, С. (2013). Цивилизацијски смисао ослобођења Старе Србије и Македоније. У А. Раствојић (ед.) *Први балкански рат 1912/1913. године: друштвени и цивилизацијски смисао* (пп. 15-21). Ниш: Филозофски факултет.
117. Томић, Ј. (1999). *Рат на Косову и старој Србији 1912. године*. Ниш: ГРО "Просвета".
118. Tuchman, G. (1978). *Making news: A study in the construction of reality*. New York, NY: FreePress.
119. Uko, N. (2007). *Story Building: Narrative Techniques for News and Feature Writers*. University Press of America.
120. Fishman, M. (1997). News and nonevents. Making the visible invisible. In D. Berkowitz(Ed.), *Social meaning of news. A text-reader* (pp. 210 – 229). Thousand Oaks, CA: Sage.
121. Fon Klauzevic, K., Lazarević, M., Seručar, Z., & Menciger, S. (1951). *O ratu*. Vojno delo.
122. Fong, N. Y. L. (2009). Framing analysis of a conflict: War/peace journalism. *The Journal of the South East Asia Research Centre for Communications and Humanities*, 1(1), 17-32.

123. Ford, E. H. (1937). *A bibliography of literary journalism in America*. Burgess publishing Company, mimeoprint and photo offset publishers
124. Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT press.
125. Haller, M. (1991). Alles schreiben oder den Mund halten?—William Russell, der erste Frontreporter. *Die Zeit*, (11), 46.
126. Hartley, J. (1996). *Popular reality: Journalism, modernity, popular culture*. London, England:Arnold.
127. Hartsock, J. C. (2000). *A history of American literary journalism: The emergence of a modern narrative form*. Univ of Massachusetts Press.
128. Hartsock J. C. (2007) 'It was a dark and stormy night': Newspaper reporters rediscover the art of nar-rative literary journalism and their own epistemological heritage. *Prose Studies* 29: 257–284.
129. Hartsock, J. C. (2008). *Literary journalism in the twentieth century*. Evanston: Northwestern University Press.
130. Herman, E. S., & Chomsky, N. (2010). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Random House.
131. Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288.
132. Carragee, K., Rosenblatt, M., & Michaud, G. (1987). Agenda-setting research: A critique and theoretical alternative. *Studies in communication*, 3, 35-49.
133. Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). *A theory of framing and opinion formation in competitive elite environments*. *Journal of Communication*,57(1), 99 – 118.doi:10.1111/j.1460-2466.2006.00331.x.
134. Chong, D., & Druckman, J. N. (2013). Identifying frames in political news. In E. P. Bucy & R. L. Holbert (Eds.), *The sourcebook for political communication research: Methods, measures, and analytical techniques* (pp. 238–267). New York, NY: Routledge.
135. Collins, R. F. (2015). Myth as Propaganda in World War I: American Volunteers, Victor Chapman, and French Journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 92(3), 642-661.
136. Connery, T. B. (1990). A third way to tell the story: American literary journalism at the turn of the century. *Literary journalism in the twentieth century*, 3-20.
137. Čečen, B. (2005). *Šta je narativno novinarstvo i kako ga pisati*. Dostupno na: <https://www.media.ba/bs/novinarstvo-tehnikiforme-novinarstvo-tehnik-e-i-forme/sta-je-narativno-novinarstvo-i-kako-ga-pisati> (poslednji pristup 9. 6. 2020.)

138. Džajls, D. (2010). *Psihologija medija*. Beograd: Clio.
139. Шер, Т. (2013). Први балкански рат у виђењима аустроугарске штампе на немачком језику. У С. Рудић и М. Милкић (ур.) *Балкански ратови 1912/1913: Нова виђења и тумачења* (стр. 277-292). Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања.

ПРИЛОГ 1: Кодни лист

Редни број узорка:	
Датум:	
Рубрика (Назив рубрике):	
Нема	
Балкански рат	
Дневне вести	
Последње вести	
Бугарско ратиште	
Грчко ратиште	
Црногорско ратиште	
Српско ратиште	
Телеграми	
Величина текста:	
Кратак (до неколико реченица)	
Средњи (до трећине стране)	
Дугачак (више од трећине стране)	
Доминантни жанр:	
Вест	
Извештај	
Интервју	
Чланак	
Коментар	
Репортажа	
Одговор, деманти	
Фелџон	
Писма/Телеграми	
Хибридни жанр (Мешавина неколико жанрова)	
Вест у низу	
Цртица	
Изјава	
Нешто друго	
Ауторство текста:	
Није назначено	
Новинар (име/иницијали)	
Други медиј	
Агенција	
Спољни аутор (читалац/стручњак/дописник)	
Нешто друго	
Функција:	
Информативна	
Пропагандна	
Мобилизаторска	
Локација:	
Србија	

Стара Србија (без Македоније и Косова)	
Македонија	
Косово	
Црна Гора	
Грчка	
Бугарска	
Турска	
Аустроугарска	
Албанија	
Русија	
Велика Британија	
Француска	
Немачка	
Босна и Херцеговина	
Хрватска	
Остале земље	
Тема:	
Битке (Стање на ратишту)	
Ратне приче (Личне судбине)	
Стање у Србији (војно/политичко/економско)	
Стање у савезничким државама	
Стање у Турској	
Реаговања из иностранства	
Деманти	
Савезнички односи	
Међународни односи	
Албанско питање	
Скадарска криза	
Приче из постконфликтних подручја	
Мировни преговори	
Односи са Бугарском/Припреме за Други балкански рат	
Нешто друго	
Главни актери догађаја:	
Српска војска	
Савезничка војска	
Турска војска	
Грађани	
Представници Србије	
Представници Балканског савеза (без Србије)	
Представници Турске	
Представници Аустроугарске	
Представници Албаније	
Представници Бугарске	
Иностранци представници	
Лекари/Медицинско особље	
Представници из области науке, културе и уметности	
Други медији	
Неко други	

Вредносни контекст аутора према актерима у односу на медијски оквир:	
Медијски позитивно перципирани актери:	
Позитиван	
Негативан	
Неутралан	
Медијски негативно перципирани актери:	
Позитиван	
Негативан	
Неутралан	
Остали:	
Позитиван	
Негативан	
Неутралан	
Однос аутора текста према догађају:	
Субјективан	
Објективан	
Тип наслова:	
Информативни	
Сензационалистички	
Метафорички	
Нема наслова	

ПРИЛОГ 2: Списак графикана

Графикон 1: Број објављених текстова по месецима	86
Графикон 2: Распоред текстова по рубрикама.....	87
Графикон 3: Дужина текста	89
Графикон 4: Жанровска структура.....	90
Графикон 5: Ауторство текста.....	91
Графикон 6: Функција извештавања.....	92
Графикон 7: Локација догађаја	93
Графикон 8: Теме извештавања.....	95
Графикон 9: Главни актери догађаја.....	97
Графикон 10: Вредносни контекст аутора према актерима у односу на медијски оквир	99
Графикон 11: Однос аутора текста према догађају	101
Графикон 12: Тип наслова	102

ПРИЛОГ 3: Списак табела

Табела 1: Број објављених текстова по месецима (у процентима):	86
Табела 2: Распоред текстова по рубрикама (у процентима).....	88
Табела 3: Дужина текста (у процентима)	89
Табела 4: Жанровска структура (у процентима).....	90
Табела 5: Ауторство текста (у процентима).....	92
Табела 6: Функција извештавања (у процентима).....	92
Табела 7: Локација догађаја (у процентима).....	94
Табела 8: Теме извештавања (у процентима).....	96
Табела 9: Главни актери (у процентима).....	98
Табела 10: Вредносни контекст аутора према актерима у односу на медијски оквир (у процентима).....	100
Табела 11: Однос аутора текста према догађају (у процентима)	101
Табела 12: Тип наслова (у процентима)	102

ПРИЛОГ 4: Списак илустрација

Слика 1: Насловна страна Политике од 6. 10. 1912; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06#page/0/mode/1up	103
Слика 2: Заглавље броја од 6. октобра 1912. године; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06#page/0/mode/1up	104
Слика 3: Део рубрике Фељтон; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06#page/0/mode/1up	105
Слика 4: Изглед последње стране Политике резервисане за рекламе и огласе; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/06#page/3/mode/1up	106
Слика 5: Пример вести у низу; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/03#page/1/mode/1up	107
Слика 6: Пример вести у низу; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/05#page/1/mode/1up	108
Слика 7: Прокламација о објави рата; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/10/05#page/1/mode/1up	113
Слика 8: Прокламација о закључењу примирја; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1912/11/22#page/1/mode/1up	147
Слика 9: Текст о прекиду примирја; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/01/17#page/1/mode/1up	152
Слика 10: Захтеви савезника за закључење мира; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/02/20#page/0/mode/1up	156
Слика 11: Пратећа илустрација о паду Скадра; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/04/10#page/0/mode/1up	163
Слика 12: Најава закључења мира; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/04/10#page/0/mode/1up	165
Слика 13: Серија извештаја о нападу бугарске војске на српске цивиле и војску у Македонији; Printscreen; Извор: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1913/05/15#page/0/mode/1up	172

БИОГРАФИЈА

Душан Алексић је рођен 5. 8. 1988. у Нишу, где је завршио основну школу и гимназију. Основне академске студије новинарства на Филозофском факултету у Нишу уписао је 2007. године, а дипломирао 2011 са просечном оценом 8.80. Студије наставља на мастер академским студијама новинарства исте године. Мастер студије завршио је са просеком 9.43 одбранивши рад на тему *Утицај Интернета на Српску православну цркву* под менторством проф. др Татјане Вулић са највишом оценом. Докторске академске студије филологије уписао је 2014. године, такође на Филозофском факултету у Нишу, а од 2017. године студије наставља на програму Медији и друштво.

Новинарску каријеру започео је 2006. године. Радио је као сарадник бројних локалних и националних редакција, а најдужи стаж је остварио на телевизији Зона из Ниша и Нишкој телевизији. На Филозофском факултету у Нишу, као асистент на Департману за комуникологију и новинарство ангажован је од 2015. године, а од 2016. обавља и функцију портпарола Факултета. Тренутно је ангажован на предметима Новинарски жанрови, Реторика, Пропаганда и јавност и Књижевност и културни контекст. У оквиру Еразмус плус пројекта размене наставног особља одржао је и неколико предавања на тему пропагандне комуникације на Институту за комуникације Универзитета Миколас Ромерис у Виљнусу (Литванија).

Учествовао је у бројним домаћим и међународним пројектима, конференцијама и трибинама на тему медијске писмености, међу којима се издвајају: *Медијска писменост за наставнике*, под покровитељством Амбасаде Сједињених Америчких Држава у Београду; *Медијски писмени – грађански активни*, под покровитељством Европске комисије и *Дигитално држављанство у добу дезинформације*, под покровитељством Стејт департмента.

Аутор је 15 оригиналних научних радова у домаћим и иностраним часописима и зборницима.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Извештавање листа *Политика* у време Првог балканског рата (Октобар 1912 – Мај 1913)

која је одбрањена на **Филозофском** факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 2020. године

Потпис аутора дисертације:

Душан М. Алексић
(Душан М. Алексић)

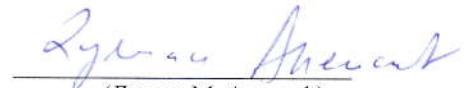
ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ

Наслов дисертације: **Извештавање листа *Политика* у време Првог балканског рата
(Октобар 1912 – Мај 1913)**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у
Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, истоветан штампаном облику.

У Нишу, 2020. године

Потпис аутора дисертације:

(Душан М. Алексић)

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Извештавање листа *Политика* у време Првог балканског рата (Октобар 1912 – Мај 1913)

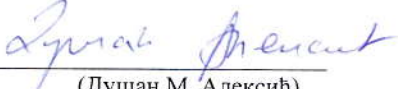
Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, 2020. године

Потпис аутора дисертације:

(Душан М. Алексић)